AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kianoosh KARİMİ

AFGANİSTAN ÖZBEKÇE TÜRKÇESİNİN ÜZERİNDE FARSÇANIN TESİRİ

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2013

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kianoosh KARİMİ

AFGANİSTAN ÖZBEKÇE TÜRKÇESİNİN ÜZERİNDE FARSÇANIN TESİRİ

Danışman

Prof. Dr. Fuat BOZKURT

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2013

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Kiyanoosh KARİMİ'nin bu çalışması, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Fuat Bozkurt

Üye (Danışmanı) : Yrd. Doç. Dr. Suat Ünlü

Üye : Yrd. Doç. Dr. Nihat BAYAT

Tez Konusu: Afganistan Özbekçe Türkçesi Üzerinde Farsçanın Tesiri

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 29/08/2013
Mezuniyet Tarihi : 11/09/2013

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT
Müdür

....

İ Ç İ N D E K İ L E R

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZBEKÇEDE FARSÇANIN TESİRİ, AFGANİSTAN TARİHİ, AFGANİSTAN COĞRAFYASI, ÖZBEK DİLİ ve EDEBİYATI ve ÖZBEKLERİN YAŞADIKLARI İLLER

İKİNCİ BÖLÜM

YAPI

FARSÇADAN ÖZBEKÇEYE GİREN EKLER VE SÖZCÜKLER

KISALTMALAR LİSTESİ

Ar. Arapça.

Far: Farsça.

Ö: Özbekçe.

S: Sayıfa.

ÖZET

Eski Aryana, dünkü Horasan ve bugünkü Afganistan'da Türk dilleri ve Fars dilleri (Farsça, Deriçe Farsçası, Tacikçe Farsçası) bin yıllardır beraber ve kardeşçe yaşamaktadırlar. Türkçe veya Özbekçe Türkçesi dediğimizde Farsça olmadan ve Farsça dediğimizde Özbekçe Türkçesi olmadan olmaz. Hakikat ve gerçeği bilmemiz için tarihte başvurmamız gerek çünkü gerçeği inkâr edemeyiz tarih şunu göstermektedir ki bu iki dilin her biri bugünden önce 2000 bin yıldır aynı bölgelerde hayat geçirmişlerdir ve ondan öncesi araştırmacılara da meçhuldür. Ama Türkler ve Tacikler Afganistan'da bin yıllarca kardeşçe yaşayıp bir birlerinin dillerine ve kültürlerine aşinadırlar. Bu arada Afganistan'da birçok dillerin olmasından dolayı Farsça o diller arasında ortak konuşulan bir dildir. Ayrıca Timurlular zamanında ham Farsça saray dili kabul edilmiş ve konuşmak ve şiir yazmak için güzel bir dil olduğu için Şahruḫ Mirza ve Sultan Hüseyin Baykara tarafından saray dili olarak kabul edilmiştir ve hatta Babürler zamanına kadar devam edip Hindistan'a götürmüşler. Elbette bunu da zikretmemize fayda vardır ki Timurlular ve Babürler zamanında birçok şairlerin şiiri eserleri de Farsça yazılmıştır. Afganistan Özbekçe Türkçesi ise Afşar'lar döneminin sonunda yani bugünden 300 yıl önceden beri Afganistan'da resmi bir dil olarak kullanılmayacaktı ve tüm Afganistan'ın resmi dili olarak okullarda Farsça ve Peştu'nca kullanılmaktaydı ve bu arada yazarlar ve şairler her iki dile yani Farsça ve Özbekçe şiirler yazarlardı. 2002 den sonra Afganistan parlamentosunda Özbek dilinin resmi olmasıyla birlikte Özbekçe, birçok kitaplar ve sözlük basılıp yayınlandı ve Özbekçe Türkçesi yüksekokullarda Özbek-i Türkî bölümü adıyla bölümler açıldı.

Bizim ele aldığımız tez konusu ise Farsçanın tesiri Özbekçe Türkçesi üzerindedir. Bu araştırmada ise yıllarca ortak birlikte ve ortak hayat geçiren ve bir birlerinin üzerinde konuşmada ve yazışmada sözcükler alışverişi yapılan bu dillerin, Farsçanın Özbekçe üzerinde ne kadar tesirli olduğunu ve ne kadar sözcük ve eklerin Farsçadan Özbekçeye girmesini ortaya koymaktır. Bu esasla çalışmamızın temel kaynakçası olan 2007 de yayımlanan Sayın Nurullah Altay'ın sözlüğü taranarak ve yanında Afganistan'da yazılan bazı şiiri ve hikâye kitapları vs. eserleri tarayarak ve sözcüklerle ilgili eğer örnekler geçtiyse örnekler vererek araştırmamızı ve Farsçanın tesirini ortaya çıkartmak için araştırılmıştır.

SUMMARY

Old Aryana, Khorasan yesterday and today in Afghanistan and Persian languages Turkish languages (Persian, leather Persian, Tajik Persian) and brothers are living together for thousands of years. When we say we say in Persian and Persian Turkish without Turkish and Uzbek Uzbek Turkish will not be without. To know the truth and the truth can not deny the fact that because of the need to resort to the time history shows that each of these two languages before today, and it had some 2000 thousand years before the researchers in the areas of life are unknown. But the Turks and Tajiks in Afghanistan are familiar with the languages and cultures for thousands of years of each other as brothers live. In the meantime, it is the Persian spoken in Afghanistan, because of the many languages spoken in a common language. Persian, Timurid palace crude language also agreed time and because it is a beautiful language to speak and write poetry, and Sultan Hussain Mirza Bayqara Sahruh has been recognized as a language by the court, and even whether to continue until the time of Mughals took him to India. Of course, it is worth the zikretmemize Tamerlane and the Mughals at the time, the works of poets and poetry in Persian. At the end of the period of Turkish Uzbek Afşar'lar that Afghanistan today in Afghanistan since 300 years ago as an official language, and all of Afghanistan kullanılmayacaktı Peştu'nca was used as the official language in schools and in the meantime the writers and poets of Persian and language that is both Persian and Uzbek write the poems. Afghan parliament in 2002 after becoming the Uzbek Uzbek official language, and many books and dictionaries were published as part of the Turkic Uzbek Turkish colleges opened by the Uzbek-i.

Turkish Uzbek thesis we address the influence of Persian on the subject. In this study, who had many years of life and of each other on a common and shared with the speech and the exchange of correspondence with the words of these languages, Uzbek Persian word on how effective it is and how to determine and attachments from entering the Persian Uzbek. This is the basic bibliography of the merits of the 2007 study published in the Altai region, Mr. Nuru dictionary next to the scanning and post some poetry and story books, etc. in Afghanistan. If it's about the words you gave examples and examples of works by scanning the investigation and to reveal the efficacy of Persian investigated.

ÖNSÖZ

Bugünkü Özbekçe Türkçesi ise Türk dillerinin en çok çalışılan ve konuşulanlarından biridir. Bu dil üzerinde aşağı yukarı 300 yıldan bu yana Afganistan'da hiçbir bilimsel çalışmalar yapılmamış ve Türklerin son egemenliği (Afşar'lar) döneminden beri Afganistan devleti idaresi içinde ölü ve tarihini kaybetmiş bir dil sayılırdı. İşte bu sebeplerden dolayı Afganistan Özbekçe Türkçesi Özbekistan Özbekçe Türkçesine göre hep geriye kalmıştır ve Özbek milleti Afganistan'da emirler ve şahlar dönemlerinde isimlerini söylemekten bile korkmuşlardır. Bu uzun dönemlerde Özbek yazarları dilimizi unutmamak için yine de cesurca gizli veya kapalı birçok şiir ve hikâye eserler yazıp Özbek milletinin geleceği için büyük adımlar atmış olmuşlardır. Ayrıca yıllardır Özbek halkı Farsça karışımıyla birlikte yetişmişlerdir. Konuşma ve yazma tarzları veya kullandıkları Özbekçe Türkçesi bin yıllardır Farsça ile ortak olmak üzere, 1747 yılından beri ve hatta bunun öncesi de vardır ki okullarda ders ve hiçbir bilgi almadan ve şunu bilmeden ki bizim dilimizin ne kadarı Özbekçe ve ne kadarı Farsça olduğundan bile habersiz idiler. 2002 de Afganistan'da demokrasi bir hükümetin ortaya gelmesi ile birlikte dilimizin resmi olması ve eskiden yazılmış eserlerin basılması ve yeniden eser yazmaya çaba gösteren birçok yazarlarımızın sayesinde birçok yenilikler ortaya çıktı. Bizim ele aldığımız konu ise yıllarca çalışılmamış Özbekçe Türkçesi üzerinde Farsçanın tesirini ortaya çıkartmak ve geleceklerde daha öz Türkçenin kullanılmasına çaba göstermek üzere araştırılmaktadır.

Bize bu konuya yardımcı olan hocamdan ki her zaman yardımlarına göz yummayan ve hatta kütüphanesini bile yüzümüze açan ve bize en iyi yolları gösteren danışman hocam Prof. Dr. Fuat BOZKURT hocamdan sonsuz teşekkür ediyorum ve bu konuda bize yaptıkları yardımlarını hiçbir zaman unutmamak üzere kendi memnuniyetimi sonsuza kadar unutmayacağım.

Kianoosh KARİMİ

Antalya, 2013

GİRİŞ

Tezimim giriş bölümüne başlarken, öncelikle tezimin temel konusunu veren Afganistan Özbek Türkçesi hakkında biraz bilgi vermeyi gerekli buluyorum. Dünyada çok az ülke vardır ki tarihi Afganistan tarihi gibi bir küçük ve fakir ülke ve hiç gelişmemiş ve dünya tarihinin değişimlerine bağlanmış. Yoktur böyle bir ülke. İşte bu ülkenin tarihi ve tarihi oyunları Türk egemenliğinin son hükümranı yani Nadir Afşar hükümetinin sona ermesi ve onun askerlerinden biri olan o da Peştu'n milletinden olan Ahmet Şah Abdalının 1747 yılında Nadir Afşar'ın ölümünden sonra kendini Horasan padişahı ilan etmesi ve aynı yılda Horasan ismi Afganistan ismini alır. Yukarıda zikrettiğimiz tarihe kadar Horasanda sadece Özbekçe Türkçesi ve Farsça resmi dil olarak kullanılmakta idi. Ama bu tarihten sonra Ahmet Şah Nadir Afşar saraylarında Türk eğitimini almış ve siyasi nizami konusunda kendini iyice yetişmişti. Ahmet Şah politikası Horasan adını Afganistan'a değiştirmesi ve Peştu'n adının başka bir ismi ise Afgan olduğundan kaynaklanan bir niteliktir. Ahmet Şah döneminden sonra Özbek Türkçesinin tarihi ve tarih boyunca yazılan eserler yok olup Afganistan sadece Peştu'nlara ait olduğu amacıyla hareketlerde bulunur. İşte Ahmet Şah böyle bir temelin adımını atarak gerisinden gelen oğullarına ve torunlarına bırakır.

İşte böyle değişimin ortaya gelmesiyle birlikte Türk dilinin binlerce yıl kurdukları hükümetler, tarihler, sanat ve edebiyat sona erip zülüm ve yok etme devri başlar. Bu değişimin kazancı ise 1747 yılından 1977 yılına kadar devam etmiştir. Bu süreç ise 230 yıl devam etmiştir. Bu 230 yıl içerisinde Peştunların Afganistan'ın güneyi dağlık bölgelerden kuzeye yerleştirildi. Kuzey Afganistan ve güney Türkistan tarihi ve tüm eserleri yok edildi maliyeyi kaç kat zam yaparak Türk milletinin zeminleri, tarlaları ve yaylalarını Peştunları teslim edildi ve özel sahte sanat ve belgeler düzeltildi. (Tanin, 2004, s. 17).

1977 yılından sonra Afganistan Padişahlık ve Amirlik dönemini geriye bırakıp cumhuriyet dönemi başlıyor ve Afganistan da dış müdahaleler başlar Afganistan betten beter günleri görmeye başlar. 1979 yılından sonra komünist devletinin karşısında savaşa başlar ve bu süreye kadar millet dilini ve kültürünü kaybetmişti bundan sonra da ülkesini kaybetmeye başladılar aşağı yukarı on milyon Afgan vatandaşları kendi ülkelerini bırakıp Pakistan ve İran'a muhacir oluyorlar. Bundan sonra 11 Eylül 2000 bin yılında ikiz kulelerin yere yıkılması ve bu bahane ile Patron Amerika'nın Afganistan'a girmesine sebep oldu. Artık küçük oyunlar geriye kalıp büyük oyunlar zamanı…). (Tanin, 2004, s. 197).

2000 yılında Afganistan Talibanların elinden alındı ve tekrar Ustad Burhanidin Rabbani Afganistan cumhurbaşkanı oldu. Ustad Rabbaniden sonra 18 aylık muvakkat devre Bonda başlandı, Hamid'i kazay Afganistan cumhurbaşkanı oldu. 2002 yılındaki seçimlerden sonra tekrar Hamid'i kazay cumhurbaşkanı oldu ve bu yılda Afganistan parlamentosunda milletvekilleri tarafından üç dil Afganistan'ın resmi dilleri olarak kabul edildi. Bu üç dil sırasıyla peştunca birinci resmi dil, Farsça ikinci resmi dil ve Özbek Türkçesi ise üçüncü resmi dil kabul edildi. Bundan sonra Afganistan'da birkaç vilayetlerdeki üniversitelerin edebiyat bölümlerinde Dpartmint-i Özbekî-Türkî (Özbekçe-Türkçe bölümü) adında, Türk dilive edebiyatı bölümü açıldı. Özbekçe-Türkçe Edebiyatı bölümü açılan vilayetler ise aşağıdaki illerden ibarettir.

Başta kabil olmak üzere, Mezar-i-şerifte, Cavzucan, Maymana, Taluḳan, Poliḫumri, Sari-pul, vilayetlerinde Özbekçe-Türkçe bölümleri faaliyete başladı. Bu arada Özbek yazarları ise kendi dilimize daha çok hizmet yapmak için yorulmadan ve uymadan gece gündüz Özbekçe Türkçesinin gelişmesi için onlarca eserler yazdılar.

Bu eserler ise birçoğu Nizameddin Mir Alişir-i Nevayı ve Babür şah eserleri hakkında yazılmıştır ve bazıları ise halk edebiyatı ve şiiri eserler kendi yazdıklarını basıp yayımladılar. En önemli ve mühim eserlerden biri ise Nurullah Altay'ın yazdığı Özbek Dili Sözlüğüdür ki bugün bizim tezimize temel kaynak ve Afganistan Özbek Türklerinin ilk Özbekçe Türkçe sözlüğü olarak Afganistan Özbek Türkleri ondan yararlanmaktadırlar. İkinci olarak Sayın ŞefiḳaYarḳin ve Muhammad Âlim Yarḳin Özbekçe Türkçe sözlüğünü yazdılar Farsçaya 2000 yılında Afganistan Talibanların elinden alındı ve tekrar Ustad Burhanidin Rabbani Afganistan cumhurbaşkanı oldu. Ustad Rabbaniden sonra 18 aylık muvakkat devre Bonda başlandı, Hamid'i kazay Afganistan cumhurbaşkanı oldu. 2002 yılındaki seçimlerden sonra tekrar Hamid'i kazay cumhurbaşkanı oldu ve bu yılda Afganistan parlamentosunda milletvekilleri tarafından üç dil Afganistan'ın resmi dilleri olarak kabul edildi. Bu üç dil sırasıyla peştunca birinci resmi dil, Farsça ikinci resmi dil ve Özbek Türkçesi ise üçüncü resmi dil kabul edildi. Bundan sonra Afganistan'da birkaç vilayetlerdeki üniversitelerin edebiyat bölümlerinde Dipartmint-i Özbekî-Türki (Özbekçe-Türkçe bölümü) adında, Türk dili ve Edebiyatı bölümü açıldı. Özbekçe-Türkçe Edebiyatı bölümü açılan vilayetler ise şunlardan ibarettir. Başta kabil olmak üzere, Mezar-i-şerifte, Cavzucan, Maymana, Taluḳan, Poliḫumri, Sari-pul, vilayetlerinde Özbekçe-Türkçe bölümleri faaliyete başladı. Bu arada Özbek yazarları ise kendi dilimize daha çok hizmet yapmak için yorulmadan ve uymadan gece gündüz Özbekçe Türkçesinin gelişmesi için onlarca eserler yazdılar. Bu eserler ise birçoğu Nizameddin Mir Alişir-i Nevayı ve Babür şah eserleri hakkında yazılmıştır ve bazıları ise halk edebiyatı ve

şiiri eserler kendi yazdıklarını basıp yayımladılar. En önemli ve mühim eserlerden biri ise Nurullah Altay'ın yazdığı Özbek Dili Sözlüğüdür ki bugün bizim tezimize temel kaynak ve Afganistan Özbek Türklerinin ilk Özbekçe Türkçe sözlüğü olarak Afganistan Özbek Türkleri ondan yararlanmaktadırlar. İkinci olarak ŞefiḳaYarḳin ve Muhammad Âlim Yarḳin gibi onlarca kişi Özbekçe Türkçesi üzerinde çalışmaktadırlar.

Konu Seçimi

Öbek dili Afganistan coğrafyası sinde tarih bakımından en önemli tarihe sahiptir. Bu açıdan Öbekçe Türkçesi eski Aryana'da, dünkü Horasanda ve bugünkü Afganistan'da kendi kültürünü hep koruyup gelmektedir. Dolaysıyla Öbek dili Afganistan'da birçok imparatorluklara ev sahipliği yapmıştır. Misal olarak en yakın dönemlerde Timurlılar, Babürlüler ve Şeybanilerdir. İşte bu dönemlerin öncesi ve sonra iki bin yıla dayanmaktadır. Bu iki bin yıllık tarihte Özbekçe Türkçesi Farsça ile karmakarışık bir halde ta bugüne kader devam etmektedir. Biz ise tezimizin temel konusu olan Afganistan Özbekçe Türkçesinin üzerinde Farsçanın tesiri adı altında, bugünkü Afganistan'da ilk sözlük olan Özbek dili sözlüğünü inceleyerek, tezimiz ele alınmıştır. Sebebi ise bu konu üzerinde Afganistan veya herhangi bir ülkede hiçbir çalışma yapılmadığından kaynaklanmıştır.

Kapsam

Tezimizin konu seçiminde bahettiğimiz gibi bugünkü Afganistan Özbekçe Türkçesi üzerinde Farsçanın tesirini anlatmiştik. Bu çalışma Özbekçe Türkçesi üzerinde Farsçanın tesirini göstermek içi Norullah Altay'ın Özbek Dili Sözlüğü temel alınarak ve diğerden örnekler alınarak incelenmiştir. Çalışmamız üç bölümden ibarettir. Birinci bölüm Konu Seçimi, Kapsam, Yöntem, Amaç ve kullanılan temel kaynaklardır. İkinci bölüm Afganistan tarihi, coğrafiyesi, Özbekler, Özbeklerin yaşadıkları bölgeler ve uğraştıkları işler detayına kadar bahsedilmektedir. Tezimin üçncü bölümünü Farsçadan Özbekçeye giren ekler ve sözcükler oluşturmaktadır. İkinci bölümün ekleri bu aşağıda verdiğimiz iki örnek gibi açıklanmaktadır. Üçüncü bölüm ekler ve sözcükler ise aşağıdaki örnekler gösterdiğimiz gibi incelenmiştir.

-āna:

-āna: eki, "Zarf yapan Farsça bir son ektir, tarz ifade eder." Veya "Zarf türetir." Örnekleri:

mahmad-ana: (bilgiççe), mahir-ana: (mahirce), munafiḳ-ana: (ikiyüzlü), mard-āna: “mertçe; erkekçe (mard: mert, yiğit)”, ġālib-āna: “galipçe, yenmişçesine (ġālib: galip, enen)”, razilz-ana: “rezilane” yavuz-ana: (yavuzca) gibi sözcüklerde görülmektedir.

bā-:

bā- eki “Farsça bir ektir. Genellikle Özbek Türkçesindeki +li ile aynı anlamda sıfatlar yapar.” Veya “İsimlerin önüne eklenerek çoğunlukla fazlalık, aşırılık belirten sıfatlar türetir:” Örnekleri:

bā-huzur: “huzurlu”, bā-haybat: “heybetli, muazzam” bā-havā: “havadar; havası güzel”, gibi sözcüklerde görülmektedir.

İkinci bölümde sözcükler üç kısımda kullanılmaktadır. Birinci kısmı Özbekçe yapım ekleriye kullanılan sözcükler. Örneği: çāp-çi: “basıncı” ÖTS. 193. (Far.+Ö.). bekar-çilik: “işsizlik” ÖTS. 136. (Far.+Ö.).

dost-laraça: “dostlarca” ÖTS. 228. (Far.+Ö.). dan-li: “taneli” ÖTS. 220. (Far.+Ö.). arra-lamāḳ: “testere ile kesmek” ÖTS. 72. (Far.+Ö.). āvāra-lik: “muhacirlik” ÖTS. 63. (Far.+Ö.). vs. gibi kullanılmaktadır. İkinci kısmı ise birleşik kısmında kullanılmaktadır. Örneği: āhak-tāş: “yumuşacık boya için kullanılan bir tür taş” ÖTS. 63. (Far.+Ö.). āş-ḥamîr: “aş yemeklerinin hamuru” ÖTS. 59. (Ö.+Far.). gibi. Üçüncü kısmı ise Arapça Farsça birleşik kısmında kullanılmaktadır. Örneği: ābî-ḥayāt: “hayat suyu, efsanevi su” ÖTS. 55. (Far.+Ar.). āb ve hava: “hava ve su, bundan amaç hava durumu” ÖTS.55. (Far.+Ar.). ātaş-nafas: “nefisi ateş gibi olan” ÖTS. 56. (Far.+Ar.). gibi. Ve dördüncü kısmı ise halıs Farsça isimler kullanılmaktadır. āhak: “taş boyası” ÖTS. 63. (Far.). āhang:“ahenk” ÖTS. 63.(Far.). āyna:“ayna” ÖTS. 63. (Far.). gibi. İkinci bölüm sözcüklerde taradığımız kitaplardan bazılarına örneklerde verilmektedir.

Yöntem

Araştırdığımız konu Özbekçede Farsçanın tesiri olduğu için Farsçadan Özbekçeye geçen ekler ve sözcükler temel alınarak incelenmiştir. Bu çalışmada Farsçanın tesirini sözlüğe var olan ekler ve sözcükler ele alınmıştır.

Bu nedenlerden dolayı biz araştırmamızı Özbek Dili Sözlüğünü temel alıp içindeki farsça ekleri ve sözcükler ve Özbekçede yazılan şiir, hikâye kitaplarından örnekler verilerek Özbekçede Farsçanın tesiri gösterilmiştir.

Amaç

Bugünkü Afganistan Özbekleri Fars kardeşleriyle iki bin yıllık ortak bir tarihe sahiptirler ve iki bin yıl ve daha öncesi aynı topraklarda aynı sınırlar içerisinde bir birlerinin dillerini ortak biçimde kullanmışlardır. Bu nedenlerden dolayı biz tezimizin bu konu hakkında yazıp tesirleri ortaya koymamızdır. Ayrıca Özbekçe üzerinde farsça ne kadar sayı sözcük ve ek olarak tesir etmiştir amacımız bunu belirtmektir. Ele aldığımız çalışma ise bu konu ile ilgili araştırılmıştır.

Kullanılan temel kaynaklar

Çalışmamız esas olarak günümüz Afganistan Özbekçe Türkçesinin sözcüklerini Türkiye Türkçesindeki sözcüklerle karşılaştırmaktır. Ama bu karşılaştırma günümüz Afganistan Özbekçe Türkçesine göre ele alınmıştır. Bu çalışmada temel kaynaklar birinci olarak şöyle sıralanmaktadır.

Nurullah Altay'ın "Özbek Dili Sözlüğü", Volkan Coşkunun "Özbek Türkçesi grameri", Hüseyin Yıldırımın "Özbek Türkçesi", Fuat Bozkurt'un "Türkiye Türkçesi",Fuat Bozkurt'un "Türklerin Dili", Muharrem Erginin "Türk Dil Bilgisi", Zeynep Korkmaz'ın "Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)", Tahsin Banguoğlu'nun "Türkçenin Grameri", Mir gulam Muhammet Gubarın "Afganistan Tarihi ve Coğrafiyesi", Ġulamullah Faizin "Njad Nami Afgan", RehetullahSafinin "Yâda Afganistan Sahte Bir İsimdir", Donald L. Fişerin "Afganistan'ın Siyasi ve İktisadi Durumu", Abdul-Macit Davudi, "Din ve Devlet Tahlili Afganistan Tarihinde, Afganistan'ın Gelecek Siyası Nizamı", PiterMarzdinin "Talipler Mezhep Avucuna ve Afganistan'da Yeni Nizam, Şiraz",Haşim Ķayumi, "Siyasi Partilerin Kanunu ve Onun Rolü Ülkede birkaç Partinin Sistemine", Mir Aka Hakcu "Afganistan ve Haricî Muameleler", Rauf Beg, "Afganistan Talibanların Eline Nasıl Düştü", Ali Mucahidi"Afganistan Büyük Amirlikten ta Büyük Rehberliğe Kadar", Halil Yorqin "Afganistan Özbekleri" Muhammet Âlim Labib gibi eserler kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZBEKÇEDE FARSÇANIN TESİRİ, AFGANİSTAN TARİHİ, AFGANİSTAN COĞRAFYASI, ÖZBEK DİLİ ve EDEBİYATI ve ÖZBEKLERİN YAŞADIKLARI İLLER

1.1 Özbekçede Farsçanın Tesir

Edebiyat tarihi halk tarihinin ayrılmaz bir kısmıdır. Edebiyatın gelişmesi için camiada genel edebiyat bir birlerine uzvi bağılıdır. İç ve dış ülkelerde baskınlar istilası ve dehşetli savaşlar en çok medeniyet yadigârlıklarını ve en çok dil ve edebiyatı etkiledi. Bu esas nedeni ile insanlar kendi yurtlarını bırakıp bilim ve eğitim için veya canlarını kurtarmak amacıyla başka ülkelere gitmeye karar verdiler.

Türk milleti (M.Ö.) Aryana, Horasanda veya Mavera-ün-nehirde Farslarla karışık bir biçimde yaşamışlardır. Bu karışık yaşamlar neticesinde Türkler ve Farslar arasında dil ve kültür karışımı olabilir. Ama net olarak Farsça kendi tesirini Türkçe veya Özbekçe Türkçesi üzerinde üç veya dört dönemler arasında koymuştur. (1).

Birinci Dönem İslam Dininin Orta Asya'ya Yayılması

Bu dönemde İslam ordusu İran üzerinden Horasan'a ve oradan orta Asya'da zuhur etmesidir. Bu dönemde karahanlı devleti orta Asya'da hüküm sürmektedir. 960 yılında İslami kabul derler. Bu dönemde Türk milletinin diline, edebiyatına, kültürüne ve siyasetine bir çeşit değişiklikler gelir. İşte bu dönemde İslam'ı kabul etmeleriyle birlikte Arapça öğrenmeye ve yazmaya başlarlar. Tabii ki İslam dini İran üzerinde geldiği için askerler ve komutanlar İran'dan da İslam orduyla birlikte orta Asya'da yerleşip dil ve kültür alış verişlerine neden olmuş.2

İkinci Dönem Gaznaliler

Karahanlı devletinin yıkılması ve hemen ardından 10. Yüz yılda Gazneliler hükümetinin kurulmasıdır. 10. Yüz yılda Gazneliler hükümeti SİBİKTİGİN oğlu Gazneli Sultan Mahmut tarafından kurulur. Bu dönemde Gazneli Mahmut eski Horasan yani bugünkü Afganistan'da kendi İmparatorluğunu kurup ve bu İmparatorluğunu genişletmeye devam eder. Bu dönemde Tüm Mavera-ün-nehirden ta Hindistan'a kadar ve İran'dan ta çin sınırlarına kadar Sultan Mahmudun İmparatorluğuna girer. İşte bu dönemde Sultan Mahmut ilişkileri Farslarla yoğunlaşıp Fars dili kullanmaya başlar. Bu dönemde birçok yazarlar ve şairler Farsça

yazmaya devam edip en kötüsü Firdevs'i şehname-i Firdevs'ini yazar. Firdevs-i şehnamenin her mısraa şiiri için Sultan Mahmut'dan 10 altın alıp yazar.

Üçüncü Dönem Timurlular

Bu dönem Fars edebiyatının Özbekçe üzerinde en parlak etkisi sayılır. Timurlular devleti Timur tarafından (1336) yılında kurudu. Bu devletin yüz yıldan fazla zaman sürdürdüğü bir devlettir. Asya'da sayılı İmparatorluklar arasında yer alır. Bu İmparatorluk coğrafiye olarak sınırları Hindistan'dan Anadolu'ya kadar ve İran'dan doğu Türkistan yeni Çin'e kadar büyük ve geniş bir imparatorluktu. Timur bu geniş toprakları kendisi ölmeden önce 33 oğlu ve torunları arasında ayırıp her birini farklı bölgelerde padişah tayin etmişti… (2).

Timurlu devletinin en önemli bölgelerinden olan horasandır. Horasan merkezi ise Hirattı, Hirat Timurlular döneminin bilim, sanat, kültür ve edebiyat merkezi oldu. Bu dönemde Özbek Türkçesinde yazılan eski kitaplar Moğol hamlesinde hepsi yok olduğundan dolayı Hiratı Timur oğulları dünyanın bilim merkezi yaparak bunu kanıtladılar. İşte bu dönemde Fars edebiyatı Özbek edebiyatından üstünlük sağlamaya başladı. Tüm şairler ve yazarlar tüm eserlerini Hiratta Farsça yazdılar ve Fars dili derbar dili veya saray dili olarak o dönemde kabul edildi… (3).

Timur'dan sonra Hirat şehri, Timur oğullarının döneminde doğu ülkelerinin en önemli şehirlerinden bir idi. Bu şehir Timur imparatorluğunun Âlimler, şairler, sanatçılar ve ustalar merkezi oldu. Hirat şehrinde bu kadar savaş ve kargaşalara rağmen yine padişah zadeler tarafından en tarihi şehir yapılmasına çaba göstermişler ve yapmışlarda. Hirat şehri kendi dönemlerinin en güzel ve benzeri olmayan şehirlerinden biri hesaplanır. Kazvini (bilim adamı) Nazhat-ül-ḳulub kitabında Şehzadelerin yaptıkları şehir hakkında şöyle söylüyor. Hirat Şeri 12000 dükkân, 348000 ev 350 medrese ve hane kâh olduğunu söyle, ayrıca hiratta saraylar, hamamlar ve ticaret haneler de kendi zirvesini bulmuştu…

Bu dönemin bu kadar hassas olmasına rağmen yinede şehirde ve sarayda Fars dili revaçlaşmaya başlar ve bu dönemde Özbek edebiyatına en büyük ve cihan şümul katkıda bulunan yine Nizamettin Mir Ali-şiir Nevai çıkar. O Muhakemet-ül-Lügatayn kitabını yazarak Türk edebiyatını Fars edebiyatından üstün olduğunu bilimsel olarak kanıtlar…

1,ŞAHRANİ, Nimatullah, Amsal ve Hukm-i Farsi, kabil devlet matbaası yayınları, 1980, s. 1-5.

2, ARİAN, Nasir Ahmad, Tariḫ Tamaddun-i Afghanistan, Balh, matbaasi yayınları, Mezar-i Şerif, 2006, s. 9.

3, ARİAN, Nasir Ahmad, Tariḫ Tamaddun-i Afghanistan, Balh, matbaasi yayınları, Mezar-i Şerif, 2006, s. 15.

Bu dönemde fars edebiyatı böylece büyümeye devam eder ta Babür hükümetinin sonuna kadar. (4).

Dördüncü Dönem Türklerin Son Padişahsı Nadir Efşarın yıkılması ve Ahmet Şah'ın Ortaya Gelmesi

Afganistan dediğiniz ülke 1747 yılında Ahmet Şah tarafından kuruldu. Bu dönem tesirleri hakkında sadece şunu söylememiz yeterli biliyorum. Bu dönemde tamamen Özbek dili yok sayılıp onun ve tüm tarihi kitaplar yok edilip, Özbek dili yerinde Farsça okullarda ve medreselerde ve hatta konuşma dili sokaklarda bile Farsçaya dönüşmüştü. Bu dönem hakkında giriş bölümünde yeterince bilgi verilmiştir…

Değişimlerine bağlanmış. İşte bu ülkenin tarihi ve tarihi oyunları Türk egemenliğinin son hükümranı yani Nadir Afşar hükümetinin sona ermesi ve onun askerlerinden biri olan o da Peştu'n milletinden olan Ahmet Şah Abdalının 1747 yılında Nadir Afşar'ın ölümünden sonra kendini Horasan padişahı ilan etmesi ve aynı yılda Horasan ismi Afganistan ismini alır. Yukarıda zikrettiğimiz tarihe kadar Horasanda sadece Özbekçe Türkçesi ve Farsça resmi dil olarak kullanılmakta idi. Ama bu tarihten sonra Ahmet Şah Nadir Afşar saraylarında Türk eğitimini almış ve siyasi nizami konusunda kendini iyice yetişmişti. Ahmet Şah politikası Horasan adını Afganistan'a değiştirmesi ve Peştu'n adının başka bir ismi ise Afgan olduğundan kaynaklanan bir niteliktir. Ahmet Şah döneminden sonra Özbek Türkçesinin tarihi ve tarih boyunca yazılan eserler yok olup Afganistan sadece Peştu'nlara ait olduğu amacıyla hareketlerde bulunur. İşte Ahmet Şah böyle bir temelin adımını atarak gerisinden gelen oğulları ve oğullarından gelen soylara bırakır.

İşte böyle değişimin ortaya gelmesiyle birlikte Türk dilinin binlerce yıl kurdukları hükümetler, tarihler, sanat ve edebiyat sona erip zülüm ve yok etme devri başlar. Bu değişimin kazancı ise 1747 yılından 1977 yılına kadar yani 230 yıl içinde yani uzun yıllar Peştu'nların güney Afganistan'dan yani dağlık ve ekin biçim olmayan bir bölgeden kuzey Afganistan'a yerleştirdiler güney Türkistan tarihi ve eserleri yok edildi maliyeyi kaç kat zam yaparak Türk milletinin zeminleri, tarlaları ve yaylalarını Peştunlara teslim edildi ve özel sanat ve belgeler düzeltildi. 1977 yılından sonra Afganistan Padişahlık ve Amirlik dönemini geriye bırakıp cumhuriyet dönemi başlıyor ve Afganistan da dış müdahaleler başlar. Afganistan betten beter günleri görmeye başlar. 1979 yılından sonra komünist devletinin kar-

4GUBAR, Mir Gulam Muhammed, Afganistan Der Mesiri Tarih, Cumhuri Yayınları, İran 1995, s. 39-40.

şısında savaş başlar ve bu süreye kadar millet dilini ve kültürünü kaybetmişti bundan sonra da ülkesini kaybetmeye başladılar on milyonlarca Afgan vatandaşları kendi ülkelerini bırakıp Pakistan ve İran'a muhacir oluyorlar. İşte bu hikâyeyi kısa keselim çünkü küçük hikâyelerdir. Bu hikâyenin oyunları 11 Eylül 2000 bin yılında ikiz kulelerin yere yıkılması ve bahane ile Patron Amerika'nın Afganistan'a girmesine sebep oldu. Artık küçük oyunlar geriye kaldı ve büyük oyunlar zamanı…). (5).

2000 yılında Afganistan Talibanların elinden alındı ve tekrar Ustad Burhanidin Rabbani Afganistan cumhurbaşkanı oldu. Ustad Rabbaniden sonra 18 aylık muvakkat devre Bonda başlandı, Hamid'i kazay Afganistan cumhurbaşkanı oldu. 2002 yılındaki seçimlerden sonra tekrar Hamid'i kazay cumhurbaşkanı oldu ve bu yılda Afganistan parlamentosunda milletvekilleri tarafından üç dil Afganistan'ın resmi dilleri olarak kabul edildi. Bu üç dil sırasıyla peştunca birinci resmi dil, Farsça ikinci resmi dil ve Özbek Türkçesi ise üçüncü resmi dil kabul edildi. Bundan sonra Afganistan'da birkaç vilayetlerdeki üniversitelerin edebiyat bölümlerinde Dipartmint-i Özbekî-Türkî (Özbekçe-Türkçe bölümü) adında, Türk dili

ve Edebiyatı bölümü açıldı. Özbekçe-Türkçe Edebiyatı bölümü açılan vilayetler ise şunlardan ibarettir. Başta kabil olmak üzere, Mezar-i-şerifte, Cavzucan, Maymana, Taluḳan, Poliẖumri, Sari-pul, vilayetlerinde Özbekçe-Türkçe bölümleri faaliyete başladı. Bu arada Özbek yazarları ise kendi dilimize daha çok hizmet yapmak için yorulmadan ve uymadan Gece gündüz Özbekçe Türkçesinin gelişmesi için onlarca eserler yazdılar. Bu eserler ise birçoğu Nizameddin Mir Alişir-i Nevayı ve Babür şah eserleri hakkında yazılmıştır ve bazıları ise halk edebiyatı ve şiiri eserler kendi yazdıklarını basıp yayımladılar. En önemli ve mühim eserlerden biri ise Sayın Nurullah Altay'ın yazdığı Özbek Dili Sözlüğüdür ki bugün bizim tezimize temel kaynak ve Afganistan Özbek Türklerinin ilk Özbekçe Türkçe sözlüğü olarak Afganistan Özbek Türkleri ondan yararlanmaktadırlar. İkinci olarak Sayın ŞefiḳaYarḳin ve Muhammad ʿAlim Yarḳin Özbekçe Türkçe sözlüğünü yazdılar Farsçaya 2000 yılında Afganistan Talibanların elinden alındı ve tekrar Ustad Burhanidin Rabbani Afganistan cumhurbaşkanı oldu. Ustad Rabbaniden sonra 18 aylık muvakkat devre Bonda başlandı, Hamid'i kazay Afganistan cumhurbaşkanı oldu. 2002 yılındaki seçimlerden sonra tekrar Hamid'i kazay cumhurbaşkanı oldu ve bu yılda Afganistan parlamentosunda milletvekilleri tarafından üç dil Afganistan'ın resmi dilleri olarak kabul edildi. Bu üç dil sırasıyla peştunca birinci resmi dil, Farsça ikinci resmi dil ve Özbek Türkçesi ise üçüncü resmi dil kabul edildi. Bundan sonra Afganistan'da birkaç vilayetlerdeki üniversitelerin edebiyat bölümlerinde

---

5,TANİN, Zahir, Afghanistan Der Qarn-i Bist, İntişarat-i Haver yayınları, Tehran 2004, 19.

Dipartmint-i Özbekî-Türkî (Özbekçe-Türkçe bölümü) adında, Türk dili ve Edebiyatı bölümü açıldı. Özbekçe-Türkçe Edebiyatı bölümü açılan vilayetler ise şunlardan ibarettir. Başta kabil olmak üzere, Mezar-i-şerifte, Cavzucan, Maymana, Taluḳan, Poliḫumri, Sari-pul, vilayetlerinde Özbekçe-Türkçe bölümleri faaliyete başladı. Bu arada Özbek yazarları ise kendi dilimize daha çok hizmet yapmak için yorulmadan ve uymadan gece gündüz Özbekçe Türkçesinin gelişmesi için onlarca eserler yazdılar. Bu eserler ise birçoğu Nizameddin Mir Alişir-i Nevayı ve Babür şah eserleri hakkında yazılmıştır ve bazıları ise halk edebiyatı ve şiiri eserler kendi yazdıklarını basıp yayımladılar. En önemli ve mühim eserlerden biri ise Sayın Nurullah Altay'ın yazdığı Özbek Dili Sözlüğüdür ki bugün bizim tezimize temel kaynak ve Afganistan Özbek Türklerinin ilk Özbekçe Türkçe sözlüğü olarak Afganistan Özbek Türkleri ondan yararlanmaktadırlar. İkinci olarak Sayın ŞefiḳaYarḳin ve Muhammad Âlim Yarḳin gibi onlarca kişi Özbekçe Türkçesi üzerinde çalışmaktadırlar.

Bizim tezimiz ise uzun yılardır uykuda kalan ve bu uzun uyku dönemlerinde üstüne neler gelen Özbekçe Türkçesi ne kadar farsça etkisi altında kalan bunu apaçık ortaya koymaktır. Şüphesiz ki Özbekçe Türkçesi Farsça ile birlikte Afganistan'da binyıllardır ortak ve kardeş gibi bir ülkenin ve bir toprakların kucaklarında yaşamış, bu nedenle tabiki birbirinin birbirine tesiri vardır. İkinci olarak aşağı yukarı 300 yıl içinde Özbekçe Türkçesi Afganistan'da sadece kendi milleti içinde konşma dili olarak bugüne kadar gelmiş ve bu uzun dönemler içerisinde bu milletin çocukları hep Farsça eğitim alarak yetişmiş ve hatta bazı illerde öyle Özbek milleti var ki kendi dilini bırakıp Farslaşmıştır.

1.2 Afganistan Tarihi

Bugünkü Afganistan coğrafyasının eski medeniyetlerden etkilendiği ve toplum yapısının bu etkileşim, işgaller sonucu farklı etnik kökeni sahip bir ülke haleni almasına sebep olmuştur. Aria ve Güney Türkistan bölgesi olan bugünkü Afganistan coğrafyası Yunan, Çin, Mısır, Hint ve İslam medeniyetlerinden etkilenmiştir. Afganistan geçmiş tarihte "Ariyana" "Horasan" isimleri ile isimlendirilmiştir. (1)

Bilim adamları; Afganistan'ı tarihi gelişimi ve coğrafi konumu itibariyle Stratejik yol İmparatorlukların geçiş yolu (İpek yolu kavşağı) Dünyanın damı, Hindistan kapısı, İslam dünyasının doğu kapısı, Kesişme noktası, Medeniyetler kavşama noktası, Dünya ticaret merkezi ve Asya'nın kalbi şeklinde tanımlamaktadır. (2)

Afganistan birçok medeniyetin evi ve uğrak noktası olmuştur. Zerdüşt'ün nutukları ile (7-8 M.Ö.) büyük bir medeniyet yaşamıştır. Büyük İskender'in bu topraklardan geçerek Hindistan'a kadar varması ile bu coğrafya Yunan medeniyetinin de izlerini taşımaktadır.

Büyük İskender'in İstilasına uğrayan Afganistan (331 M.Ö.) Yunan ve İbrani etkilerine girmiştir. Daha öncede olduğu gibi Büyük İskender döneminde de Belẖ şehri (Bakterian) bilim ve irfan merkezi olma konumunu devam ettirmiştir. İskender İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra bu topraklarda 187 yıl (M.Ö.) Bakteriana devleti kurulmuştur. Bu devlet daha sonra Hindistan'dan gelen Çandragupta devletinin saldırısı ve kuzeyden gelen baskılara zayıf düşerek yıkılmıştır. (3)

Genel hatları ile baktığımızda İslam'dan önce Afganistan'da Zerdüştlük ve Budizm'in etkileri daha çok görülmekte ve Belh şehrindeki Nevbahar ateşgades ve Bamyan şehrindeki Buda heykeli etkilerin kalıntıları olarak görüşlerimizi doğrulamaktadır. Afganistan İpek yolu üzerinde olduğu için medeniyetlerin uğrak noktası olarak kavşak konumunu kazanmıştır. Böylece Afganistan medeniyetlerin buluştuğu, dini nutukların atıldığı bir ülke olmuştur.

Coğrafik konumundan ötürü çeşitli devletlerin milletlerin istilasına ve yerleşmelerine sahne olan Afganistan Milattan sonra ise Saka, Kusan, Ak-Hun olarak bilinen Halaç Türkleri yerleşmeye başlamışlardır. Ak-Hun hâkimiyeti Gök Türklerin darbesi neticesinde IV. asır sonlarında sona ermiştir. (4)

8. asrın sonlarına doğru Afganistan, İslamiyet'i yayan Arap orduları tarafından istila edilmiştir. İslamiyet'i birlikte bu bölgede Samani, Gazneli, Büyük Selçuklu ve Harazimşa Türk devletleri kuruldu. 1220 den sonra Moğollar Afganistan'ı istila edip bir buçuk asra yakın ülkeye hakım oldular. 14. asrın sonlarında Moğol hâkimiyeti Timur tarafından yıkılmıştır. Onun torunlarından Babür, Afganistan da yeni bir Türk devleti kurmaya başarmıştır. 17. asrın sonlarına doğru İran hanedanları ile mücadele eden Babür devleti güç kayıp etmeye başlamıştır. 18. asrın başlarında, Babür devletinin iktidarı elinden kaçırması neticesinde Afganistan'da kuvvetli kabileler müstakil hareket etmeye başlamıştır. Afgan kabileleri dayanarak ilk Afganistan devletini kuran Peştün kökenli olan Ahmad Şah Durrani olmuştur. İran Türk hükümdarı Nadir Şahın komutanı olan Ahmad Şah Durrani, 1747 Nadir Şahın

---

1,Gubar, Mir Gulam Muhammed, Dr. PEJEND, Ferid, Coğrafiyayi Tarihi Afganistan, Meyvand Yayınları, Kabil 2005, s. 1-4.

2,Ansari, Hoca Başir Ahmed, Afganistan Der Ateşi Neft, Meyvand Yayınları, Kabil 2003, s. 1.

3, Gubar, Mir Gulam Muhammed, Afganistan Der Masiri Tariẖ, Cumhuri Yayınları, İran 2005, s. 4

4,Gulamullah Faiz, Muhammad Katip, Nejad Nam-i Afgan, İsmailli yayın evi, Pakistan 2000, s. 6.

öldürülmesi ile Galzaylar, Özbekleri ve Tacikleri Hâkimiyetini sokarak Afganistan'ın mutlak hâkimi olmuştur.

18. asrın sonlarına doğru İngilizler kurdukları doğu Hindistan şirketi ile Hindistan kıyılarında ticaret yapmaya başlamıştır ve giderek ülkenin kontrolünü ile geçirmişlerdir. Ahmad Şah'ın 1772'de ölümünden sonra yerine geçen oğlu Timur Şah, başkenti Kandahar'dan Kâbil'e (1775) taşımıştır. Timur Şah'ın ölümü üzerine (1793), yerine geçen oğlu Zaman Şah'ın yedi yıllık iktidarında, bir taraftan iç karışıklıklar diğer taraftan büyük toprak kayıpları, bu hanedanı yıkıma uğratmıştır. Uzun süre devam eden taht çekişmeleri neticesinde Zaman Şah 1800 yılında kardeşi Mahmud tarafından yenilgiye uğratılınca, yakalanıp gözlerine mil çekilmiştir. Bu sırada Peşavur'da bulunan Şucaü'l-mülk harekete geçerek, 1803 yılında Kâbil'i zapt etmiş ve ağabeyi Mahmud'u hapsettirmiştir. Ancak Mahmud, Fatih Han (Barekzey'lerin reisi Payende Han'ın oğlu) yardımıyla 1809 yılında Kâbil'i yeniden ele geçirmiştir. Bir müddet sonra, aralarında çıkan bir anlaşmazlık neticesinde Fatih Han, Mahmud'un oğlu Kâmrân tarafından öldürülmüştür. (5)

Fetih Han'ın kardeşi Dost Muhammet, bu durumdan yararlanarak büyük bir ordu toplamış ve Kâbil'e doğru harekete geçmiştir. 1818'de Kâbil'de emir olarak tanınan Dost Muhammet, 1839'da Barekzeyler (Muhammetzeyler) hanedanını kurmuştur. Hindistan'daki eyaletlerden vazgeçerek, kendini bütünüyle Afganistan'a adayan Dost Muhammet'in yerini, birinci Afgan-İngiliz (1839-1842) savaşı sırasında Şucaü'l-mülk almıştır 1842'de yeniden iktidarı ele geçiren Dost Muhammet, Afganistan'a ikinci kez hâkim olmuştur. (6)

1863 te Dost Muammed'in ölümü üzerine, halef gösterilen beşinci oğlu Şer Ali tahta geçmiştir. Menfaatlerinin çatışması neticesinde İngilizlerle anlaşmazlığa düşen Şer Ali, Türkistan sınırları içinde bulunan Mezar-ı Şerif'e kaçmış ve orada 1879 yılında vefat etmiştir. Kâbil'i ele geçiren İngilizler, Şer Ali'nin hapse attırdığı oğlu Yakup'u hapisten çıkararak tahta oturtmuşlardır. Böylece İngilizlere minnettar kalan Yakup Han, onlarla "Gendumek Sulh Muahedesinin akdetmiştir. (7).

Rusların Orta Asya'ya baskıları sonucunda (1878) İngiltere, ikinci İngiliz- Afgan Savaşı'nı başlatmıştır. Bu dönemde Afgan kralı olan Abdurahman, (1880-1901) "Durand Hattı Antlaşması"yla "Durand Sınırları" kabul etmek zorunda kalmıştır. (8).

5, Rahmatullah, Sayfi, Yada Afganistan Sahte Bir İsimdir?, Daniş Kitap Evi, Pişavurv 2009, s. 4.

6, Fişer, D. L., Avzai Siyasi ve İktisad-i Afganistam, s. 5.

Abdurrahman'dan sonra devlet idaresini üstlenen Habibullah (1901-1919) ve Emanullah (1919-1929) reformlara girişmişlerdir. Ancak onların dışa açılma çabalarını boşa çıkaran İngiliz baskısı devam etmiştir. (9).

Bağımsızlık savaşı" olarak da adlandırılan üçüncü Afgan-İngiliz savaşı sonucunda "Ravalpindi Ateşkesi" (8 Ağustos 1919) ve "Kâbil Antlaşması" (22 Kasım 1921) imzalanması neticesinde Afganistan, tam bağımsızlığını ilan etmiştir. (10).

1919 de Habibullah Han'ın öldürülmesinden sonra yerine geçen oğlu Emanullah Han'ın yaptığı ilk şey Afganistan'ın istiklalini İngilizlerden almak olmuştur. Emanullah Han'ın İngilizlere karşı açtığı savaş sonunda "Ravalpindi Barış Antlaşması" yapılmıştır. Afganistan-İngiliz (Pakistan) arasında "Durand" sınırı belirlenmiş ve İngiltere Afganistan'ın istiklalini tanımıştır. Emanullah Han Afganistan'ın istiklalinden sonra siyasi durumu geliştirmek için Rusya, İran ve Türkiye ile antlaşmalar imzalayarak dış politikayı geliştirmiştir. Devleti modernleştirmek için büyük reformlar gerçekleştirmiş ve Afganistan'ın ilk anayasasını 1923'te seküler normlara uygun olarak çıkarmıştır. (11).

Emanullah Han Afganistan'da gerçekleştirdiği reformların ardından Afganistan'ın laik bir devlet olduğunu ilan etmiştir. Yönetimde gerçekleştirilen değişikliklerle devlet işlerinde din adamlarının rolü azaltılmıştır. Reformların uygulamasında ciddi tepkilere maruz kalan Emanullah Han, orduyu güçlendirmek için Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'den askeri heyet talebinde bulunmuştur. Emanullah Han gerçekleştirdiği batı gezisinden sonra toplumun kılık kıyafetinde reform yapmaya kalkınca ayaklanmalar başlamış ve 1929'da "Baçe Sakav" lakabı ile meşhur Emir Habibullah Kalakani'nin Kabil'i ele geçirmesi ile-

Emanullah Han Afganistan'ı terk etmek zorunda kalmıştır. (12).

Emir Habibullah kısa süren yönetiminden sonra anlaşma ile devleti Nadir Han'a teslimi sonucu Nadir Han tarafından idam edilmiştir. Nadir Han'ın bir okulda bir öğrenci tarafından öldürülmesinin ardından yerine 1933'da 19 yaşındaki oğlu Zahir geçmiştir. Zahir Şah'ın yaşının küçük olması nedeyle devlet işleri amcaları tarafından yönetilmiştir. Savaştan uzak istikrarlı bir havada geçen Zahir Şah'ın kırk senelik saltanatında, ülkenin gelişmesi yolunda önemli gelişmeler pek görülmemiştir. (13).

7, BZK, Abadi, A. R. Afganistan, s. 3.

8, BZK, Abadi, A. R. Afganistan, s. 3.

9, Gulamullah Faiz, Muhammad Katip, Nijad Nam-i Afgan, İsmaili yayın Evi, Pakistan 2000, s. 12.

10, Gulamullah Faiz, Muhammad Katip, Nijad Nam-i Afgan, İsmaili yayın Evi, Pakistan 2000, s. 12.

11, Hakcu, M. A., Afganistan ve Müdahilat-i Harici, s. 9.

1964 te çıkartılan yeni anayasada meşrutiyet dönemi başlamış ve halk tarafından seçilebilecek milletvekillerin yolu açılmıştır. 1973'te de eski Başbakan Davut Han tarafından askeri bir darbe ile saltanat yıkılmış ve cumhuriyet dönemi başlamıştır. (14).

Bu darbe zahir Şah'ın yurt dışında olduğu bir zamanda gerçekleşmiştir. Bu dönemde yeni bir anayasa (1977) çıkarılmıştır. Davut Han Afganistan'ın ilk Cumhurbaşkanı olarak altı seneliğine seçilmiştir. Davut Han devletin güçlü olmasını ekonomiye bağlayarak, ekonomiyi daha da güçlendirmek için yeni projeler hazırlamıştır. Ulaşımda demir yolu projesi, bu projelere örnek olarak verilebilir. 1978'de sağ sol çatışmalarının sonunda, Davut Han hükümeti Demokrat Halk Partisi'nin inkılâbı ile devrilmiştir. Davut Han döneminde çıkarılan anayasa kaldırılmış ve "Şura-ı İnkılâbı" kurularak "Afganistan Cumhuriyeti" (Cumhur-i Afganistan) adı "Afganistan Demokrat Halk Cumhuriyeti" (Cumhur-i Demokratik-i Halk-ı Afganistan) adı ile değiştirilmiştir. (15).

Bu dönemde sol partilerin etkisi ile gelen Rus işgali, Afganistan halkını vatanı kurtarma mecburiyetinde bırakmıştır. Yaşanan kargaşanın etkisiyle halk komşu ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Yaklaşık bir milyona yakın Afganistanlı Pakistan'a göç ederken, bir milyonu da İran'a göç etmiştir. (16).

Bu ülke yaklaşık iki asır (1815-1989) kadar Hint Okyanusu'na yakın olmasından dolayı Rusların yemi haline gelmiş ve soğuk savaş döneminde önemli bölge olarak kabul edildiği için dikkatleri çekmiştir. Soğuk savaş bu ülke çocuklarının canına mal olmuş ve cesetleri üzerinde bina olmuştur.

Mücahitler bu savaşları halk için yapmıştı, fakat dökülen kanların karşılığı bu millete değil, başkalarının menfaat denizlerine dökülmüştür. Afganistan viraneye ve mezarlığa dönmüştür. Bu mezarlık komünizmi de içine almış daha sonra bu ülkeyi Ruslar mezar yapan halka da mezar olmuştur. Nisan 1978'de Taraki devlet başkanı olmuş ve ülke Sovyet danışmanların akınına uğramıştır. Taraki 1979 Eylül ayında Hafizullah Emin tarafından köşkünde suikasta maruz kalmıştır. Emin, Taraki'nin istifa ettiğini ve kendisinin başkanlığa getirildiğini açıklamıştır. Emin nasyonalist tavrıyla bütün hapishaneleri mazlum halkla

---

12, Hakcu, M. A., Afganistan ve Müdahilat-i Harici, s. 10.

13, Davud-i, A. N., Tealuli Din ve Devlet Der Tarih Afganistan, Meyvand Yayınarı, Kabil 1998, s. 14.

14, Davud-i, A. N., Tealuli Din ve Devlet Der Tarih Afganistan, Meyvand Yayınarı, Kabil 1998, s. 14.

15, Kayum-i, H., Kanun-i Ahzab-i Siyasi ve Nakşi an Der Sistemi Çand Hizbiyi Kişver, Hukuk ve Zindegi, s. 7.

16. Hakcu, M. A., Afganistan ve Müdahilat-i Harici, s. 15.

doldurduğu ve toplumun devlete karşı tavır takınmasına sebep olduğu; bazı kaynaklara göre de Ruslara kaşı tavır takındığı için ancak yapmış olduğu suikast bir aya kalmadan ifşa olmuştur. (17).

Emin nasyonaslism tavrıla bütün hapishaneleri mazlum halkla doldurduğu ve toplumun devlete karşı tavr takınmasına sebep olduğu bazı kaynaklara görede Ruslara karşı tavır takındığı için 27 Aralık 1979'da Kabil'de Ruslar tarafından öldürülmüş ve yerine Babrak Karmal getirilmiştir. Aynı gün havaalanı Rusların eline geçmiş ve Kabil Moskova hava köprüsü kurularak üç gün içinde 85000 kişilik Sovyet askeri gücü Afganistan'ın önemli bölgelerine konuşlandırılmıştır. (18).

28 Aralık 1979'da Babrak Karmal Cumhurbaşkanlığı'na getirilerek bütün yetkiler ona devredilmiştir. Babrak Karmal toplum nazarındaki imajını düzeltmek için barış, özgürlük ve milli bağımsızlığa vurgu yaparak, Emin dönemi siyasî mahkûmların serbest bırakılacağı, demokrasiyle bağdaşmayan uygulamaların kaldırılacağı, ülke genelinde barış ve istikrarın sağlanacağı, İslam'a, aileye, düşünce ve vicdan özgürlüğüne ve özel mülkiyete saygı gösterileceğine söz verdi. Üniversite öğrencileri ve aydınların yetiştirilmesi için devlet desteği sağlanacağı, demokratik hak ve özgürlüklerin gerçek manada kullanılabilmesi için sağlıklı bir ortam oluşturulacağı vaatlerinde bulunarak, yeni programını açıklamıştır. (19).

Halk ülkenin işgalci güçlerin eline düşmesi, vaatlerin de yerine getirilmemesi ve işgalcilerin zulmünden dolayı direniş kuvvetlerine katılmıştır. Bu işgalden en büyük zararı köy, kasaba ve merkezden uzak iller görmüştür. Çatışmaların sürekli sürdüğü bu bölgelerde temel ihtiyaçtan sağlık, eğitim kadar hemen hemen her konuda halk mağdur duruma düşmüştür. Karmal devlet sistemi ve kurumlarını Sovyet sistemine benzetmeye çalışmıştır. Yedi yaşından itibaren yüzlerce öğrenci Sovyet ülkesine gönderilmiştir. Bu öğrencilerin komünist ideolojiyle yetişip devletin geleceğini kurtarmaları planlanmıştır.

Afganistan'ın çeşitli illerinde devlete karşı ayaklanmalar baş göstermiş ve sıcak çatış-malar gittikçe artmıştır. Sovyetler birliği ilk sıcak savaşlarda Orta Asyalı askerleri değerlendirme taktiğine gitmiştir. Fakat Sovyetlerin bu taktiği ters tepmiş ve Orta Asyalı askerlerin birçoğu mücahitlere katılmıştır. (20).

1986 yılında Karma'lın istifasıyla, eski gizli istihbarat başkanı Dr. Necibullah'ın idareyi ele geçirmiştir. Dr. Necibullah kaös içinde bulunan ülkenin savaş ateşini söndürmek için barış çağrısında bulunmuş, fakat mücahit cephelerden olumlu bir yanıt alamamıştır.

17, Marzdin, P., Taliban Cengi Mezhab ve Nazm-i Navin Der Afghanistan, Şiraz yayınları, İran 1998, s. 15.

18, Marzdin, P., Taliban Cengi Mezhab ve Nazm-i Navin Der Afghanistan, Şiraz yayınları, İran 1998, s. 16.

19, Miraza Şükür Zade, Der Sahne-i Tarih̬ Tacikan, Nero yayınları, Tahran, 2004, s. 15.

Çıkardığı yeni kanunla çok partili bir dönemi başlatmışsa da muhalif cepheden yine de olumlu yanıt alamamıştır. Bu arada, Sovyetler Birliği'nin çekilme düşüncesinde olduğu da hissedilmiştir. Afganistan hükümeti Sovyetler Birliği'ne dayalı bir yönetim yürütürken, Cenevre Antlaşması ile Sovyetler Birliğinin 15 Mayıs 1988 ve 15 Şubat 1989 tarihleri arasın da Afganistan'dan çekilmesi Necibullah'ın durumunu zora sokmuş ve artık Sovyetler Birliği Afganistan'ı kendi kaderine bırakmıştır. (21).

İyi bir askeri güce de sahip olmayan Necibullah döneminde fırka komutanı ve büyük güce sahip olan General Reşit Dostum, mücahit komutan Ahmet Şah Mesut'la irtibata geçerek, Tacik ve Özbekler Najibullah'a karşı birlikte hareket etmeye antlaşmışlardır. Yapılan anlaşma sonucu General Reşit Dostum Kabil'in önemli yerlerini ele geçirmiştir. 16 Nisan 1992'de komünist rejimi tamamen devrilmiştir. Necibullah Birleşmiş Milletlere sığınmak zorunda kalmıştır. (22).

Mücahitlerin eline geçen devlette, öncelikle iki aylığına Sebgetullah Mücaddadi, iki ay sonra da Burhaneddin Rabbani devlet başkanlığına seçilmiştir. Fakat Mücaddadi hükümetinin ilk ayında Gülbeddin Hikmatyar hükümete rest çekerek tek başına yönetimi ele geçirme düşüncesiyle savaş başlamıştır. (23).

İç savaşı başlatan Hikmatyar resmi-sivil gözetmeksizin Kabil'i roket yağmuruna tutmuştur. Silahlı yedi mücahit grubu her biri bir bölgeye hâkim olmuş, ülkede kargaşa ve anarşi başını almış götürmüştür. Necibullah rejimini protesto edip mücahitlerden umut bekleyen halk, Necibullah yönetimini ara olmuştur. (24).

Eylül 1996'da başkent Kabil'i ele geçiren Taliban, 1994 yılının başlarında Kandahar'da ortaya çıkmış ve hızla büyümeye başlamıştır. Bu örgütün bu kadar hızla büyümesinin perde arkasında Amerika Birleşik Devletleri, Suudi Arabistan ve Pakistan olmuştur. Afganistan halkının Taliban'la ilk tanışması, adı geçen örgütün 150 civarında Pakistan milis gücü ile 50 adet Pakistan'a ait tankın İspin-Boldek'i ele geçirmeleri ile olmuştur. Bu grup ilk bildirilerinde hiçbir örgüte bağlı olmadıklarını belirtmiştir. (25).

20, Gubar, Gulam Muhammad, Afganistan der Masiri Tarih, s. 13.

21, Hakcu, M. A., Afganistan ve Haricî, 1997, s. 33.

22, Hakcu, M. A., Afganistan ve Haricî, 1997, s. 38.

23, Davudi, A. M., Tealul-i Din ve Devlet der Tarihi Afganistan, Afganistan ve Nizam-i Siyası-yi Ayende, s. 14.

24, Beg, Rauf, Adı Afganistan'dı Talibanların Elinde Nasıl Düştü, Turan Yayınları, İstanbul 2001, s. 20.

Pakistan'daki medrese ve kamplarda yetişen Afganistanlı gençlerin beyinlerini yıkayarak onlara savaştan başka seçenek bırakmayan, medreseleri kapatarak öğrencileri savaştıranTaliban Afganistan'da insan dışı uygulamalarla ve despot bir anlayış ile Kabil'de beş yıl, kuzeyde de üç yıl yönetim sürmüştür. Taliban "Afganistan İslami Devlet"(Devlet-i İslamî Afganistan) adını da değiştirerek "Afganistan İslamî Emarat"(Emarat-ı İslamî Afganistan) koymuştur. Taliban Molla Ömer adı ile bilinen bir gözü kör, kendine Emirul Mümin'in sıfatını yakıştıran, objektiflerden sakınan birinin liderliğinde yönetilmiştir. "Allah'ın savaşçıları" adı ile ünlenen Taliban, kadınlara eğitimi, devlet kurumlarında çalışmayı ve sokağa tek başına çıkmayı yasaklamıştır. Erkeklere sakal bırakma zorunluluğu getirerek milli kıyafet dışındaki pantolon ve tişört gibi kıyafetleri giymelerini yasaklamıştır. Radyo dışında diğer tüm yayın organlarının izleme ve dinlemesi de yasaklanmıştır. (26).

Taliban hükümeti, 11 Eylül 2001 terör olayından sonra ABD'nin Bin Ladin'i Taliban'dan istemesi ve bu isteği Taliban'ın ret etmesinden sonra ABD'nin kuzey ittifakıyla işbirliği içinde yürüttüğü operasyon sonucunda ortadan kaldırılmıştır. 7 Ekim 2001'da İngiliz güçlerinin de katılımı ile ABD öncülüğünde Taliban'a karşı operasyon başlatılmış ve kısa zamanda Taliban büyük kentlerden çekilmek zorunda kalmıştır. Taliban'ın yok olması gelişi gibi hızlı olmuştur. Fakat Afganistan halkından dini, ahlaki, siyasi, ekonomik çok şey koparıp götürmüştür.

Afganistan'a müdahalede Amerika ile NATO Küvetleri birlikte hareket etmiştir. NATO ve İSAF komutasında 36 ülke yer almaktadır. Bu ülkeler sırayla şunlardır: Arnavutluk, Avusturya, Azerbaycan, Belçika, Bulgaristan, Kanada, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Former Yugoslav Republic of Macedonia, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Latonya, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere, ABD. (27).

Taliban sonrası yeni Afganistan hükümetinin şekillenmesi için 5 Aralık 2001'de Afganistan'ın dört muhalif gurubu Almanya'nın Bonn şehrinde toplanmış ve Hamid Karzai'yi Afganistan Geçici Hükümeti'nin Başkanı olarak seçmiştir. 22 Aralık 2001'de Karzai'nin Afganistan Geçici Hükümetini açması ile taraflar bu yeni hükümetin şekillenmesi için ortak

---

25, Emin Demirel, Taliban Elkaide Ladin ve Paylaşılmayan Ülke Afganistan, İK Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 43.

26, Beg, Rauf, Adı Afganistan'dı Talibanların Elinde Nasıl Düştü, Turan Yayınları, İstanbul 2001, s. 25.

27, Marzdin, P., Taliban Cengi Mezhep ve Nizam-i Navin der Afganistan, s. 17.

bir plan üzerinde anlaşmaya varmışlardır.

Tokyo Konferansı ABD Ticaret Bakanlığı, hükümet kuruluşları arasında bağlantıyı sağlayabilmek için Washington'da bir Afganistan Bilgi Merkezi oluşturmuştur. Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ve Asya Kalkınma Bankası (ADB) "Ön İhtiyaçlar Raporu" (PNA) hazırlamış ve raporu 21-22 Ocak 2002 tarihlerinde Tokyo da düzenlenen, Afganistan'ın iyileştirilmesi ve yeniden yapılandırılması konulu toplantıya göndermiştir.

Afganistan'ın yeniden inşası için ilk raporun hazırlandığı Tokyo Konferansı, ülkeye yapılacak yardımların görüşüldüğü bir toplantı olmuştur. Türkiye'den Devlet Bakanı Edip Safer Gaydalı'nın katıldığı toplantıya 60'dan fazla ülke ile 21 uluslararası organizasyon katılmıştır. Katılımcılar Afganistan'a ilk 5 yıllık süreçte 10 milyar dolarlık bir yardım vermeyi taahhüt ederken Türkiye 5 milyon dolarlık bir yardım paketi vermeyi taahhüt etmiştir. (28).

2004'te yapılan Cumhurbaşkanı seçiminde %50'nin üzerinde oy alan Hamid KARZAİ Afganistan Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Geçici hükümet döneminde tasarlanan ve yeni dönemde delegeler tarafından kabul edilen anayasa ile Afganistan "Afganistan İslam Cumhuriyeti" (Cumhur-i İslami Afganistan) şeklinde uluslararası camiaya tanıtılmıştır. (29).

Amerikan Yönetiminin gerçekleştirmiş olduğu 'Sonsuz Özgürlük' operasyonu iki ay gibi kısa bir sürede Taliban'ı yönetimden uzaklaştırdıysa da harekât kesin bir zaferle neticelenmemiştir. Çünkü Bin Ladin'in yeri tespit edilememiş ve Taliban örgütü tam anlamıyla çökertilememiştir. Bir kısmı Pakistan'a kaçan bir kısmı ise dost unsurlarının yanında kalan Taliban yanlısı kişiler iç çatışmalara destek vermeye ve direnişe devam etmişlerdir. Amerikan'ın Afganistan işgali 10'ncı yılına girdinde Amerika ve NATO Afganistan'ı 2011 yılından başlayarak 2014 yılına kadar, Terörizm alanı askeri Eğitim dışında tüm askeri personeline çekeceğini açıklamıştır.

28, (http://www.belgenet.com/teror/d_071001.html 07,10,2010.).

29, Alhac Puhanval İsmatullah Osmani, Muşahidat-i Uzbak-ha ve Turkman-ha, İntişarat Yayınları, Kbul 2008, s. 5.

1.3 Afganistan Coğrafyası

Eskiden Ariyana olarak anılan Afganistan, bu ismini Afgan kavmine nispetle XVIII. Asrın ortasında almıştır. Ülkenin İran bölgesi orta doğu coğrafyası içinde, güney Afganistan Himalaya, Salang geçidinin oluşturduğu doğal sınırı ile Güney Asya bölgesinde yer almakta olup Kuzey Afganistan Asya'da yer almaktadır. Afganistan'ın yüzölçümü 652 Bin Km²dır. Afganistan'ın, kuzeyde Tacikistan (1.206 km) Özbekistan (137 km) ve Türkmenistan (744 km), doğu ve güneyde Pakistan (2.430 km), kuzeydoğuda Çin (76 km) ve batıda İran (936km) sınırı vardır. Bu sınırların toplam uzunluğu 5800 km'dir. (30).

Afganistan'ın neredeyse yarısı dağlık bölgeden oluşmaktadır, dağların ülkenin stratejik konumunda önemi büyüktür. Bu sıra dağların, en önemlisi Himalaya ve Hindukuş silsileleridir. Orta ve doğu bölgelerini, aşağı-yukarı bütünüyle kaplayarak, Pamir ve Himalaya bağlanan Hindukuş dağları, ülkeyi enlemesine ortadan ikiye böler. Yükseklikleri altı bin metreyi aşan bu dağlarda, (batıya doğru uzandıkça irtifası azalır) daima kar vardır. Bu dağ silsilesi, kuzey ve güney kesimler arasında ulaşımı büyük ölçüde güçleştirir. (31).

Dağlardan kaynayıp taşan nehirler, Afganistan topraklarının sulama ihtiyacını karşılayan önemli kaynaklardır. Bu nehirlerin en uzunu, tarihe de damgasını vurmuş olan Amuderya ya da Ceyhun Nehri'dir. Pamir Dağları'ndan çıkan Ceyhun Nehri, 2500 km. mesafe kat ederek Aral Irmağı'na dökülür. Amuderya, Kuzey Afganistan'la Özbekistan ve Tacikistan arasında tabii bir sınır çizgisi oluşturur. Pağman Dağları'ndan akan Hirmend ya da Helmend ile Afganistan'ın merkezinde bulunan Kuh-i Baba'dan dökülen Harirud Nehirleri komşu ülke İran'ın hudut çizgisinin bir kısmını oluşturur. Afganistan'ın kuzeyindeki dağlardan çıkan "Rud-i Kabul" da önemli nehirlerdendir. Rud-i Kabul, Kâbil ve Celalabat şehirleri arasından geçerek Pakistan'a ulaşır ve Sind Denizi'ne dökülür. Afganistan'da eksi 20 dereceye kadar düşen dondurucu kış soğuğuna karşın, yazları, artı 40 derecenin üstüne çıkan sıcaklıklar yaşanır. Genel olarak, çok şiddetli karasal iklime sahip olan Afganistan'da, gece ile gündüz arasındaki hava sıcaklığı büyük farklılıklar gösterir. Afganistan'ın onda birini oluşturan tarım alanları, kuraklık yüzünden genişleyememektedir. Ayrıca sürekli olarak esen şiddetli rüzgârlar da Afganistan'ın yaylalarını silip süpürür. Ancak sıcak ve sulak olan bazı

30, Abdulhaq, Mucahidi, Afganistan az Amiri-Kabir ta Rabari-Kabir, Bango İntişarat Mayvand, Kbul 2008, s. 5.

31, Abdulhaq, Mucahidi, Afganistan az Amiri-Kabir ta Rabari-Kabir, Bango İntişarat Mayvand, Kbul 2008, s. 6.

32, Abdulhaq, Mucahidi, Afganistan az Amiri-Kabir ta Rabari-Kabir, Bango İntişarat Mayvand, Kbul 2008, s. 8.

vadiler, çeşitli tarım ürünlerinin elde edilmesine imkân verir. Ekilmeyen geniş topraklar üzerinde ise hayvancılıkla uğraşan göçebe aşiretler yaşar. (32).

Güney batı bölgeleri geniş çöllerle kaplıdır ve buralarda çöl iklimi hâkimdir. Topraklarının % 12'si tarım alanı, % 46'sı otlak, % 3'ü ormanlık, kalanı dağlık ve bozkırdır. Ülke genelinde sert bir bozkır iklimi hâkimdir.

Afganistan'da Hilmend, Amuderya, Kokça, Kunduz ve Kâbil ırmakları bulunmaktadır. Bunların dışında küçüklü büyüklü çok sayıda akarsu mevcuttur. En önemli gölleri Sarıgöl, Cakmaktın, Sıva gölü, Bendi Emir gölü, Abı İstade ve Namus gölüdür. Afganistan topraklarının önemli bir kısmı dağlıktır. Kuzey doğusunu Hindukuş dağları kaplar. Bu dağların ülkenin değişik bölgelerine doğru uzanan kolları bulunmaktadır. Ayrıca güneyde Süleyman, kuzeyde Bendi Türkistan dağları mevcuttur. (33).

1.4 Özbek Dili ve Edebiyatı

Özbekçe, Türkiye Türkçesinden sonra en çok konuşulan ve en iyi işlenmiş Türk dilidir. Özbekler kökende Karluk, Oğuz ve Kıpçak Türklerin karışımından oluşurlar. Bu üç boyun dil özelliklerini Özbekçede bulmak olanaklıdır. (34).

Özbek dili Türk dilini çıkışı olan Altay dillerinin Çağatay ailesine mensup olmaktadır. Afganistan Özbeklerin iki tür şiveye konuşmaktadır; "Cuğcuğlar" yani kelimenin başındaki "Y" harfi yerine "C" harfini kullananlar (Yer=Cer, Yağ=Cağ, Yigit=Cigit, Yuğ=Cuğ) olarak baş harfini değiştirerek konuşurlar bunları "Cuğcuğ" Özbekleri olarak adlandırılmaktadır. Özellikle Badahşan, Tahar, Samangan, Kunduz ve Saripul illerinde istikamet etmektedirler. Diğer büyük grup ki "C" harfi yerine "Y" harfini kullanırlar.

Bölgesel olarak da Özbek ağızları değişmektedir mesela Andhoy'daki Özbekler kelimenin son harf sesini uzatarak konuşmaktadır (Borib keldiz mi? Bu Andhoy ağzında Boruu Keldiz mi? Çözilib tüşti, Andhoy ağzında ise Çözülü tüşti) olarak söylenmektedir. Özbeklerin en kalabalık nüfusuna sahip Maymana Özbekler, Türkçedeki "Ben" zamirini Maymana ağzında "Men" olarak Cuzican'da "Man" olarak söylerler. Bir iki değil Özbeklerin birçok şivesi vardır ancak Afganistan'da Özbek dil edebiyat akademik anlamda öğrenilmemektedir.

33, Gubar, Gulam Mauhammad, Afganistan der Masir-i Tarih, Tahran 2008, s. 12.

34, Bozkurt, Fuat, Türklerin Dili, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 511.

35, Halil Yarḳin, Afganistan Özbekleri, Çağatay yayın evi, Balh 1998, s. 11.

Afganistan Özbekçesi, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan Özbekçesi birbirinden farklılıklar göstermektedir. Afganistan'daki Özbekçe, Farsça ve Arapça etkisi altında kalmıştır ve Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan Özbekçesi ise Rus dili etkisinde kalmıştır. Bu yüzden bugünkü Özbek şiveleri yabancı kelimelerin girmesi ile farklılıklar göstermektedir.

Özbek yazı tarihine baktığımız zaman IV-VII y.y Orhon alfabesinde yazı yazılmış ve birçok eser yazılmış Uygur alfabesi Şahruh Mirza dönemi Arap alfabesine geçilene kadar kullanılmıştır. Bugünde Özbekler bölgesel olarak farklı alfabeleri kullanmaktadır. Afganistan'daki Özbekler Arap alfabesinde, Özbekistan'dakiler Latin alfabesini kullanmaktadır.

Afganistan'da siyasi rejimlerin yarattıkları engeller nedeniyle günümüze kadar Afganistan Türklerinin dili, edebiyatı ve kültürü hakkında hiçbir şey yazılmamış, en güzeli bu konuda susmak, inkâr etmek, görmezden gelmek diye düşünülmüştür. Bu doğrultuda bizim bilim adamlarımız ve araştırmacılarımız gerekli çalışmalar için fırsat bulamamışlardır. Hâlbuki Afganistan'da Türk milleti sadece İslamiyet'i kabul ettikten sonra değil, İslâmiyet'in kabulünden çok önce de devlet, siyaset, hükümet, bilim, kültür, felsefe, edebiyat ve tarih sahalarında en parlak dönemlerini yaşamıştır. Bu dil önce Göktürk hakanları, sonra Karamanlıların Yusuf Has Hacib, Kaşgarlı Mahmut, daha sonra ise Yüknekli Edip Ahmet, Harezmî, Kutup Harezmi, Seyf Saraylı gibi bilim ve kültür sahiplerinin himmeti ile Hakan Türkçesi (Kaşgar Türkçesi) veya Kıpçak Türkçesi şeklinde canlanmıştır. Çağatay Türkçesinin (Bugünkü Özbekçe) Edebiyat tarihi sayılmış olan Mecalis-in Nefais ve Türkçe Hamse'yi, Emir Nizameddin Ali Şiir Nevai Afganistan'ın Herat dilinde yazmıştır.

Afganistan'da Özbek Şair ve yazarlar şunlardır. Şahruh mirza, Mirza Uluğbek, Mirza Baysungur, Ebül Kasım Babür gibi Timurlu şehzadeler ve Ahmet Vakînî, Hamid Belhî, Gedayi, Sekkakî Semerkandî, Belhli Atayî, Lutfî, Benayî, Emir Nizameddin Ali Şir Nevai, Zahriddin Muhammad Babür, Muhammed Bayram Han, Muhammed Salih, Meclisî, Padişah Hoca Belhi ve Şah Meşrep, Faruh Zıstani, Amir Hisrav Dehlevi, Kozi-Minacit Sirac, ḳari Muhamad Azam-Azami, Muhamad Hatim, ḳari Himati Sarpuli, Mevlana Ġulam Muhamad, Muhamad Muradi Bulbul, Mavlana Abdureşit Cevheri, Aşrafi Bayat, Matin Andhayi, Sirojidin ḳani, Ğulam Sahi Vakilzade, Rafik ḳadiri, Esaqi Sana, Saifidin Nuri gibi yüzlerce ünlü yazar ve şair aracılığıyla Özbek dili bu topraklarda yayılmıştır. Bu dile eserler veren koruyucuları olmuştur. (36).

36, Bozkurt, Fuat, Türklerin Dili, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 511.

1.5 Özbekler ve Yaşadıkları İller

Özbek Cumhuriyeti'nin nüfusu 25.155.064 kişidir. Bunun yüzde 75'inin Özbekler oluşturur.

Ayrıca 800,000 dolayında Tacikistan'da 350,000 Kırgızistan'da; 220,000kazakistan'da 180,000 Türkmenistan'da yaşar. Bağımsız Devletler Topluluğu dışında Afganistan ve Çin, da Özbekler vardır. Özbek Cumhuriyeti'nin başkenti Taşkent'tir. Özbekler kökende Karluk, oğuz ve Kıpçak Türklerinin karışımından oluşurlar. Bu üç boyun dil özelliklerini Özbekçede bulmak olanaklıdır. Özbek adı, Altınordu Hanlığının bölünmesinde sonra bugünkü Özbekistan'da kurulan Akordu hanı Özbek Hanın (1312-1340) adından gelir. Denis Sinor'a göre sözcük, oguz+bek sözlerinin bileşiminden çıkar. Türk bilim adamı Hasan Eren ise bu adın özü-berk sözünden geldiğini söyler. Bu açık-lamaya göre sözcük" özü sağlam" anlamındadır. Benzer ad kullanımları Türkçede vardır. Sözgelimi Tınıbek, canıbek adları bu türdendir. cengiz Han döneminde devletin Moğol egemenliğine girmesine karşın ulusal kimliklerini ve kültürlerini korumuşlardır. Moğol yönetiminin dağılmasından sonra da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Timurlar döneminde taht savaşlarının dışında kalmışlardır. Bunun sonunda Batu'nun kardeşi şeybani soyundan gelen Ebul Hayr (1428-1468) büyük dedesi Özbek'in adını verdiği devleti kurup bağımsızlığını açıklamıştır(1428).Böylece Özbekistan kurulmuştur. Kazak Türklerinin ayrılışı ve kuzeye çekilişleri de bu döneme rastlar. Özbekistan'ı bu yıllarda uğraştıran sorun kalmaklar olmuştur. Yarım yüzyılı aşkın bir süre Moğol kökenli halklarla savaşmışlar, yenmişler yenilmişler; sonuçta zayıf düşmüşlerdir.1500 yılında Özbek tahtında güçlü bir han görüyoruz Bu şeybani Handır. Özbekleri yeniden derliyor ve Özbek birliğini sağlıyor. Timur soyundan Babür Şah'ı da yeniden derliyor ve Özbek egemenliğini orta Asya, ya yayıyor. Ancak, aynı yıllarda İran'da Azeri Türklerini derleyip güçlü bir devlet kuran şah İsmail ile çarpışmaya girişiyor.1510 yılında Şeybani, Şah İsmail'e karşı yaptığı savaşta ağır yenilgiye uğruyor ve savaş alanında ölüyor. Şah İsmail eski Türk geleneğine uyarak şeybani'nin kafatasını kadeh yapıyor. Ancak Özbekler yine kendilerini topluyorlar ve devletlerini yaşatıyorlar. Bu dönemde Osmanlılarla işbirliği yapıyorlar. Bundan sonraki iki yüzyıl boyunca orta Asya'da Özbekleri çevre halklar-la sınır savaşları içinde buluyoruz. Sınırlar genişliyor, sınırlar daralıyor. orta Asya'nın insan kalabalığı içinde acımasız boğazlaşma sürüyor Ardından ise batıdan doğuya yayılma dalgası başlıyor. Bu Rus yayılmasıdır. Batıda teknik ilerlemişti. Sanayi devrimi gerçekleşmiş. Yeni silahlar benimsenmişti. Ruslar bu değişmelere ayak uydurmuşlardı. Toplar, tüfekler, kılıcına güvenen orta Asya atlıları ile yüz yüze geliyordu. Üstelik şimdi orta Asya, da birbirleriyle savaşan çağın akışından habersiz hanlıklar vardı. Çarlık Rusya'sı ise tarar, Başkurt, kazak

engellerini aşmış geliyordu. Sözgelimi öz-bekler bu dönemde Rusların yardımı ile Pamir çevresinde kimi toprakları almışlardı. Ancak bir süre sonra Buhara Emiri, çarın buyruğunda olmayı ve gümrük birliğine girmeyi kabul etti. Sonuçta çarlık Rusya'sı,özbekistan'ı1860-1880 yılları arasında topraklarına kattı.

1903-1905 Rus-Japon Savaşı'nda çarlığın yenilmesi Rusya'da tutsak halkları arasında ulusal akımları güçlendirdi. Ancak çarlık yönetimi Türk halkları arasında çağdaş kültüre uyum sağlayacak kurumları kesinlikle engellemişti. Okul, gazete, kitap, bilim dernekleri yok denecek ölçüdeydi. Çarlık sürekli Rus göçmenler yerleştiriyordu. Emirlere ve toprak ağalarına dokunmuyor, feodal düzenin sürmesini çıkarlarına uygun buluyordu. Buhara emiri her yıl bir kez Rus çarının kırımdaki yazlık sarayına, ona bağlılığını bildirmeye gidiyordu. Her gidişinde Buhara halkının altın yığınları ve değerli hediyeler götürüyordu. Özellikle son Buhara Emiri seyit Emir Âlim Han dönemi, tam bir utanç tablosu oldu. Bir iki hafta içinde zindanlardaki kanlı katilleri cellât-başı atayıp 2000'in üzerinde genci cedit, yenici" diye kendi önünde boğazlattı.

Bir Türk subayı olan Hüsamettin tugaç, 1917 yılında Taşkent'i şöyle be- timler: İslam Taşkent'i ise Rus semtinden bir demir köprü ile ayrılır. Toprak sokaklar, hepsi yüksek avlu duvarları ile çevrili tek katlı kerpiç evlerdir. Sokaklardan arklar içinde suları geçer. Yer yer açılmış çukurlarda birikir ve bir çukurdan öbürüne atlar. Bu suları içerler. Abdest alırlar, ayaklar yıkanır. Köpeklerde içer. Akarsu pislik tutmazmış. Pislik diyorlar, mikrop nedir bilmezler. Bundan hastalık çıkacağını da anlamazlar. Hastalık Allah'tan gelir, Allah dilerse geçer. Çocuklar karpuz kabuklarını alır kemirirler. Benim bulunduğum o sıralarda İslam Taşkent'inde bulaşıcı hastalıklar vardı gün olurdu ki sabahları tabutu takip ederdi Rus semtinde böyle bir şey yok. Bir zamanlar Altınordu'yu bozup Moskova önlerine kadar dayanan Timur ordusunun kahraman insanlarının yurdu olan bu yerlerin halkı, zalim bir düşmanın ve ondan daha da korkunç olan cehaletin ve bilgisizliğin elinde eriyip sönüp gitmektedir.

Özbekistan 20. yüzyılda ulusallık akımına gözlerini böyle bir ortamda açtı. Birinci dünya Savaşı sonunda çarlık çökünce ulusal uyanış Özbekistan topraklarına da sıçradı. Ancak aydınlar parmakla sayılacak kadar azdı. Sınıf sorunları, toprak sorunları, uzun süren yabancı egemenliğinin ruhlarda tortulaştırdığı aşağılık duyguları içinde bu ülke kendini Türk bile saymıyordu. Kalıplaşmış, donmuş, yalnızca geriye çeken bir din şekilciliği içinde her gün biraz daha eriyordu. Buhara beyi ise modası geçmiş devletini koruyabilmek için Ruslarla işbirliği yapmaktan bile kaçınmıyordu. Bu ortamda yerli ilericiler Bolşeviklerle bir olup Buhara emirini devirmeyi başardılar. Onun kanlı sarayını da anısı silinsin diye ateşe verip

yaktılar. 1920 yılında emir, Afganistan'a kaçtı. Bağımsızlık yanlısı genç bir kesim cumhuriyet yönetimi kurdu. Ama bu yönetim, biraz da Bolşevik ya sol güçlerin desteği ile sağlanmıştı. Moskova, Buhara'da bir temsilcilik bürosu açmıştı. Ama orta Asya'da Bolşevik milisler ve Kızıl birlikler vardı. Taşkent tümden onların denetimindeydi. Çağların aymazlığı içinde yaşayan Türkistan'da Bolşevikler çekildiği anda bir gerici ayaklanmanın olması her an söz konusuydu. Hüsamettin Tugaç şunları yazıyor:

Rus inkılâbı çarlığın baskısını Türkistan halkı üzerinden kaldırmış. Fakat şimdi karşılarında çarlık koyu cehaletin güdücüsü ve koruyucusu olan bu kazı (kadı. Hoca ulema) zümresidir. Bunlar, Rus çarına "AK padişah" diye tapınan ve halkı da arkasından sürükleyen İslam uleması adıyla geçinirler. Gençlerle aralarında açılan büyük uçurum, Turan dergisinde çıkan resimlerle iyice açılmış. Bu resimler kazıları çileden çıkarmış. "Ziyalıların katli helaldir "fetvasını vermişler. Bunun üzerine halk bu gençlerin aleyhine harekete geçmiş, Hokantta altı genci taşla öldürmüşler. Özbekistan'da durum böyledir. Halk, AK padişah adını verdiği Rus çarının utkusu için dualar eder. Yetiştirdiği aydın ve yanı aydınına düşman kesilir. Oysa Özbekistan, Taşkent yanında Buhara ve Semerkant gibi geçmişin büyük uygarlıklarını yaşatmış kentleri bağrında taşıyordu. Buhara için Buhara'ya şerif. Kutsal Buhara" sözü kullanılırdı. Kentin 12 kapısı vardi.10-16. yüzyıllar arasında Buhara, orta Asya uygarlığının, dinsel kültürün, şiirin, gizemciliğin ve kanatları Çin'den Ege'ye uzanan İslam uygarlığının söz götürmez saltanatını yaşamıştı. Semerkant'ta Uluğ Bey Rasathanesi bulunuyordu.

Ama 20.yüzyıl başlarında Buhara kasvetli ve karışıktı. Bilinmeyen geleceklere kebe Ölü bir kentti. Ruslar ise Buhara'ya değil, yeni Buhara'ya yerleşmişlerdi. Böylesine bir ortamda Osmanlı Devleti Eski Harbiye Nazırı Enver paşanın Türkistan Türklerini kurtarmak üzere Buhara'ya gitmişti. Enver Paşa'nın eylemi çok sınırlı kaldı ve 4 Ağustos 1922 günü Bolşeviklerle yap-tığı çarpışmada öldürüldü.

Özbekistan'ın Sovyet Birliği içindeki yaşamı 1993 yılına dek sürdü. Beş Türk ulusu içinde Özbekler de bağımsızlığına kavuştu. Taşkent başkentli Özbek cumhuriyeti böylesine bir geçmişe dayanıyor.

Biz burada Afganistan Özbeklerinin tarihi geçmişini kültür ve yaşam şeklini anlatmaya çalışacağım. Özbeklerin Afganistan'da beş bin yıl önceden yaşayıp gelmişlerdir. Türk Ural Altay ailesinin Çağatay kökünden olan Özbekler Türk boyların en kalabalık nüfusundan biri teşkil etmektedir. (Yarḳın).

Afganistan'da bazı kaynaklar Özbeklerin Mavrunaher'den Sovyetlerin Orta Asya hanlıkların işgal etmesi ile geldiklerini idea etmektedir. Ancak bunu Türk şair yazarlarında

Âlim Lebib tamamen reddetmektedir, Sovyetler döneminde Afganistan toprakların Özbeklerin muhacir olarak geldikleri de vardır ama Özbekler ve diğer Türk boyları asırlardırnehrin bu tarafında yaşamışlardır. Taharistan devleti, Horasan, Babür hem de Şaybani Özbekleri bunlara örnektir. Afganistan'daki Özbeklerde adlarını Amir Timur, Babür Şah ve Şaibeni Han'dan almaktadır. Babür, baba tarafından Timur'un ana tarafından Cengiz Hanın torunudur. Şibanlılar ise, Cengiz'in oğlu Cucinin soyundandır. Babür-i Özbekleri, Şibirğan, Belh, Kunduz ve Tahar'da Meskûndur. mAfganistan' daki Özbek Türkleri, değer Türk toplulukları gibi, Afganistan'ın kuzeyinde, yani güney Türkistan'da yaşarlar. Özbekler, kurdukları Şeybaniler, Hokant, Astrahan, Mangit, Buhara ve Hive hanlıkları vasıtasıyla 19 yüzyıla kadar buradaki hâkimiyetlerini sürdürdüler.

Özbek adı, Altınordu Hanlığının bölünmesinden sonra bugünkü Özbekistan'da kurulan Akordu hanı Özbek Han'ın (1312-1340) adından gelir. Denis Sinor'a göre sözcük, oğuz+bek sözcüğünün birleşiminden çıkar. Türk bilim adamı Hasan Eren ise bu adın özü-berk sözünden geldiğini söyler. Bu açıklamaya göre sözcük "özü sağlam" anlamındadır.

Özbekler Afganistan'da Badaẖşan, Faryab, Cüzcan, Saripul, Samangan, Baġlan, kunduz ve vs. vilayetlerinde yaşamaktalar. Özbeklerin yaşadıkalrı her il hakkında ayrıntılı bilgi vermeliyiz. Badahşan vilayetinde Özbekler, Argü, ẖaş, Darayim, Yaftal, kişim, Şehri-Büzürg ilçelerinde yaşamaktadırlar. Özbekler bu vilayette tarım, hayvancılık, çiftçilik ve ticaretle uğraşıyorlar ve bu vilayet ise Afganistan'ın en dağlık vilayetlerinden sayılır.

Özbekler Taẖar vilayetinin Rüstak, Yangi-ḳala, Hoca-Bahavaddin, Darḳat, Daşti-ḳala, Ḫacaġar, Baharak, Gavmali, Kalafgan, Hazar-sumuç, Bangi, Çal, Namakav ve şehir merkezi Taliḳan da yaşamaktadırlar. Çiftlik, hayvancılık ve ticaretle uğraşıyorlar.

Kunduz vilayetinde ise Özbekler, İmamsahip, Daşti-arçi, ẖana-ābād, Ali-ābād, Çardere ve şehir merkezinde yaşamaktadır. Çiftçilik ve ticaretle uğraşıyorlar.

Bağlan vilayetindeki Özbekler ise İşkemiş, Bürka, Çarşamba tepe, Eskitepe, Bağlan ve şehir merkezi Pulikhumri de yaşamaktadırlar.

Samangan vilayetinin Özbekleri ise Samangan vilayetinin merkezi, Derei-suf, Firuz-naẖçir, Hazrat-sultan, ẖurraam, Sarbağ ve Ruy-duab İlçelerinde yaşamaktadırlar. Bu vilayette Özbekler çiftçilik, hayvancılık, ticaretle ve en önemlisi bağdarlık ile uğraşıyorlar. Şunu söylememiz lazım ki bu vilayetin kuru meyvesi dünyada birinci sıradadır.

Balẖ vilayeti Afganistan'da uzun zamanlar Türk İmparatorluğunun merkezi idi yani Timuriler ve Şaybanilerin İmparatorluğu döneminde de Özbekler Balẖ vilayetinde yaşamakta

idiler. Özbekler veya Türk imparatorlukları ise kendilerinden tarihi miraslar kaldırmışlar örneği: Mezarı-Şerif yani Balḫ vilayetinin şimdiki merkezinde HZ Ali'nin Mezarı, bu mezar Timuriler zamanında yani Sultan Hüseyin Baykara emri ve Ali-şir navai tarafından yapılmıştır. Şimdilik bu mezarlık Afganistan'daki en önemli mukaddes makanlarından biridir. Bu vilayette Özbekler ise en çok şehir merkezinde ve ilçeleri Balḫ, Çarbulak, Çimtāl, Devletābād, Kaldār, Taşḳurġān, Kişindi, Marmül, Şolgar, Zar-i ve Hayratan ilçelerinde yaşamaktadırlar. Bu vilayette Özbekler çiftlik, hayvancılık ve özellikle şehir merkezinde en çok ticaretler ile uğraşıyorlar.

Cüzcan vilayetin'deki Özbekler, bu vilayetin şehir merkezi Şibirgan, Aḳça, Darzāb, Feyzābād, Ḫamyāb, Ḫoca-dukuh, Murdiyan, ḳuş-tepe ilçelerinde yaşamaktadırlar. Ticaret, çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşıyorlar. Saripul vilayetin'deki Özbekler Saripul vilayetinin merkezi yani sari-pul'da ve ilçeleri Balḫāb, Gosfendi, Sangçarak, Seyyād, Sözma-ḳala'da yaşamaktadırlar. Bu vilayette çoğunlukla çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşıyorlar.

Faryab vilayetin'de Özbekler şehir merkezi yani Maymana şehri ve Almar, ḳaysar, Andḫoy, Bilçiraġ, Devlet-ābād, Gurzivān, Ḫani-Çarbaġ, ḫoca-sabzpuş, ḳaramḳul, ḳurġan ve Şirintagāb ilçelerinde yaşamaktadırlar. Çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşıyorlar.

Hayri, Aysultan, Afganistan'da Türkçe eğitimin Tarihi, Türkçe eğitim Anabilim dalı, Ankara, 2007, s. 18.

İKİNCİ BÖLÜM

YAPI

FARSÇADAN ÖZBEKÇEYE GEÇEN EKLER ve SÖZÇÜKLER

2.1 Ekler

"Özbek Türkçesinde Arapça ve Farsça bazı yapım eklerinin yanında, bazı isim ve sıfatlarda tıpkı birer yapım eki gibi kullanılmaktadır. Bu ekler veya ek gibi kullanılan sıfat ve isimler; Türkçe kelimelere eklendiği gibi, alıntı kelimelere de eklenmektedir. Arapça + iy (<+î) ekiyle, Farsça kalime başında kullanılan bā+, be+ (<bî+) bār+, dār+, nā+ ve Farsça kelime sonunda kullanılan +anā, +bān, +çā, +gā, +gār, (+gar, +kār), +gin, +istān (+sitān), +mand, +vār, +zār, ekleri, Özbek Türkçesinde de birer yapım eki olarak kullanılmaktadır. Farsça bāz, bîn, dār, doz, (<dúz) fürüş (<fürúş), göy (gúy(y)). Ḫor, kāş, parvari, şunās (<şinās), zāda sıfatlarıyla Arapça hatt ve Farsça cān, dil, ḫāna, nāma, zāda isimleri de Özbek Türkçesinde tıpkı birer yapım eki olarak kullanılan kelimelerdendir." (Coşkun, 2000: s. 42).

Farsçadan Özbekçeye giren ekler iki çeşittir. Bir ön ekler. İki son eklerdir.

2.1.1 Farsçadan Özbekçeye Giren Ön Ekler

-āna:

-āna: eki, "Zarf yapan Farsça bir son ektir, tarz ifade eder." Veya "Zarf türetir." Örnekleri:

mahmad-ana: (bilgiçÇe), mahir-ana: (mahirce), munafiḳ-ana: (ikiyüzlü), mard-āna: "mertçe; erkekçe (mard: mert, yiğit)", ġālib-āna: "galipçe, yenmişçesine (ġālib: galip, enen)", razilz-ana: "rezilane" yavuz-ana: (yavuzca) gibi sözcüklerde görülmektedir.

bā-:

bā- eki "Farsça bir ektir. Genellikle Özbek Türkçesindeki +li ile aynı anlamda sıfatlar yapar." Veya "İsimlerin önüne eklenerek çoğunlukla fazlalık, aşırılık belirten sıfatlar türetir:" Örnekleri:

bā-huzur: "huzurlu", bā-haybat: "heybetli, muazzam" bā-havā: "havadar; havası güzel", gibi sözcüklerde görülmektedir.

bān-:

bān- eki, "Bir şeyi koruyan, muhafaza eden şahısları ifade eden isimler türetir:" veya "Meslek ismi yapan Farsça bir son ektir. Örnekleri:

bāġ-bān "bahçıvan (bāġ: bahçe, bağ), saya-bān "şemsiye" (saya: gölge)", ḳayçi-bān "çoban" gibi sözcüklerde görülmektedir.

bar-:

bar- eki, "Üzere anlamında Farsça bir ektir, sıfat yapar." Veya "İsimlerden önce gelerek sıfat ve zarflar türetir." Örnekler:

bar-vaḳt "vakitsiz, erken", bar-kamal "kamil, ulgun", bar-ḳarar "kararlı" gibi sözcüklerde görülmektedir.

-bāz:

-bāz eki, "Bir işi kendisine uğraşı olarak seçmiş olan kişileri ifade eden isimler türetir. Ek, çoğunlukla +vaz şeklinde telaffuz edilir:" veya "Oynatan, oynayan anlamlarında Farsça bir sıfattır. Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılır ve isim yapar." Örnekleri:

ẖatin-bāz “kadın düşkünü” ḳimar-bāz “kumarbaz, kumarcı” dar-bāz “cambaz ip cambazı” gibi sözcüklerde görülmektedir.

be-:

be- eki, “Farsça bir ektir. +siz anlamında sıfatlar yapar.” Veya “İsimlerin önüne eklenerek +siz ekiyle aynı fonksiyonda kullanılır. Oldukça işlektir yokluk mevcut olmama, eksiklik gibi olumsuz anlama gelen sıfatlar türetir:” Örnekleri:

be-adab “edepsiz; terbiyesiz”, be-ayb “suçsuz; günahsız”, be-ḳol “elsiz”, gibi sözcüklerde görülmektedir.

2.1.2 Farsçadan Özbekçeye Giren Son Ekler

-bin:

-bin eki, isimlerin önüne gelerek isimden isim yapma ekidir. “Bakan, bakıcı anlamlarında Farsça bir sıfattır. Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılır ve isim yapar.” Örneği:

fal-bin “falcı” gibi sözcüklerde görülmektedir.

-cān:

-cān eki, isimlerin önüne gelerek isimden isim yapma ekidir. “Can anlamında Farsça bir kelimdedir. Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılır; sev, yakınlık ve dostluk bildiren isimler yapar.” Örnekleri:

ana-cān “anacığım” hâkim-cān “Hekim çiğim” gibi sözcüklerde görülmektedir.

-ça:

-ça eki “Farsça küçültme ekidir.” İsimden isim yapan bir ektir. Örnekleri:

āġa-ça “abicik” daftar-ça “küçük defter” gibi sözcüklerde görülmektedir.

-dār:

-dār eki, “tutan sahip olan anlamlarında Farsça bir sıfattır. Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılır; mülkiyet bildirir, maslak isimi ve sıfat yapar.” Örnekleri:

āmāl-dār “memur” ayb-dār “suçlu”, din-dār “dindar” gibi sözcüklerde görülmektedir.

-dil:

-dil eki, “Farsça bir isimdir, Özbek Türkçesinde sıfat yapan bir ek olarak kullanılır.” Örneği:

rahm-dil “merhametli” gibi sözcüklerde görülmektedir.

-doz (<Far dúz):

-dúz eki, “Diken anlamında farsça bir sıfattır. Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılır ve meslek ismi yapar.” Örneği:

etik-dúz “ayakkabıcı” gibi sözcüklerde görülmektedir.

-fürüş:

-fürüş eki "Satın anlamında Farsça bir sıfattır. Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılır ve meslek ismi yapar." Örneği:

örik-fürüş "kayısıcı" gibi sözcüklerde görülmektedir.

-gāh:

-gāh eki, "Farsça bir son ektir, yer isimleri yapar." Örnekleri:

ḳibla-gāh "kıble yeri" ordu-gāh "ordugâh" gibi sözcüklerde görülmektedir.

-gar, -kar:

-gar, -kar eki "Farsça bir son ektir meslek ve yapını bildiren isimler yapar. Örnekleri:

cavāb-gar "sorumlu" tabir-kar "tedbirli" talab-gar "talip" gibi sözcüklerde görülmektedir.

-garçı:

-garçı eki "gar eki Türkçe +çi ve +lik ekleriyle birleşik de kullanılmaktadır." Örneği:

yaġin-garçilik "yağışlı olma halı, gibi sözcüklerde görülmektedir.

-gin, -ḳin <Far. +gin

-gin eki, "İsim ve sıfat yapan Farsça bir son ektir. Örneği:

ġan-gin " mahzun, hüzünlü" şav-ḳin "gürültü" gibi sözcüklerde görülmektedir.

-göy:

-göy eki, “Söyleyen, diyen anlamlarında Farsça bir sıfattır. Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılır; isim ve sıfat yapar.” Örneği:

ġaraz-göy “kötü niyetli” itaat-göy “uysal” gibi sözcüklerde görülmektedir.

-ḫāna:

-ḫāna eki “Farsça ev mesken anlamlarında bir kelimedir. Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılır.” Örneği:

āş-ḫāna “aş evi”, iş-ḫāna “işyeri” gibi sözcüklerde görülmektedir.

-ḫor:

-ḫor eki, “Yiyen anlamında Farsça bir sıfattır. Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılır; sıfat ve isim yapar. Örneği:

boza-ḫor “çok boza içen kime” ġam-ḫor “kaderli, tasalı” gibi sözcüklerde görülmektedir.

-istān, -sitan:

-istān, -sitān eki, “Yer isimi yapan Farsça bir ektir.” Örneği:

ḳabr-istān “mezarlık” Türk-istān “Türkistan” gibi sözcüklerde görülmektedir.

-kaş:

-kaş eki, “Çeken, çekici anlamlarında Farsça bir sıfattır. Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılır; sıfat ve isim yapar.” Örneği:

araba-kaş “arabacı” cancāl-kaş “kavgacı” hāzil-kaş “şakacı gibi sözcüklerde görülmektedir.

-mand:

-mand eki “Farsça bir son ektir, sıfat yapar. Örneği:

davlat-mabd “Zengin, varlıklı” iḫlāṣ-mand “bağlı, sadık” gibi sözcüklerde görülmektedir.

nā-:

nā- eki, “Farsça bir ektir. Olumsuz sıfatlar yapar.” Örneği:

nā-ilac “Çaresiz” nā-marham “tanımadık” gibi sözcüklerde görülmektedir.

-nāma:

-nāma eki, “Farsça yazı anlamında bir isimdir. Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılır. Örneği:

ayb-nāma “iddianame” hükm-nāma “hüküm name” gibi sözcüklerde görülmektedir.

-parvar:

-parvar eki, “Besleyen, büyüten ve yetiştiren anlamlarında Farsça bir sıfattır. Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılır. Sıfat ve isim yapar.” Örneği:

fukara-parvar “fukaraya yardım eden” insan-parvar “insancıl” gibi sözcüklerde görülmektedir.

-şunās<Far şinās:

-şunās eki, “Anlayan, tanıyan, bilen anlamlarında kullanılan Farsça bir sıfattır. Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılır ve isim yapar.” Örneği:

adabiyat-şunās “edebiyatçı” tabiat-şunās “tabiat bilgini” gibi sözcüklerde görülmektedir.

-vāçça:

-vāçça eki, “İnsan yavrusu anlamında Farsça bir isimdir. Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılır; isim yapar.” Örneği:

bay-baçça “zengin çocuğu” gibi sözcüklerde görülmektedir.

-var:

Var eki, “Farsça bir son ektir benzetme ifade eder. Türkçede gibi anlamına gelir.” Örneği:

telba-var “deli gibi” uluġ-var “muhterem” gibi sözcüklerde görülmektedir.

-zāda:

-zāda eki, “Farsça bir isim olan zade; oğul anlamına gelir. Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılır.” Örneği:

āḫ̮un-zāda “hakan oğlu” gibi sözcüklerde görülmektedir.

-zada:

-zada eki, “vurulmuş, çarpılmış, uğramış, yakalanmış anlamlarına gelen Farsça bir sıfattır. Özbek Türkçesinde ek olarak kullanılır ve sıfat yapar.” Örneği:

ālam-zada “dargın” yúrag-zada “korkmuş, ürkmüş” gibi sözcüklerde görülmektedir.

-zār:

-zār eki, “Farsça bir son ektir. Yer isimleri yapar.” Örneği:

ekin-zār “ekinlik” gibi sözcüklerde görülmektedir.

2.2 Sözcükler

Afganistan Özbek Türkçesinde Farsçadan geçen sözcükler üç çeşittir. Bu sözcüklerin birinci kısmı ise Özbekçe yapım ekleriyle birilikte kullanılan sözcüklerdir. İkinci kısmı ise Arapça Farsça veya Farsça Arapça karışık olarak kullanılan sözcüklerdir. Üçüncü kısmı ise saf farsça olarak kullanılan sözsüklerdir.

2.2.1 Özbekçe Yapım Ekleriyle Kullanılan Sözcükler

-çi

Bu ek, meslek ve uğraşma ile ilgili isimler yapar. Kullanış sahasi çok geniştir. (Coşkun, 2000: s. 33).

-çi ekiyle yapılan isimler:

bāzār-çi: “pazara gidip alışveriş yapan” ÖTS. 118. (Far.+Ö.).

bahana-ci: “bahane eden” ÖTS. 133. (Far.+Ö.).

çāp-çi: “basıncı” ÖTS. 193. (Far.+Ö.).

çarva-çi: “çiftçi, ayvancılık ile uğraşan” ÖTS. 194. (Far.+Ö.). “eseri yazan hoca örnek vermemiş”.

çarẖ-çi: “çark yapan” ÖTS. 196. (Far.+Ö.).

dastan-çi: “destancı” ÖTS. 220. (Far.+Ö.).

dutar-çi: “gitarcı” ÖTS. 227. (Far.+Ö.).

dómbira-çi: “Tamburacı” ÖTS. 228. (Far.+Ö.). Örneği: (usta bolgandamburaçi-yanida rasul torçi-usta olan dombracı-yanında resül toracı).(Hassas, 2009: s. 51).

gul-çi: “kaleci” ÖTS. 348. (Far.+Ö.).

kan-çi: “madenci” ÖTS. 329. (Far.+Ö.).

karnay-çi: “bakırcı” ÖTS. 330. (Far.+Ö.).

kómak-çi: “yardımcı” ÖTS. 333. (Far.+Ö.).

laf-çi: “lafçı” ÖTS. 352. (Far.+Ö.).

nay-çi: “neyci” ÖTS. 387. (Far.+Ö.).

pada-çi: “çoban” ÖTS.139. (Far.+Ö.).

parma-çi: “perme ile delmek” ÖTS. 141. (Far.+Ö.).

payvand-çi: “aşıcı” ÖTS. 146. (Far.+Ö.).

raşk-çi: “kıskanç olan” ÖTS. 234. (Far.+Ö.).

surnay-çi: “krampın” ÖTS. 252. (Far.+Ö.).

tamaşa-çi: “seyirci” ÖTS. 161. (Far.+Ö.).

tanbur-çi: “gitarcı” ÖTS. 162. (Far.+Ö.).

-çilik

Birleşik bir ektir (çi-lik). İsim ve isim türü kelimelerden, meslek, sanat, uraşı ve durum, hal bildiren isimler türetir.

-çilik ekiyle yapılan isimler:

ābādān-çilik "bayındırlık" ÖTS. 55. (Far.+Ö.). Örneği: (ābādān-çiliktugadi ve çol ve biyabanga yetdik bir az yol yurup, hiç-bir ābadlik bolmagan). (Yarḳin, 2007: s.66).

āvāra-çilik: "muhacirlik" ÖTS. 63. (Far.+Ö.).

arzān-çilik: "ucuzluk" ÖTS. 71. (Far.+Ö.).

bekar-çilik: "işsizlik" ÖTS. 136. (Far.+Ö.).

çarva-çilik: "hayvancılık yapma" ÖTS. 194. (Far.+Ö.).

dastan-çilik: "destanla uğraşan" ÖTS. 220. (Far.+Ö.).

dehḳan-çilik: "çiftçilik" ÖTS. 229. (Far.+Ö.).

kulal-çilik: "fırıncılık" ÖTS. 332. (Far.+Ö.).

kam-çilik: "eksiklik" ÖTS. 332. (Far.+Ö.). Örneği: (İşimizdan hiç ḳanday kam-çilik tapalmadi-İşimizden hiçbir eksiklik bulamadı.).

kambaġal-chilik: "yoksulluk" ÖTS. 333. (Far.+Ö.). Örneği: (kişning otip ketganiden ve kambaġallarning olmasligidan sevinçi bir edive ẖalḳ şadlig bilan oḳlar atip bilan seslar bilan baḳirar edilar.). (Muradi, 2008: s. 7).

-larça

Bu ek (lar) çokluk eki ve (ça) ekiyle birleşerek bir ek haline kelmiş ve isimlere eklenerek zarf türetir.(Yıldırım, 2008: s. 41).

-larça ekiyle kullanılan isimler:

dost-laraça: "dostlarca" ÖTS. 228. (Far.+Ö.).

ḳaraman-larça: “kahramanlarca” ÖTS. 320. (Far.+Ö.).

-li

Genellikle isimlerden sıfat türeten işlek bir ektir.(Yıldırım, 2008: s. 46).

-li ekiyle yapılan isimler:

ābru-li: “yüzlü, değerli” ÖTS. (Far.+Ö.).

bālāẖāna-li: “bahanesi olan” ÖTS. 121. (Far.+ Ö.).

bardaş-li: “sabırlı” ÖTS. 124. (Far.+Ö.).

can-li: “canlı” ÖTS. 186. (Far.+Ö.).

cancal-li: “kavgalı” ÖTS. 190. (Far.+Ö.).

çadır-li: “örtülü” ÖTS. 193. (Far.+Ö.).

daġ-li: “dağlı, dertli” ÖTS. 220. (Far.+Ö.).

dan-li: “taneli” ÖTS. 220. (Far.+Ö.).

dard-li: “dertli” ÖTS. 222. (Far.+Ö.).

dum-li: “kuyruklu” ÖTS. 226. (Far.+Ö.).

dunba-li: “kuyruklu” ÖTS. 226. (Far.+Ö.).

farzand-li: “çocuklu” ÖTS. 291. (Far.+Ö.).

gul-li: “güllü” ÖTS. 348. (Far.+Ö.).

góşt-li: “etli” ÖTS. 350. (Far.+Ö.).

ẖal-li: “binli” ÖTS. 212. (Far.+Ö.).

ẖarẖaşa-li: “kavgacı” ÖTS. 214. (Far.+Ö.).

kaşta-li: “desenli” ÖTS. 331. (Far.+Ö.).

kina-li: “kinli” ÖTS. 342. (Far.+Ö.).

lemó-li: “limonlu” ÖTS. 355. (Far.+Ö.).

móhr-li:	“mühürlü” ÖTS. 376. (Far.+Ö.).
naz-li:	“nazlı” ÖTS. 380. (Far.+Ö.).
nām-li:	“adlı” ÖTS. 381. (Far.+Ö.).
nazakat-li:	“nezaketli” ÖTS. 383. (Far.+Ö.).
nam-li:	“nemli” ÖTS. 385. (Far.+Ö.).
namuna-li:	“örnek” ÖTS. 386. (Far.+Ö.).
paşna-li:	“topuklu” ÖTS. 139. (Far.+Ö.).
paẖtali:	“pamuklu” ÖTS. 140. (Far.+Ö.).
parhez-li:	“rejimli” ÖTS. 142. (Far.+Ö.).
pancara-li:	“pencereli” ÖTS. 143. (Far.+Ö.).
pul-li:	“paralı” ÖTS. 144. (Far.+Ö.).
raşk-li:	“kıskanalı” ÖTS. 234. (Far.+Ö.).
rang-li:	“renkli” ÖTS. 236. (Far.+Ö.).
şaẖ-li:	“boynuzlu” ÖTS. 262. (Far.+Ö.).
şarm-li:	“utançlı” ÖTS. 265. (Far.+Ö.).
şakar-li:	“şekerli” ÖTS. 266. (Far.+Ö.).
şukuh-li:	“gururlu” ÖTS. 266. (Far.+Ö.).
şira-li:	“şıralı” ÖTS. 269. (Far.+Ö.).
tamiz-li:	“temiz” ÖTS. 162. (Far.+Ö.).
umid-li:	“ümitli” ÖTS. 80. (Far.+Ö.).
yal-li:	“yalı olan” ÖTS. 400. (Far.+Ö.).
zirehli:	“zirhli” ÖTS. 239. (Far.+Ö.).
zancir-li:	“zincirli” ÖTS. 239. (Far.+Ö.).
ziyan-li:	“zararlı” ÖTS. 240. (Far.+Ö.).

zahr-li: “zehirli” ÖTS. 240. (Far.+Ö.).

-lik

Kullanım alanı oldukça geniş bir ektir. Sıfatlardan nitelik, görünüş, karekter ifade eden soyut isimler türetir. (Yıldırım, 2008: s. 46).

-lik ekiyle yapılan isimler:

astar-lik: “çarşaflık” ÖTS. 72. (Far.+Ö.).

āvāra-lik: “muhacirlik” ÖTS. 63. (Far.+Ö.).

ābād-lik: “bayındırlık” ÖTS. 55. (Far.+Ö.). Örneği: (hiçbir ābādlik bolmagan ve adamizati yaşamaydegan ḳupa-ḳuruḳ anaşu çolning ortasiga yetganimizda uzaḳdan āpāḳ ve nisbatan kiçik bir bina kurundi) (Yarkin, 2007: s.66).

āş-paz-lik: “özgürlük” ÖTS. 59. (Far.+Ö.). ÖTS.

biradar-lik: “kardeşlik” ÖTS.123. (Far+Ö)

barḳarar-lik: “atanmak” ÖTS. 124. (Far.+Ö.).

baland-lik: “yükseklik” ÖTS. 125. (Far.+Ö.). Örneği: (yuksak balanlik-dan birdaniga cudda çoḳurlikka tuşgandik).(Yarkın, 2007: s.42).

can-lik: “canlılık” ÖTS. 186. (Far.+Ö.).

canbaz-lik: “can-bazlık” ÖTS. 187. (Far.+Ö.).

cadu-lik: “cadılık” ÖTS. 187. (Far.+Ö.).

car-lik: “çukurluk” ÖTS. 188. (Far.+Ö.).

cuft-lik: “çiftlik” ÖTS. 189. (Far.+Ö.).

cihangir-lik: “cihangirlik” ÖTS. 191. (Far.+Ö.).

çara-siz-lik: “çaresizlik” ÖTS. 194. (Far.+Ö.).

çirkin-lik: “çirkinlik” ÖTS. 196. (Far.+Ö.).

dārbaz-lik: “dar-bazlık” ÖTS. 220. (Far.+Ö.).

daya-lik: “annelik” ÖTS. 221. (Far.+Ö.).

darbadar-lik:	“avare, muhacir” ÖTS. 222. (Far.+Ö.).
düşman-lik:	“düşmanlık” ÖTS. 224. (Far.+Ö.).
daġal-lik:	“dolandırıcılık” ÖTS. 224. (Far.+Ö.).
diltang-lik:	“sıkılmak” ÖTS. 225. (Far.+Ö.).
dildar-lik:	“gönüllü, cesur” ÖTS. 22. (Far.+Ö.).
dilsúz-lik:	“merhametli” ÖTS. 225. (Far.+Ö.).
dilazar-lik:	“rencide etmek” ÖTS. 225. (Far.+Ö.).
dost-lik:	“dostluk” ÖTS. 228. (Far.+Ö.).
faravan-lik:	“bolluk” ÖTS. 291. (Far.+Ö.).
ġaş-lik:	“teşvişe ait” ÖTS. 286. (Far.+Ö.).
ġam-ḫor-lik:	“başkalarının derdini çekmek” ÖTS. 287. (Ar.+Far.+Ö.).
gaçkar-lik:	“alçılamak” ÖTS. 347. (Far.+Ö.).
gada-lik:	“dileyici olmak” ÖTS. 347. (Far.+Ö.).
guruhbaz-lik:	“parti oyunu” ÖTS. 348. (Far.+Ö.).
gumrah-lik:	“yoldan sapan” ÖTS. 349. (Far.+Ö.).
guvah-lik:	“şahitlik” ÖTS. 349. (Far.+Ö.).
gilambaf-lik:	“halı döküme” ÖTS. 351. (Far.+Ö.).
hamkar-lik:	“yardım etme” ÖTS. 394. (Far.+Ö.).
ḫam-lik:	“hamlık” ÖTS. 213. (Far.+Ö.).
ḫafa-lik:	“küslük” ÖTS. 215. (Far.+Ö.).
hamirturushli:	“(Far+Ö) ÖTS.216. (Far.+Ö.).
ḫar-lik:	“yoksulluk” ÖTS. 216. (Far.+Ö.).
ḫudbin-lik:	“ayaklarının önüne bakan insan” ÖTS. 217. (Far.+Ö.).
ḫóş-lik:	“mutluluk” ÖTS. 217. (Far.+Ö.).

ẖeş-lik: “akrabalık” ÖTS. 218. (Far.+Ö.).

ẖira-lik: “zayıflık” ÖTS. 218. (Far.+Ö.).

ḳahraman-lik: “kahramanlık” ÖTS. 320. (Far.+Ö.).

kaşikār-lik: “mozaik döşeme” ÖTS. 328. (Far.+Ö.).

kababpaz-lik: “kebapçı” ÖTS. 329. (Far.+Ö.).

kulal-lik: “fırın yeri” ÖTS. 332. (Far.+Ö.).

kambaġal-lik: “yoksulluk” ÖTS. 333. (Far.+Ö.).

kór-lik: “körlük” ÖTS. 334. (Far.+Ö.).

mardlik: “(Far+Ö) ÖTS. 363. (Far.+Ö.).

mehraban-lik: “merhametlilik” ÖTS. 376. (Far.+Ö.). Örneği: hayyacan, zavḳ, sevgi mehraban-lik, yurak issiḳliklari ve baḳişlari ve sunbula ve mezān aylari ʿaḳḳlida keldiler.” (Muradi, 2008:s.26).

mehman-lik: “misafirlik” ÖTS. 377. (Far.+Ö.).

naçar-lik: “biçarelik” ÖTS. 380. (Far.+Ö.).

naşukr-lik: “şükürüz” ÖTS. 381. (Far.+Ö.).

nanvay-lık: “ekmekçilik” ÖTS. 381. (Far.+Ö.).

nam-lik: “nem yapma” ÖTS. 385. (Far.+Ö.).

padşah-lik: “padişahlık” ÖTS. 139. (Far.+Ö.). Örneği: (tamning usti menga padşah-lik-dır yoḳ yoḳ kop ah çekib inlama.) (Muradi, 2008: s. 52).

parda-li: “perdeli” ÖTS. 141. (Far.+Ö.).

parişan-lik: “perişanlık” ÖTS. 142. (Far.+Ö.).

past-lik: “aşağılık” ÖTS. 142. (Far.+Ö.).

payrav-lik: “peyrevlik” ÖTS. 145 (Far.+Ö.).

peşin-lik: “öğene ait” ÖTS. 147. (Far.+Ö.).

rast-lik: “doğruluk” ÖTS. 232. (Far.+Ö.).

rastgöy-lik: “doğru söylemek” ÖTS. 232. (Far.+Ö.).

rasva-lik: “rezillik” ÖTS. 234. (Far.+Ö.).

rahbar-lik: “rehberlik” ÖTS. 237. (Far.+Ö.).

riyakar-lik: “riyakarlık” ÖTS. 237. (Far.+Ö.).

saẖta-lik: “sahte yapma” ÖTS. 242. (Far.+Ö.).

sada-lik: “sadelik” ÖTS. 242. (Far.+Ö.).

sust-lik: “yumuşaklık” ÖTS. 247. (Far.+Ö.).

safarbar-lik: “yolculuk” ÖTS. 248. (Far.+Ö.).

şad-lik: “mutluluk” ÖTS. 262. (Far.+Ö.). Örneği: saylav muaffaḳiyatining hayyacani ve ẖorsandçilik damlari otib, hayyacan ve şak-dlikhararati ança pasaydi.) (Yarḳin, 2007: s. 33).

şagird-lik: “öğrencilik” ÖTS. 262. (Far.+Ö.).

şarmanda-lik:“rezillik” ÖTS. 265. (Far.+Ö.). Örneği: (sizni babur canni el ulusimni ve yuzumni şarmanda-lik-danḳutḳarib ḳisas alarman.). (Yarkın,2007:s.15).

şikastaband-lik: “kırılan el ve ayağı bağlayan usta” ÖTS. 266. (Far.+Ö.).

şoẖ-lik: “şımarıklık” ÖTS. 267. (Far.+Ö.).

şahr-lik: “şehirlik” ÖTS. 268. (Far.+Ö.).

şayda-lik: “âşıklık” ÖTS. 269. (Far.+Ö.).

şirin-lik: “tatlılık” ÖTS. 269. (Far.+Ö.).

taza-lik: “tazelik” ÖTS. 150. (Far.+Ö.).

tayargar-lik: “hazırlık” ÖTS. 176. (Far.+Ö.).

tez-lik: “hızlılık” ÖTS. 182. (Far.+Ö.). Örneği: (oning da yiğitlik ve tazalik fandiḳlarini āldilar ve tez-lik bilen fandiḳlari ve yaşilliklari solayib yaladan guzaligini ḳaḳdilar). (Muradi,2008: s.102).

zarbaz-lik: “zora sürükleyen” ÖTS. 238. (Far.+Ö.).

zargar-lik: “kuyumculuk” ÖTS. 238. (Far.+Ö.).

zoravar-lik: “zorluk çıkarmak” ÖTS. 239. (Far.+Ö.).

zirak-lik: “akıllılık” ÖTS. 240. (Far.+Ö.). Örneği: (şunday sulṭan raşkçi ve zirak-lik mağrur amirlarning huş ve farasatlarini sinaş uçun olardan…). (Yarḳin, 2007: ,s. 1).

-māḳ

Bütün fiillere eklenebilir ve tek şekillidir. Fiillerin hareket isimlerini yapan mastar ekidir.

-māḳ ekiyle yapılan isimler:

ābād-laş-māḳ: “bayındırlık” ÖTS. 55. (Far.+Ö.).

ābru-siz-lan-māḳ: “yüzsüz olman” ÖTS. 55. (Far.+Ö.).

āzār-la-n-māḳ: “eziyet görmek” ÖTS. 59. (Far.+Ö.).

āsān-laş-māḳ: “kolaylaşmak” ÖTS. 59. (Far.+Ö.).

āgah-lan-tir-māḳ: “haber vermek veya uyarmak” ÖTS. 62. (Far.+Ö.).

āhak-la-māḳ: “boyamak” ÖTS. 63. (Far.+Ö.).

arra-la-māḳ: “testere ile kesmek” ÖTS. 72. (Far.+Ö.).

afsus-lan-māḳ: “efsun etmek” ÖTS. 77. (Far.+Ö.).

bāb-la-māḳ: “rast getirmek” ÖTS. 117. (Far.+Ö.).

barabar-la-māḳ: “rastlamak” ÖTS. 123. (Far.+Ö.).

barabar-laş-māḳ: “beraber olmak” ÖTS. 123. (Far.+Ö.).

bahala-māḳ: “değer vermek” ÖTS. 132. (Far.+Ö.).

biradar-las-mak: “kardeş olmak” ÖTS. 123. (Far.+Ö.).

begana-laş-māḳ: “yabancı olmak” ÖTS. 137. (Far.+Ö.).

begana-sira-māḳ: “yabancı saymak” ÖTS. 137. (Far.+Ö.).

can-lan-māk: “canlanmak” ÖTS. 186. (Far.+Ö.).

cay-laş-māk: “yerleşmek” ÖTS. 187. (Far.+Ö.).

cay-la-māk: “yerleştirmek” ÖTS. 187. (Far.+Ö.).

cadu-ḳilmāk: “cadı kılmak” ÖTS. 187. (Far.+Ö.).

cuftla-māk: “çiftelemek” ÖTS. 189. (Far.+Ö.).

cuft-laş-māk: “çift olmak” ÖTS. 189. (Far.+Ö.).

cancal-laş-māk: “kavga etmek” ÖTS. 190. (Far.+Ö.).

cancāl-laş-maḳ: “tartışmak” ÖTS. 190. (Far.+Ö.).

cucala-māḳ: “cıv cıv yapmak” ÖTS. 191. (Far.+Ö.).

çap-ḳilmāḳ: “bastırmak” ÖTS. 193. (Far.+Ö.).

çakla-māḳ: “parçalamak” ÖTS. 194. (Far.+Ö.).

çarẖ-la-māk: “keskinleştirmek” ÖTS. 196. (Far.+Ö.).

çanbar-urmāḳ: “yayılmak” ÖTS. 197. (Far.+Ö.).

çangal-la-māḳ: “avuçlamak” ÖTS. 198. (Far.+Ö.).

dād-la-māk: “feryat etmek” ÖTS. 220. (Far.+Ö.).

daġ-la-māk: “dağlamak” ÖTS. 220. (Far.+Ö.).

dard-laş-māk: “dertleşmek” ÖTS. 222. (Far.+Ö).

durust-la-mak: “doğrulamak” ÖTS. 223. (Far.+Ö.).

dariġ-tutmāk: “bir işi yapmak için yüz çevirmemek” ÖTS. 223. (Far.+Ö.).

dasta-la-māk: “destelemek” ÖTS. 224. (Far.+Ö.).

düşman-laş-māk: “düşman olmak” ÖTS. 224. (Far.+Ö.).

daġal-laş-māk: “çakal olmak, dolandırıcı olmak” ÖTS. 224. (Far.+Ö.).

dam-la-māk: “damı olan” ÖTS. 226. ”(Far.+Ö.).

durağa-la-māk:	“melez olmak” ÖTS. 227. (Far.+Ö.).
dost-laş-māk:	“dostlaşmak” ÖTS. 228. (Far.+Ö.).
faryad-ķılmāk:	“feryat etmek” ÖTS. 292. (Far.+Ö.).
gul-la-mak:	“gül açmak” ÖTS. 348. (Far. +Ö.).
ġaş-lan-māk:	“teşviş etmek” ÖTS. 286. (Far.+Ö.).
ġunça-la-mak:	“günce yapmak” ÖTS. 287. (Far.+Ö.).
gap-laş-māk:	“konuşmak” ÖTS. 347. (Far.+Ö.).
gap-ir-māk:	“konuşmak” ÖTS. 347. (Far.+Ö.).
gaç-la-māk:	“alçılamak” ÖTS. 347. (Far.+Ö.).
gaz-la-māk:	“ölçmek” ÖTS. 348. (Far.+Ö.).
gazak-la-māk:	“irin almak” ÖTS. 348. (Far.+Ö.).
gala-laş-māk:	“gruplaşmak” ÖTS. 348. (Far.+Ö.).
guman-sira-māk:	“tahmin etmek” ÖTS. 349. (Far.+Ö.).
hava-lan-māk:	“havalanmak” ÖTS. 394. (Far.+Ö.).
ḫafa-laş-māk:	“küs olmak” ÖTS. 215. (Far.+Ö.).
ḫafa-lan-māk:	“küs olmak” ÖTS. 215. (Far.+Ö.).
ḫar-la-māk:	“yoksul olma” ÖTS. 216. (Far.+Ö.).
ḫira-laş-māk:	“zayıf olmak” ÖTS. 218. (Far.+Ö.).
ḫira-lan-māk:	“zayıflanmak” ÖTS. 218. (Far.+Ö.).
ḫez-la-māk:	“zıplamak” ÖTS. 218. (Far.+Ö.).
kalava-la-mak:	“yığmak” ÖTS. 332. (Far.+Ö.).
kam-ay-māk:	“azalmak” ÖTS. 332. (Far.+Ö.).
kambaġal-laş-māk:	“yoksullaşmak” ÖTS. 333. (Far.+Ö.).
kómak-laş-māk:	“yardımlaşmak” ÖTS. 333. (Far.+Ö.).

kúr-namak: “nankör” ÖTS. 334. (Far.+Ö.).

mat-bólmāk: “mat olmak” ÖTS. 356. (Far.+Ö.).

mat-ḳıl-mak: “mat etmek” ÖTS. 356. (Far.+Ö.).

móhr-la-māk: “mühürlemek” ÖTS. 376. (Far.+Ö.).

miḫla-māk: “çivilemek” ÖTS. 377. (Far.+Ö.).

mayda-la-māk: “parçalamak” ÖTS. 377. (Far.+Ö.).

naz-lan-māk: “nazlanmak” ÖTS. 380. (Far.+Ö.).

nazuk-laş-māk: “nazikleşmek” ÖTS. 380. (Far.+Ö.).

nām-la-māḳ: “ad vermek” ÖTS. 381. (Far.+Ö.).

nam-la-māk: “nemlenmek” ÖTS. 385. (Far.+Ö.).

nam-ik-māk: “nem olmak” ÖTS. 385. (Far.+Ö.).

nayça-la-māk: “ÖTS. 387. (Far.+Ö.).

nimta-la-mak: “yarım yapmak” ÖTS. 387. (Far.+Ö.).

pakla-māk: “paklamak” ÖTS. 139. (Far.+Ö.).

parça-la-māk: “parçalamak” ÖTS. 141. (Far.+Ö.).

parçin-la-māk: “eğirmek” ÖTS. 14. (Far.+Ö.).

pardala-māk: “perdelemek” ÖTS. 141. (Far.+Ö.).

parmala-māk: “perme ile delmek” ÖTS. 141. (Far.+Ö.).

parvariş-la-mak: “eğitim vermek” ÖTS. 142. (Far.+Ö.).

puf-la-māk: “uflamak” ÖTS. 143. (Far.+Ö.).

puç-ay-mak: “solmak” ÖTS. 144. (Far.+Ö.).

pul-la-mak: “satmak” ÖTS. 144. (Far.+Ö.).

payvand-la-māk: “aşılamak” ÖTS. 146. (Far.+Ö.).

rast-la-mak: “doğrulamak” ÖTS. 232. (Far.+Ö.).

raca-la-mak:	"ölçmek" ÖTS. 233. (Far.+Ö.).
ranci-māk:	"küsmek" ÖTS. 235. (Far.+Ö.).
randa-la-mak:	"rendelemek" ÖTS. 235. (Far.+Ö.).
rangrang-la-māk:	"çeşit çeşit yapmak" ÖTS. 236. (Far.+Ö.).
ravā-kór-māk:	"reva görmek" ÖTS. 236. (Far.+Ö.).
rava-bilmāk:	"reva bilmek" ÖTS. 236. (Far.+Ö.).
saẖta-laş-māk:	"sahte yapmak" ÖTS. 242. (Far.+Ö.).
saz-la-mak:	"yapmak" ÖTS. 243. (Far.+Ö.).
sara-la-mak:	"ayırmak" ÖTS. 247. (Far.+Ö.).
sust-ay-mak:	"yumuşamak" ÖTS. 247. (Far.+Ö.).
sus-ay-mak:	"yumuşamak" ÖTS. 247. (Far.+Ö.).
savda-laş-mak:	"alışveriş yapmak" ÖTS. 251. (Far.+Ö.).
siẖ-la-mak:	"şişlemek" ÖTS. 257. (Far.+Ö.).
şudyar-la-mak:	"zemin sürmek" ÖTS. 264. (Far.+Ö.).
şahri-laş-māk:	"şehirleşmek" ÖTS. 268. (Far.+Ö.).
taza-la-māk:	"tazelemek" ÖTS. 150. (Far.+Ö.).
tanbal-laş-māk:	"tembelleşmek" ÖTS. 162. (Far.+Ö.).
tóda-la-māk:	"toplamak" ÖTS. 165. (Far.+Ö.).
tayar-la-māk:	"hazırlamak" ÖTS. 176. (Far.+Ö.).
tez-la-māk:	"keskinleştirmek" ÖTS. 182. (Far.+Ö.).
tez-laş-māk:	"hızlanmak" ÖTS. 182. (Far.+Ö.).
umid-siz-lan-māḳ:	"ümitsizleşmek" ÖTS. 80. (Far.+Ö.).
yad-la-māk:	"hatırlamak" ÖTS. 398. (Far.+Ö.).
yaẖ-la-māk:	"soğumak" ÖTS. 403. (Far.+Ö.).

yakka-la-mak: “yalnız bulmak” ÖTS. 406. (Far.+Ö.).

zancir-la-māk: “zincirlemek” ÖTS. 239. (Far.+Ö.).

zang-la-māk: “paslanmak” ÖTS. 239. (Far.+Ö.).

zahr-la-māk: “zehirlemek” ÖTS. 240. (Far.+Ö.).

-siz

İşlek bir ektir. Yokluk, mevcut olmama, eksiklik gibi oluşuz anlam ifade eden sıfatlar türetir.

-siz ekiyle yapılan isimler:

ābru-siz: “yüzsüz, utançsın” ÖTS. 55. (Far.+Ö.). Örneği: (fikrin bolsin katta boladegan zaman meni abru-siz etme.). (Muradi, 2008: s. 121.).

baha-siz: “değersiz” ÖTS. 132. (Far.+Ö.).

can-siz: “cansız” ÖTS. 186. (Far.+Ö.).

cay-siz: “yersiz, evsiz” ÖTS. 187. (Far.+Ö.).

cancal-siz: “kavgalı” ÖTS. 190. (Far.+Ö.).

cancāl-siz: “kavgasız” ÖTS. 190. (Far.+Ö.).

cang-siz: “savaşsız” ÖTS. 190. “(Far.+Ö.).

çāra-siz: “çaresiz” ÖTS. 194. (Far.+Ö.).

dard-siz: “dertsiz” ÖTS. 222. (Far.+Ö.).

darman-siz: “dermansız” ÖTS. 223. (Far.+Ö.).

farzand-siz: “evlatsız” ÖTS. 291. (Far.+Ö.).

gúnah-siz: “günahsız” ÖTS. 349. (Far.+Ö.).

góşt-siz: “etsiz” ÖTS. 350. (Far.+Ö.).

ḫamirturuş-siz: “mayasız” ÖTS. 216. (Far.+Ö.).

huş-siz: “aklı olmayan” ÖTS. 395. (Far.+Ö.).

kam-çilik-siz: “eksizsiz” ÖTS. 332. (Far.+Ö.).

móhr-siz: “mühürsüz” ÖTS. 376. (Far.+Ö.).

meva-siz: “meyvesiz” ÖTS. 379. (Far.+Ö.).

nazakat-siz: “nezaketsiz” ÖTS. 383. (Far.+Ö.).

payan-siz: “sonsuz” ÖTS. 140. (Far.+Ö.).

parda-siz: “perdesiz” ÖTS. 141. (Far.+Ö.).

pul-siz: “parasız” ÖTS. 144. (Far.+Ö.).

şaẖ-siz: “boynuzsuz” ÖTS. 262. (Far.+Ö.).

şarm-siz: “utanmaz” ÖTS. 265. (Far.+Ö.).

şakar-siz: “şekersiz” ÖTS. 266. (Far.+Ö.).

şira-siz: “şırası olmayan” ÖTS. 269. (Far.+Ö.).

umid-siz: “ümitsiz” ÖTS. 80 (Far.+Ö.).

-ça

Farsça bir ektir. Küçültme ifade eder. (Coşkun, 2000: s. 44).

-ça ekiyle yapılan sözcükler:

āsān-lik-çä: “kolaylıkça” ÖTS. 59. (Far.+Ö.).

-çil

Bu ek li anlamlı sıfatlar yapar. (Coşkun, 2000: s. 34).

-çil ekiyle yapılan sözcükler:

dard-çil: “dertli” ÖTS. 222. (Far.+Ö.).

-daş

Bu ek ortaklık bildirir. (Coşkun, 2000: s. 34).

-daş ekiyle yapılan sözcükler:

āhang-dāş: “sesli” ÖTS. 63. (Far.+Ö.).

-gi

Bu ek; bulunma, bağlılık ve aitlik ifade edmektedir. Bu yapım eki, zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler yapar. (Coşkun, 2000: s. 35).

-gi ekiyle yapılan sözcükler:

bahar-gi: “bahardaki, veya bahara ait” ÖTS. 133. (Far.+Ö.).

-lab

Bu ek sayı isimlerine gelerek onlarıa -larca anlamı katar. (Coşkun, 2000: s. 37).

-lab ekiyle yapılan sözcükler:

dana-lab: “tane tene” ÖTS. 221. (Far.+Ö.).

-iş

Bu ek benzerlilik bildirir.

-iş ekiyle yapılan sözcükler:

āgāh-lan-tir-iş: “haber vermek veya uyarmak” ÖTS. 62. (Far.+Ö.).

-ma

Bu ek de -māḳ eki gibi fiil kök ve gövdelerine getirilebilmektedir. Bu ek -māḳ eki gibi hareket isimleri yapmaz.

-ma ekiyle yapılan sözcükler:

gaz-la-ma: “ölçü” ÖTS. 348.(Far.+Ö.).

2.2.2 Özbekçe Farsça Birleşik Kullanılman Sözcükler

āhak-tāş: “yumuşacık boya için kullanılan bir tür taş” ÖTS. 63. (Far.+Ö.).

āş-ḥamîr: “aş yemeklerinin hamuru” ÖTS. 59. (Ö.+Far.).

āş-paz: “aşçı” ÖTS. 59. (Ö.+Far.).

āş-paz-ḫāna: “mutfak” ÖTS. 59. (Ö.+Far.).

āş-taḫta: “üzerinde hamurlu yemekleri kesecek tahta” ÖTS. 59. (Ö.+Far.). Örneği: (Gardani āştaẖta day – saḳḳali āḳ paẖta day.). (Hassas, 2009: s. 43.).

āsmān-óper: “ay” ÖTS. 59. (Far.+Ö.).

ātaş-késin: “ateşkes” ÖTS. 55. (Far.+Ö.).

2.2.3 Arapça Farsça Birleşik Kullanılan Sözcükler

ābî-ḥayāt: “hayat suyu, efsanevi su” ÖTS. 55. (Far.+Ar.).

āb ve hava: “hava ve su, bundan amaç hava durumu” ÖTS.55. (Far.+Ar.).

ātaş-nafas: “nefisi ateş gibi olan” ÖTS. 56. (Far.+Ar.).

ādami-zād: “insanoğlu” ÖTS. 57. (Ar.+Far.).

adil-ana: “adilane” ÖTS. 278. (Ar.+Far.).

ba-ẖabar: “haberdar” ÖTS. 117. (Far.+Ar.).

bad-başara: “soyu bozuk” ÖTS. 123. (Far.+Ar.).

bad-fil: “kötü fiili” ÖTS. 123. (Far+Ar.).

bad-mamila: “geçimsiz” ÖTS. 123. (Far.+Ar.).

bad-niyat: “kötü niyetli” ÖTS. 123. (Far.+Ar.).

bartaf: “bertaraf” ÖTS. 124. (Far.+Ar.).

barḳarar: “tayin” ÖTS. 124. (Far.+Ar.).

bala-gardan: “belayı döndüren” ÖTS. 125. (Far.+Ar.).125.

bal-ki: “belki” ÖTS. 125. (Far.+Ar.).

béẖabar: “habersiz” ÖTS. 136. (Far.+Arp.).

bérahm: “merhametsiz” ÖTS. 136. (Far.+Ar.).

be-maʾni: “anlamsız” ÖTS. 138. (Far.+Ar.).

can-dar: “canlı” ÖTS. 186. (Far.).

cihanşümul: “uluslararası” ÖTS. 191. (Far.+Ar.).

ẖatar-nak: “tehlikeli” ÖTS. 215. (Far.+Ar.).

ẖatkaş: “cetvel” ÖTS. 215. (Far+Ar.).

ẖamir-turuş: “maya” ÖTS. 216. (Far.+Ar.).

ẖuş-hāl: “hoş, mutlu” ÖTS. 217. (Far.+Ar.).

ẖuş-ẖabar: “iyi haber” ÖTS. 217. (Far.+Arp.). Örneği: (başkalari ise unga bir ẖóş-ẖabar keltigan kişlar bolub…). (Hassas, 2009: s. 110).

ẖuş-ẖat: “güzel yazan” ÖTS. 217. (Far.+Ar.).

ẖuş-feʾl: “iyi niyetli” ÖTS. 217. (Far.+Ar.).

ẖayr-ẖah: “iyilik isteyen” ÖTS. 218. (Far.+Ar.).

kabr-istan: “mezarlık” ÖTS. 301. (Far.+Ar.). Örneği: (bir neça hamsaya bilan kabr-istandan ḳaytibedim.). (Muradi, 2008: s.123).

kadr-dan: “değer bilen” ÖTS. 303. (Far. +Ar.).

ḳasam-yad: “yeminli” ÖTS. 305. (Far.+Ar.).

kalam-taraş: “kalem tıraş” ÖTS. 307. (Far.+Ar.).

kitab-ẖāna: “kütüphane” ÖTS. 329. (Far.+ Ar.).

madamiki: “mademki” ÖTS. 356. (Far.+Ar.).

mahirāna: “mahirce” ÖTS. 356. (Far.+Ar.).

mubarak-bad: “mübarek olsun” ÖTS. (Far. +Ar.).

mirasẖór: “miras sahibi” ÖTS. 377. (Far.+Ar.).

na-tamam: “tamam olmayan” ÖTS. 380. (Far.+Ar.).

na-şukr: “şükür etmeyen” ÖTS. 381. (Far.+Ar.).

nacat-baẖş: “kurtarıcı” ÖTS. 382. (Far.+Ar.).

nukta-dan: “inci şeyleri anlayan” ÖTS. 385. (Ar.+Far.).

sadda-lavh: “saf” ÖTS. 242. (Far.+Ar.).

sacda-gah: “secde edilecek yer, Allahın evi” ÖTS. 245. (Far.+Ar.).

sar-had: “sınır” ÖTS. 246. (Far.+Ar.).

sar-hisab: “baştan hesaplı” ÖTS. 246. (Far.+Ar.).

sar-ẖel: “baş, başta olan” ÖTS. 246.(Far.+Ar.).

safar-bar: “seferber” ÖTS. 248. (Far.+Ar.).

şukr-ana: “şükür için yapılan yemek” ÖTS. 266. (Far.+Ar.).

şamʾ-dan: “mum tabağı” ÖTS. 267. (Far.+Ar.).

şahadat-nama: “sertifika” ÖTS. 268. (Far.+Ar.).

2.2.4 Halis Farsça Kullanılan Sözcükler

ābād: “bayındır, bakımlı, gelişmiş” ÖTS. (Far.). Örneği: (ābād şahr-gelişmiş şehir.). (Altay, 2007: s. 51).

ābādān: “bayındır olma” ÖTS. 55. (Far.).

ābru: “yüzsuyu, izzet, saygı” ÖTS 55. (Far.). Örneği: (yinatila beyning ġururu ve abru-si topraḳ bilen birday bolubdi.)(Muradi, 2008: s. 134.).

ātaş: “ateş” ÖTS. 55. (Far.).

ātaş-parast: “ateşi tapan” ÖTS. 55. (Far.).

ātaş-fişān: “volkan” ÖTS. 55. (Far.).

ātaş-gir: “ateşi kaldırılacak alet” ÖTS. 56. (Far.).

ātaşîn: “ateşin” ÖTS. 56. (Far.).

adras: “adres” ÖTS. 57. (Far.).

ārām: “rahat” ÖTS. 57. (Far.).

ārzu: “arzu” ÖTS. 58. (Far.). s(1 ÖTS.00)alis den bir sesörnek: bu ses de bir dard var arzu bu sesde bir ser var bir utanç toygu, Yarkın,s.100).

āzād: “özgür” ÖTS. (Far.).

āzār: “eziyet” ÖTS. 59. (Far.).

āsan: “kolay” ÖTS. 57. (Far.).

ÖTS. 59. (Far.). s (52)alisörnek: mişkil vatanimni tark yetiş dur –asan menga teark can ayti mu, (Yarkın, s. 52).

āstāna: “kapının çıkış yeri” ÖTS. 59. (Far.).

āsmān: “gök” ÖTS. s59. (Far.).

āsuvda: “rahat” ÖTS. 59. (Far.).

āşkār: “aşikâr” ÖTS. 59. (Far.).

āşna: “aşına” ÖTS. (Far.). Örneği: (mavc ile derya boliban āşna-kokka tartaddi ikisi bir sada).(Yarkın, 2009:s.73).

āftāb: “güneş” ÖTS. 61. (Far.). Örneği: (ḳaranġu damlarda ānacan-yadingdur menga bir āftab.). (Yarkın, 2009: s.68).

āgāh: “agâh, haberdar” ÖTS. 62. (Far.).

ālāv: “alev” ÖTS. 62. (Far.). Örneği: (bir ālāv ātni ozlariga taʿyinlab kelediler.) (Hassas, 2009: s. 70).

āvāra: “avare, muhacir” ÖTS. (Far.). Örneği: (şikar için dele ormanga bolma āvara-nigahing oḳni āt men sāri, şikaring man). (Yarkın, 2009: s.76).

āvāz: “ses” ÖTS. 63. (Far.). Örneği: (ḳuş āvāz-ga yar kerak-boyniga tumar kerak). (Hassas, 2009: s. 110).

āvāza: “seslenme” ÖTS. 63. (Far.).

āhista: “yavaş” ÖTS. 63. (Far.). Örneği: (oning ḳulaġiga āhista yaman bir sözni aytadi.) (Hassas, 2009:s.81).

āhak: “taş boyası” ÖTS. 63. (Far.).

āhang: “ahenk” ÖTS. 63.(Far.).

āyna: “ayna” ÖTS. 63. (Far.).

abru: “izzet” ÖTS. 66. (Far.).

adā: “eda, naz” ÖTS. 70. (Far.).

arcmand: “Sayın” ÖTS. 71. (Far.).

arzān: “ucuz” ÖTS. 71. (Far.). Örneği: ḳālini kop arzān bolar-ozi tetik çaḳḳanbolar.) (Hassas, 2009: s. 25).

ārman: “arman” ÖTS. 71. (Far.). Örneği: (bu sesda bir derdi bar. Bir ārman, ārzu.)(Yarḳin, 2009: s.100).

be-arman: “armanı olmayan arzusuz” ÖTS. 72. (Far.).

armaġān: “armağan” ÖTS. 72. (Far.).

acdarha: “ejderha” ÖTS. 72. (Far.).

astar: “çarşaf” ÖTS. 72. (Far.).

ustuvar: “güçlü” ÖTS. 74. (Far.).

afsāna: “efsane” ÖTS. 77. (Far.). Örneği: (gulni korib oynadi parvānalar-iki yürak başladi afsāna-lar.) (Yarḳin, 2009: s.73).

afsanavi: “efsanevi” ÖTS. 77. (Far.). Örneği: (Katta ānasi matallarining ve ẖalḳ millatlarining unutulmas afsanavi ḳaramanlari kabi bolibdi.). (Muradi, 2007: s.44).

afsar: “asker” ÖTS. 77. (Far.).

afsus: “yazık” ÖTS. 77. (Far.). Örneği: (afsus o kúnlar otadı ketadi.) (Altay, 2007: s. 77).

afsun: “efsun” ÖTS. 77. (Far.). Örneği: (keçelar kelmadi kozimga oyḳu-bu, afsun ham emas, cadu ham emes.) (Yarḳin, 2009: s.63).

afsungar: “efsun eden” ÖTS. 77. (Far.).

agar: “eğer” ÖTS. (Far.). Örneği: (ondan şair ālisdan tarḳaladegan bir sambolini yartadi, agarʿanʿanavi şiʿrlarda yalġuz kişi nalib söylese ve mazlum yengirabyığlasa bu şiʿrda yalġuzlik nalib söyleydi. …) (Yarḳin, 2007: s.5).

almāri: “dolap” ÖTS. 78. (Far.).

almās: “elmas” ÖTS. 78. (Far.).

anār: “nar” ÖTS. 80. (Far.). Örneği: (bu alma bu anar-bu beyi bu ciyda. şavḳim şaḳtar daġa.). (Hassas, 2009: s.116).

anbār: “ambar” ÖTS.

anbur: “makas” ÖTS. 80. (Far.).

ancuman: “encümen” ÖTS. 81. (Far.).

ancir: “incir” ÖTS. 81. (Far.).

ayvān: “eşik, kapı” ÖTS. 109. (Far.).

bāzār: “Pazar” ÖTS. (Far.). Örneği: (bāzār ḳala ḳadim bāzār-maġfirat cani iftiẖar.) (Hassas, 2009: s.51).

bāb: “iyi” ÖTS. 117. (Far.).

bābā: “baba” ÖTS. 117. (Far.).

bac: “vergi” ÖTS. 117. (Far.).

bad: “kötü” ÖTS. 117. (Far.).

badam:“badem” ÖTS. (Far.). Örneği: (çar baġida kimi bar-pista badam gulim bar.) (Hassas, 2009: s. 108).

badirang: “salatalık” ÖTS. 117. (Far.).

bar: “yük” ÖTS. 117. (Far.).

bāġ: “bahçe” ÖTS. 120. (Far.). örneği: (Maysa dema, inci ipek yaydi baġ-Lale dema kózni yarutgan çaraġ.) (Yarḳin, 2009: s.72).

baġça: “bahçe” ÖTS. 120. (Far.).

baġdar: “bahçesi olan” ÖTS. 120. (Far.).

baġban: “bahçıvan” ÖTS. 120. (Far.). Örneği: (baġ meniday bolmasin,baġban meniday bolmasin-cavzada ḳoy haydagan çopan menidaybolmasin.) (Hassas, 2009: s.58).

balaẖana: “çok katlı evler” ÖTS. 121. (Far.).

bamdād: “sabah namaz zamanı” ÖTS. 122. (Far.).

bank: “bank” ÖTS. 122. (Far.).

bang: “sabah horuz seslenmesi” ÖTS. 122. (Far.).

bút: “put” ÖTS. 122. (Far.).

batar: “beter” ÖTS. 122. (Far.).

baçadan: “rahim” ÖTS. 122. (Far.).

baẖt-yar: “bahtiyar” ÖTS. 123. (Far+Ar.).

baẖya: “dikiş” ÖTS. 123. (Far.).

badbakẖt: “şanssız” ÖTS. 123. (Far.).

badbúy: “kötü kokulu” ÖTS. 123. (Far.).

badẖór: “kötü yenilmeyecek” ÖTS. 123. (Far.).

badraşk: “kötü kıskanç” ÖTS. 123. (Far.).

badkirdar: “kötü niyetli” ÖTS. 123. (Far.).

badguman: “kötü niyetli” ÖTS. 123. (Far.).

badmast: “mest ve hayâsız” ÖTS. 123. (Far.).

badnam: “adı çıkmış kötü” ÖTS. 123. (Far.).

barabar: “beraber” ÖTS. 123. (Far.).

barbād: “berbat” ÖTS. 123. (Far.).

bardaş: “sabır” ÖTS. 124. (Far.).

bardam: “rahat” ÖTS. 124. (Far.).

barg: “yaprak” ÖTS. 124. (Far.).

birinc: “pirinç” ÖTS. 124. (Far.). Örneği: ḳap ḳap birinc ve sanduḳ sanduḳ meyve çeve keltirgan kim, ḥullas başḳa savġa salamlarnı ham hisablab çiḳsak hisabini ālalmaymiz.) (Yarḳin, 2007: s.37).

bazm: “bezim” ÖTS. 124. (Far.).

baland: “yüksek” ÖTS. 125. (Far.). Örneği: yúksak baland-likdan bir-daniga cudda çuḳurlikka tuşgandek yúragim şuvillab ketdi.) (Yarḳin, 2007: s.42).

baland-parvaz: “yüksek uçuş” ÖTS. 125. (Far.).

band: “ip” ÖTS. 126. (Far.).

banda: “kul” ÖTS. 126. (Far.).

bandiẖāna: “hapishane” ÖTS. 126. (Far.).

bandi: “hapiste olan” ÖTS. 126. (Far.).

binafş: “mor” ÖTS. 126. (Far.).

binafşa: "çiçeğin ismi" ÖTS. 126. (Far.).

bang: "esrar" ÖTS. 126. (Far.).

bangi: "esrarlı" ÖTS. 126. (Far.).

búnyad: "temel" ÖTS. 126. (Far.).

búta: "bitki" ÖTS. 126. (Far.).

búza: "şarap" ÖTS. 128. (Far.).

bostān: "bostan" ÖTS. 128. (Far.). Örneği: (barçasidur bostan-ning zinati-barçasidur kozimizning lazzati.) (Yarḳin, 2009: s.90).

bósa: "öpücük" ÖTS. 128. (Far.).

búy: "koku" ÖTS. 129. (Far.).

baha: "değer" ÖTS. 132. (Far.).

bebaha: "değersiz" ÖTS. 133. (Far.).

bepul: "parasız" ÖTS. 144. (Far.).

bahar: "bahar" ÖTS. 133. (Far.). Örneği: (sen ẖazandek sarġayib, mahzun keçirgaysan hayat-men bahar-i be-ẖazanmen nerde sen-u nerde men.) (Yarḳin, 2009: s.45).

bahana: "bahane" ÖTS. 133. (Far.). Örneği: (Temur ham sabaḳ oḳiş ya ot órişni bahana āḳbilak-ning didari uçun bağga otib…) (Yarḳin, 2007: s.6).

bima: "sigorta" ÖTS. 135. (Far.).

bina: "kör olmayan" ÖTS. 136. (Far.).

na-bina: "kör" ÖTS. 136. (Far.).

béca: "yersiz" ÖTS. 136. (Far.).

béçāra: "biçare" ÖTS. 136. (Far.). Örneği: (ḳafiya tengligiga esir ḳalgan beçara mirza akamiz) (Yarḳin, 2007: s.46).

béhal: "halsiz" ÖTS. 126. (Far.).

bezār: "bıkmak" ÖTS. 136. (Far.).

bekar: “işsiz” ÖTS. 136. (Far.).

békarga: “mesleksiz” ÖTS. 137. (Far.).

békara: “tembel” ÖTS. 137. (Far.).

begar: “boşa işleten” ÖTS. 137. (Far.).

begana: “suçsuz” ÖTS. 137. (Far.). Örneği: (vatanga yeti yat begana keldi-mening ẖalḳimga túrli zulm ḳildi.) (Yarḳin, 2009: s.124).

bél: “demir kurak” ÖTS. 137. (Far.).

belça: “kurak cık” ÖTS. 137. (Far.).

beva: “dul” ÖTS. 138. (Far.).

behúda: “anlamsız” ÖTS. 138.

bemaza: “tatsız” ÖTS. 364. (Far.).

be-gunah: “suçsuz” ÖTS. 349. (Far.).

bemavrid: “boş” ÖTS. 374. (Far.).

cadu: “cadı” ÖTS. 186. (Far.).

cam: “kadeh” ÖTS. 186. (Far.).

can: “can” ÖTS. 186. (Far.).

canan: “canan” ÖTS. 186. (Far.).

canbaz: “can veren” ÖTS. 187. (Far.).

canbaẖş: “can veren” ÖTS. 187. (Far.).

cansarak: “şaşkın” ÖTS. 187. (Far.).

canvar: “canavar” ÖTS. 187. (Far.).

cani: “cana ait” ÖTS. 187. (Far.).

cay: “yer” ÖTS. 187. (Far.). Örneği: (Başḳa şahrlarda ham uy, cay, dukan, āpartman ve yer satib ālib ya ḳurgan idi.) (Yarḳin, 2007: s.30)

caynamaz: “seccadeye” ÖTS. 187. (Far.).

cidā: “ayrı” ÖTS. 187. (Far.). Örneği: (kop aylardur sendan cidā-men-şehirlerini gezip her taman) (Yarḳin, 2009: s.70).

car: “çükür” ÖTS. 188. (Far.).

cuft: “çift” ÖTS. 189. (Far.).

cigar: “ciğer” ÖTS. 189. (Far.).

cigarband: “sevgili” ÖTS. 189. (Far.).

cancal: “kavga” ÖTS. 190. (Far.).

cancālkaş: “kavgacı” ÖTS. 190. (Far.).

cang: “savaş” ÖTS. 190. (Far.).

cangāvar: “savaşçı” ÖTS. 190. (Far.).

cangari: “kavgacı” ÖTS. 190. (Far.).

cuvaz: “ağaçtan yapılan yağ makinesi” ÖTS. 190. (Far.).

curāb: “çorap” ÖTS. 190. (Far.).

cuca: “civciv” ÖTS. 191. (Far.).

cihan: “dünya” ÖTS. 191. (Far.). Örneği:(bóm-boşlik tubiga güya çokadi-bu parlaḳ ḳuyaş hem, yaruġ cihan hem.) (Yarḳin, 2009: s.64).

cihangard: “dünyayı gezen” ÖTS. 191. (Far.).

cihangir: “cihangir” ÖTS. 191. (Far.).

cira: “rüşvet” ÖTS. 192. (Far.).

ciraḫór: “rüşvet alan” ÖTS. 192. (Far.).

çabuk: “çabk” ÖTS. 193. (Far.).

çap: “basın” ÖTS. 193. (Far.). Örneği: (Turtinçi eserim ki (ḳizlar ve ḳoşiḳlar) atıda çap bolgan, onda yalġuz ḳoşiḳlarni yazgan idim.) (Hassas, 2009: s. 121).

çapḫāna: “basın evi” ÖTS. 193. (Far.).

çaplús: “dolandırıcı” ÖTS. 193. (Far.).

çapandaz: “pehlivan” ÖTS. 193. (Far.).

çadır: “çadır” ÖTS. 193. (Far.). Örneği: (kiying, ḳars mers, çadır padringizni hem başingizga saling darav barişimiz kerak dedi.) (Yarḳin, 2007: s.42).

çarbaġ: “bahçe” ÖTS. 193. (Far.).

çarpaya: “taht, yatak” ÖTS. 193. (Far.).

çarraha: “kavşak” ÖTS. 193. (Far.).

çarşanba: “çarşamba” ÖTS. 193. (Far.). Örneği: haftaning yetti kunidir ve her patning āti şanba, yak-şanba, du-şanba, se-şanba,çahar-şanbapanş-anba ve Cumadan ibaratdir:) (İbrahim, 2007: s.35).

çarak: “çeyrek” ÖTS. 193. (Far.).

çargah: “bir çeşit müzik ismi” ÖTS. 193. (Far.).

çarva: “yük taşıyan hayvanlar” ÖTS. 194. (Far.).

çarvadar: “hayvancılık ile uğraşan” ÖTS. 194. (Far.).

çāra: “çare” ÖTS. 194. (Far.).

beçara: “çaresiz” ÖTS. 194. (Far.).

çak: “yırtık” ÖTS. 194. (Far.).

çép: “sol” ÖTS. 195. (Far.).

çappa: “solcu” ÖTS. 195. (Far.).

çapati: “ekmek” ÖTS. 195. (Far.).

çappak: “alkış” ÖTS. 195. (Far.).

çudan: “demir” ÖTS. 195. (Far.).

çaraġ: “lamba” ÖTS. 195. (Far.). Örneği: (Mehman ẖanaga óltiriş ḳiladilar ve ondan bir keça agar çaraġ óçib ḳalsa…) (Hassas, 2009: s.165).

çiraġhan: “aydınlık” ÖTS. 195. (Far.).

çarbú: “hayvan yağı” ÖTS. 195. (Far.).

çirk: “kir” ÖTS. 196. (Far.).

çirkin: “çirkin” ÖTS. 196. (Far.).

çarm: “deri” ÖTS. 196. (Far.).

çaşma: “çeşme” ÖTS. 196. (Far.).

çarḫ: “çark” ÖTS. 196. (Far.).

çakka: “yoğurt” ÖTS. 197. (Far.).

çilla: “yazın en sıcak günleri” ÖTS. 197. (Far.).

çaman: “çimen” ÖTS. 197. s(72)alis

çinar: “çınar” ÖTS. 197. (Far.). Örneği: (yanma yan ekilgan ḳatar terak ve çinar kabidaraḫatlar āsmanga ḳad kotargan.) (Yarḳin, 2007: s. 17).

çanbar: “halka” ÖTS. 197. (Far.).

çang: “toz” ÖTS. 198. (Far.).

çangal: “avuç” ÖTS. 198. (Far.).

çangak: “kanca” ÖTS. 198. (Far.).

çúb: “odun” ÖTS. 198. (Far.).

çópan: “çoban” ÖTS. 198. (Far.).

çehra: “yüz, sima” ÖTS. 200. (Far.).

dad: “feryat” ÖTS. 220. (Far.).

dar: “dar” ÖTS. 220. (Far.).

darbaz: “dar-baz” ÖTS. 220. (Far.).

daru: “ilaç” ÖTS. 220. (Far.).

daruḫana: “eczane” ÖTS. 220. (Far.).

dastan: “destan” ÖTS. 220. (Far.).

daka: “keten kumaşı” ÖTS. 220. (Far.).

daġ: “dağ, leke” ÖTS. 220. (Far.).

daġdar: “dağlı” ÖTS. 220. (Far.).

dam: “dam” ÖTS. 220. (Far.).

daniş: “bilim” ÖTS. 220. (Far.).

danişmand: “bilim adamı” ÖTS. 221. (Far.).

danak: “meyve çekirdeği” ÖTS. 221. (Far.).

dana: “yara” ÖTS. 221. (Far.). Örneği: (Yuz şamʿ iki dana gurup.) (Yarḳin, 2007: s. 88).

daya: “süt anne” ÖTS. 221. (Far.).

duçar: “duçar” ÖTS. 221. (Far.).

daramad: “hasta” ÖTS. 222. (Far.).

darbar: “erbar” ÖTS. 222. (Far.).

darbadar: “çaresiz, yoksul” ÖTS. 222. (Far.).

darça: “pencere” ÖTS. 222. (Far.).

dar-haḳiḳat: “hakikatte” ÖTS. 222. (Far.+Ar.).

daraẖt: “ağaç” ÖTS. 222. (Far.). Örneği: (ata babalarining baġlarini daraẖt-lariga yoġan ipdan algunçak salib nobat bilen algunçakka uçadilar.) (Hassas, 2009: s.114).

dard: “dert, acı” ÖTS. 222. (Far.). Örneği: (ātalarning belini-dard ve ġam sindirmesin)(Yarḳin, 2009: s. 85).

hamdard: “dert ortağı” ÖTS. 222. (Far.).

dardisar: “baş belası” ÖTS. 222. (Far.).

dardmand: “hasta” ÖTS. 222. (Far.).

darz: “açık, yırtık” ÖTS. 222. (Far.).

durust: “dürüst” ÖTS. 222. (Far.). Örneği: (ana indi <u>durust</u> bold. sizlerni mazza ḳilib yeyman.) (İbrahim, 2007: s.26).

dargah: “sığınacak yer” ÖTS. 223. (Far.).

darman: “derman” ÖTS. 223. (Far.).

daranda: “vahşi” ÖTS. 223. (Far.).

darvaza: “kapı” ÖTS. 223. (Far.). Örneği: (bir iki ḳaḳip uçibdi da <u>darvaza</u>-ga ḳonibdi.) (İbrahim, 2007: s. 23).

darvazaban: “kapıcı” ÖTS. 223. (Far.).

darvazaẖna: “ev kapısı” ÖTS. 223. (Far.).

dar-vaḳi: “hakikatte” ÖTS. 223. (Far.+Ar.).

darvesh: “derviş” ÖTS. 223. (Far.).

darveşana: “derviş yemeği” ÖTS. 223. (Far.).

dara: “dere” ÖTS. 223. (Far.). Örneği: (āẖirda ise vazir bolgan ḳolida <u>dara</u>-şah ga ḳarab, sahib óġrini tabdim dedi.) (Hassas, 2009: s.78).

darya: “derya” ÖTS. 223. Örneği: (zamzamasın başladi <u>darya</u> yine-saldi cihan kongliga ġavġa yine.) (Yarḳin, 2009: s.73).

dariġ: “hasret” ÖTS. 223. (Far.).

dasta: “sap” ÖTS. 223. (Far.).

dastār: “sarık” ÖTS. 223. (Far.).

dast-ḳaṭ: “el yazı” ÖTS. 223. (Far.+Ar.).

dastarẖān: “sofra” ÖTS. 223. (Far.). Örneği: (<u>dastarẖandi</u> barakati-ʿaziz mehmandi ʿizzati-her ḥorakdan kop lizati-otibʿaziz boldibu çay.) (Hassas, 2009: s.33).

dastgah: “tezgâh” ÖTS. 223. (Far.).

dastmaya: “sermaye” ÖTS. 223. (Far.).

dastur: “destar” ÖTS. 223. (Far.).

dastadar: “saplı” ÖTS. 224. (Far.).

dastyar: “hizmetçi” ÖTS. 224. (Far.).

daşt: “kır” ÖTS. 224. (Far.). s(72)alis

duşman: “düşmen” ÖTS. 224. (Far.).

dua-göy: “dua eden” ÖTS. 224. (Far.+Ar.). ÖTS.224.

daʾva-gar: “davacı” ÖTS. 224. (Far.+Ar.).

daġal: “dolandırıcı” ÖTS. 224. (Far.).

daf: “def” ÖTS. 224. (Far.).

dil: “gönül” ÖTS. 225.s(72)alis

dilband: “sevgili” ÖTS. 225. (Far.).

diltang: “sıkılmak” ÖTS. 225. (Far.).

dilḫaraş: “gönül kıran” ÖTS. 225. (Far.).

dilḫun: “kan yürekli” ÖTS. 225. (Far.).

dildar: “sevgili” ÖTS. 225. (Far.).

dilkaş: “çekici” ÖTS. 225. (Far.).

dilruba: “gönül çalan” ÖTS. 225. (Far.).

dilsóz: “şefkatli” ÖTS. 225. (Far.).

dilazar: “gönül kıran” ÖTS. 225. (Far.).

dum: “kuyruk” ÖTS. 225. (Far.).

dam: “ön” ÖTS. 226. (Far.).

damla-m: “bir kere damlayacak” ÖTS. 226. (Far.+Ö.).

dambadam: “her an” ÖTS. 226. (Far.).

dumġaza: “tüy” ÖTS. 226. (Far.).

damgir: “pilavı iyi olması için sofra ile kapatması” ÖTS. 226. (Far.).

dunba: "kuyruk" ÖTS. 226. (Far.).

dav: "kumarda para kuması" ÖTS. 226. (Far.).

dubara: "tekrar" ÖTS. 227. (Far.).

dutar: "gitar" ÖTS. 227. (Far.).

dud: "duman" ÖTS. 227. (Far.).

duda: "duman" ÖTS. 227. (Far.).

durbin: "dürbün" ÖTS. 227. (Far.).

duraga: "melez" ÖTS. 227. (Far.).

dózaẖ: "cehennem" ÖTS. 228. (Far.).

dózaẖi: "cehennemlik" ÖTS. 228. (Far.).

dóst: "dost" ÖTS. 228. (Far.). Örneği: (ḳarindaşları, yar ve dost-lari ve başkalar oning yelkasige tonlar taşlab, boynini gul çambarlar bilan liḳ tóldirdi!) (Yarḳin, 2007: s.32).

dóstan: "dostlar" ÖTS. 228. (Far.).

du-şanbi: "pazartesi" ÖTS. 228. (Far.). Örneği: haftaning yetti kunidir ve her patning āti şanba, yak-şanba, du-şanba, se-şanba, çahar-şanba panş-anba ve Cumadan ibaratdir:)(İbrahim, 2007: s. 35).

duk: "ip serecek alet" ÖTS. 228. (Far.).

dugana: "çift" ÖTS. 228. (Far.).

dugah: "bir çeşit müzik" ÖTS. 228. (Far.).

dól: "değirmen kâsesi" ÖTS. 228. (Far.).

dómbira: "gitar" ÖTS. 228. (Far.). Örneği: (dombiraçi ve ḳuşuḳçilerni hem çaḳirib bir keçe danga ḳilip kulgu oyunlar bilan ve adaġida ham elatning haḳḳiga katta katta dua ve alḳişlar ḳilib tangri taʿala hama mizni kelasi ramazangaça ham saġ ve salamat yetkizsin dib taḳalişadilar.) (Hassas, 2009: s. 45).

dehḳan: "çiftçi" ÖTS. 229. (Far.). Örneği: (ḳolida tiş ve tirkişi-dehḳan yatimday ḳizlari) (Hassas, 2009: s. 23).

dahlez: "koridor" ÖTS. 229. (Far.).

didar: "görme hevesi" ÖTS. 229. (Far.). Örneği: (bu kutilmagan didar çaġida sevinç ve yaẖşi tuyġular hucumidan sozlalmay keçaning cim-ciritligia ḳoşilib ḳalidilar.) (Yarḳin, 2007: s. 5).

debaça: "giriş" ÖTS. 230. (Far.).

dev: "dev" ÖTS. 230. (Far.).

devar: "duvar" ÖTS. 230. (Far.). Örneği: (…baġçani devar-idan boylab darġa bilan sozlaşib turganda ātasi uzakdan kela beradi…) (Hassas, 2009: s.109).

devari: "duvar saati" ÖTS. 230. (Far.).

devan: "mahkeme" ÖTS. 230. (Far.).

devana: "deli" ÖTS. 230. (Far.). Örneği: (devana ḳul ātiga mas zati ham telbaraḳ ādam idi.) (Yarḳin, 2007: s. 47).

faş: "ifşa etmek" ÖTS. 290. (Far.).

faravan: "bolluk" ÖTS. 291. (Far.).

farzand: "oğul" ÖTS. 291. (Far.).

farişta: "melek" ÖTS. 292. (Far.). Örneği: (farişta-lar goya alḳişlab, kuyib-yan-atrafiga gúllar,ʿatirlar separ.) (Yarḳin, 2009: s.64).

farman: "emir" ÖTS. 292. (Far.).

farmayiş: "öneri" ÖTS. 292. (Far.).

faryad: "feryat" ÖTS. 292. (Far.).

fiġan: "figan" ÖTS. 293. (Far.).

firóza: "foroza" ÖTS. 294. (Far.).

fil: "fil" ÖTS. 294. (Far.).

ġar: "mağara" ÖTS. 285. (Far.).

ġarġara: “gargara” ÖTS. 286. (Far.).

ġaş: “panik” ÖTS. 286. (Far.).

ġulġula: “kuşların feryat etmesi” ÖTS. 287. (Far.).

ġamḫór: “başkasının gamını çeken” ÖTS. 287. (Far.+Ar.).

ġamgin: “gamlı” ÖTS. 287. (Far.+ Ar.).

ġunça: “günce” ÖTS. 287. (Far.).

ġóra: “erik” ÖTS. 287. (Far.).

ġóza: “başak” ÖTS. 287. (Far.).

ġózapaya: “pamuk sapı” ÖTS. 287. (Far.).

ġul: “dev” ÖTS. 287. (Far.).

ġóla: “ağaç kesikleri” ÖTS. 288. (Far.).

gap: “laf” ÖTS. 347. (Far.). Örneği: (āt tutmasam gila ḳilar-ġoç ġoça gap-di kop biler.)(Hassas, 2009: s. 40).

gapdan: “çok konuşan” ÖTS. 347. (Far.).

sergap: “çok konuşan” ÖTS. 47. (Far.).

gaç: “alçı” ÖTS. 347. (Far.).

gaçkar: “alçı ustası” ÖTS. 347. (Far.).

gada: “dileyici” ÖTS. 347. (Far.). Örneği: (āladi yaġdi baʿiga-ótmaydi nandi cayiga. tapilmaydi gada-yiga-otibʿaziz boldi bu çay.) (Hassas, 2009: s.33).

gard: “toz” ÖTS. 347. (Far.).

gird: “yuvarlak” ÖTS. 347. (Far.).

girdab: “girdap” ÖTS. 347. (Far.).

gardan: “gerdan, boyun” ÖTS. 347. (Far.).

gurz: “balyoz” ÖTS. 347. (Far.).

giriftar: “tutku” ÖTS. 348. (Far.).

girav: “depozito” ÖTS. 348. (Far.).

guruh: “güruh” ÖTS. 348. (Far.).

guruhbaz: “grup oyunu” ÖTS. 348. (Far.).

gaz: “gaz” ÖTS. 348. (Far.).

gazak: “bozulma” ÖTS. 348. (Far.).

gaştak: “evlere gezip para toplayarak yemek hazırlamak” ÖTS. 348. (Far.).

gaşniz: “maydanoz” ÖTS. 348. (Far.).

gúl: “gül” ÖTS. 348. (Far.). Örneği: (gúl bağini aralib-gúl ẖimçadan tutamiz. Gúl ẖimçasidan tutib-gúldan iskab ótamiz.) (Hassas, 2009: s.69).

gulẖana: “gül evi” ÖTS. 348. (Far.).

gulab: “gül” ÖTS. 348. (Far.).

guldar: “desenli” ÖTS. 348. (Far.).

guldan: “vazo” ÖTS. 348. (Far.). (gúl bağini aralib-gúl ẖimçadan tutamiz. Gúl ẖimçasidan tutib-gúldan iskab ótamiz.) (Hassas, 2009: s. 69).

gulzar: “gül dolu bahçe” ÖTS. 348. (Far.).

guldasta: “gül destesi” ÖTS. 348. (Far.).

gulşan: “Gülşen” ÖTS. 348.s(96)alis

gala: “sürü” ÖTS. 348. (Far.).

gulyar: “sevgili vasıflına söylenecek şarkı” ÖTS. 348. (Far.).

guman: “tahmin” ÖTS. 349. (Far.).

gumrah: “gümrah” ÖTS. 349. (Far.).

gum: “kayıp” ÖTS.349. (Far.).

gunah: “günah” ÖTS. 349. (Far.).

gunahkar: “suçlu” ÖTS. 349. (Far.).

gunbaz: “kubbe” ÖTS. 349. (Far.).

ganc: “hazine” ÖTS. 349. (Far.).

gancina: “hazine” ÖTS. 349. (Far.).

gung: “dilsiz” ÖTS. 349. (Far.).

guvah: “tanık” ÖTS. 349. (Far.).

guvahinama: “tanık belgesi” ÖTS. 349. (Far.).

gór: “kabir” ÖTS. 349. (Far.).

góristan: “mezarlık” ÖTS. 349. (Far.).

górkav: “kabir kazan” ÖTS. 349. (Far.).

górkan: “kabir kazan” ÖTS. 349. (Far.).

góşt: “et” ÖTS. 350.

góştdar: “eti olan” ÖTS. 350. (Far.).

góşa: “köşe” ÖTS. 350. (Far.).

góşagir: “köşeye çekilen” ÖTS. 350. (Far.).

góşanişin: “inzivaya çekilen” ÖTS. 350. (Far.).

gugird: “kibrit” ÖTS. 350. (Far.).

gavhar: “cevher” ÖTS. 350. (Far.).

góya: “sanki” ÖTS. 350. (Far.).

giyah: “bitki” ÖTS. 350. (Far.).

gilas: “bardak” ÖTS. 350. (Far.). Örneği: ança vaḳdan beri bir ṭaʿam mazzasini tatmagan bir safal ṭabaḳ, seri uçgan bir çaynak beşta şişa gilas taşḳari, kózga ilinadegan başka birar narsa yoḳ.) (Yarḳin, 2007: s.25).

gilam: “halıt” ÖTS. 351(Far.).

gilambaf: “halı dokuyan” ÖTS. 351. (Far.).

har: “her” ÖTS. 393. (Far.).

hafta: “hafta” ÖTS. 393. (Far.).

halākat: “ölüm” ÖTS. 394. (Far.).

ẖam: “ham” ÖTS. 213. (Far.).

ẖāna: “ev” ÖTS. 213. (Far.).

ẖac: “dar” ÖTS. 212. (Far.).

ẖāda: “fidan” ÖTS. 212. (Far.).

ẖal: “bin” ÖTS. 212. (Far.).

ẖaldar: “binli” ÖTS. 212. (Far.).

ẖuda: “tanrı” ÖTÖ. 214. (Far.). Örneği: (taningni kumşudan yasabdur ẖuda-boying āruzu ḳamating baland.) (Yarḳin, 2009: s.23).

ẖudacú: “Allaha sığınan” ÖTS. 214. (Far.).

ẖarẖaşa: “önemsiz ve boş tartışma” ÖTS. 214. (Far.).

ẖurma: “hurma” ÖTS. 214. (Far.). Örneği: bu iş ham ṣavab ham ẖurma idi.) (Yarḳin, 2007: s.35).

ẖirman: “hurman” ÖTS. 214. (Far.).

ẖazan: “son bahar” ÖTS. 214. (Far.).

ẖas: “has” ÖTS. 214. (Far.).

ẖasta: “yorgun” ÖTS. 214. (Far.).

ẖişt: “tola” ÖTS. 215. (Far.).

ẖuşnud: “hoşnut” ÖTS. 215. (Far.).

ẖuftan: “yatsı” ÖTS. 215. (Far.).

ẖam: “ham” ÖTS. 216. (Far.).

ẖum: “fırın” ÖTS. 216. (Far.).

ẖār: “diken” ÖTS. 216. (Far.). Örneği: barçin-ay maʿyus kózlarini bundaḳ ẖar-u ve zār bolib ḳalgan aziz balaları ga tekdi ve onlarning benavaligi şiddatini korip…) (Yarḳin, 2007: s.26).

ẖāhiş: “istek, rica” ÖTS. 216. (Far.).

ẖudbin: “kendi faydasını düşünen” ÖTS. 217. (Far.).

ẖudparast: “Allahtan korkan” ÖTS. 217. (Far.).

ẖuddi: “aynen, şunun gibi” ÖTS. 217. (Far.).

ẖórak: “yemek” ÖTS. 217. (Far.).

ẖóş: “hoş” ÖTS. 217. (Far.). Örneği: (Laçin degan ḳuş bolar-tutsa baġri boş bolar. dehḳanga harma dese-dehḳan kuniẖóş bolar.) (Hassas, 2009: s.32).

ẖuşa: “salkım” ÖTS. 217. (Far.).

ẖuş-baẖt: “şanslı” ÖTS. 217. (Far.).

ẖuşbuy: “iyi kokulu” ÖTS. 217. (Far.).

ẖuşruy: “yakışıklı” ÖTS. 217. (Far.).

ẖuşkamat: “endamlı” ÖTS. 217. (Far.).

ẖuşvakt: “iyi, maddi durumu iyi olan” ÖTS. 217. (Far.).

ẖuşa: “salkım” ÖTS. 217. (Far.).

ẖuş-āmad: “hoş geldi” ÖTS. 217. (Far.).

ẖeş: “akraba” ÖTS. 217. (Far.).

ẖóraz: “horuz” ÖTS. 218. (Far.).

ẖiyaban: “mahalle” ÖTS. 218. (Far.).

ẖira: “zayıf” ÖTS. 218. (Far.).

ẖez: “zıplamak” ÖTS. 218. (Far.).

kaġaz: “kâğıt” ÖTS. 298. (Far.). Örneği: (sengari onlab sózlarni kaġaz yúziga ḳaṭar ḳilib yazib ḳoydilar.) (Yarḳin, 2007: s. 54).

ḳahraman: “kahraman” ÖTS. 320. (Far.). Örneği: (şu zamanda yerini ópdi-u yiḳildi ḳahraman-bir tabasim labda kózlarni yumib.) (Yarḳin, 2009: s.82).

karḫana: “iş yeri, fabrika” ÖTS. 328. (Far.).

karvan: “kervan” ÖTS. 328. (Far.). s(125)koşuklar ve oyunlar

örnek: karvan ning keyinki toya larıdan bir ya ikisini ayırıp alıp eylatıp yaşirip keledi,sali mohammad hassas,s.125).

karvansaray: “kervan saray” ÖTS. 328. (Far.).

kasa: “kasa” ÖTS. 328. (Far.). s(122)koşuklar ve oyunlar

kaşāna: “ev, yer” ÖTS. 328. (Far.).

kaşki: “keşke” ÖTS. 328. (Far.). (çomçukça 2)

kaşi: “mozaik taşı” ÖTS. 328. (Far.).

kaşikar: “mozaik ustası” ÖTS. 328. (Far.).

kakil: “kâkül” ÖTS. 329. (Far.).

kala: “kafa” ÖTS. 329. (Far.).

kamyab: “nadir, az bulunan” ÖTS. 329. (Far.).

kan: “maden” ÖTS. 329. (Far.).

kavak: “kazılmış yer, çukur” ÖTS. 329. (Far.).

kabab: “kebap” ÖTS. 329. (Far.). s(82)alis

kababpaz: “kebapçı” ÖTS. 329. (Far.).

kabutar: “güvercin” ÖTS. 329. (Far.).

kapa: “hastan yapılan yaz evi” ÖTS. 329. (Far.).

katak: “tavuk evi” ÖTS. 329. (Far.).

katira: “bir çeşit bitkinin şırası kâğıt yapmak için kullanılır” ÖTS. 330. (Far.).

kacava: “sepet” ÖTS. 330. (Far.).

kar: “iş” ÖTS. 330. (Far.).

karaẖt: “uyuşmuş” ÖTS. 330. (Far.).

kirişma: “naz, cilve” ÖTS. 330. (Far.).

karnay: “bir çeşit müzik aleti” ÖTS. 330. (Far.).

kaşta: “dikiş” ÖTS. 331. (Far.).

kişmiş: “kişmiş, kuru üzüm” ÖTS. 331. (Far.).

kaşniz: “maydanoz” ÖTS. 331. (Far.).

kafgir: “kepçe” ÖTS. 331. (Far.).

kal: “kel” ÖTS. 331. (Far.).

kulal: “fırıncı” ÖTS. 332. (Far.).

kalava: “ip toplamı” ÖTS. 332. (Far.).

ḳulba: “ağaçtan yapılan alet yer sürmek için” ÖTS. 332. (Far.).

kalla: “kafa” ÖTS. 332. (Far.). Örneği: (kalla puş tepti ham oġil balalarning şuẖlik oyunlaridan biri boladi gündüz.) (Hassas, 2009: s.123).

kalit: “anahtar” ÖTS. 332. (Far.).

kalisa: “kilise” ÖTS. 332. (Far.).

kam: “az” ÖTS. 332. (Far.).

kaman: “yay” ÖTS. 332. (Far.).

kambaġal: “gariban” ÖTS. 333. (Far.).

kómak: “yardım” ÖTS. 333. (Far.).

kamyab: “az bulunan” ÖTS. 333. (Far.).

kamin: “pusu” ÖTS. 333. (Far.).

kinar: “kenar” ÖTS. 333. (Far.).

kuncara: “yem” ÖTS. 333. (Far.).

kana: “kene” ÖTS. 333. (Far.).

kaniz: “köle” ÖTS. 333. (Far.).

kuça: “sokak” ÖTS. 334. (Far.).

kór: “kör” ÖTS. 334. (Far.).

kórkórāna: “körce” ÖTS. 334. (Far.).

kóra: “tezgâh” ÖTS. 334. (Far.).

kósa: “köse” ÖTS. 335. (Far.).

kóşiş: “çaba, çok çalışmak” ÖTS. 335. (Far.).

kina: “kin” ÖTS. 345. (Far.).

kina-çi: “kinci” ÖTS. 341. (Far.+Ö.).

kamgap: “sakin, az konuşan” ÖTS. 347. (Far.).

lacvard: “lacivert” ÖTS. 352. (Far.).

laş: “ölü” ÖTS. 352. (Far.). Örneği: (Mirza aka maʿmani yeçiş uçun “yoldaşga” ḳafiyadaş bolişi mumkin bolgan maş, taş, ḳaş, laş, paş,..) (Yarḳin, 2007: s. 45).

laf: “laf” ÖTS. 352. (Far.).

lal: “lal” ÖTS. 352. (Far.).

lāla: “lale” ÖTS. 352. (Far.). Örneği: masa deme inci ipik yaydi baġ-lāla deme kózni yarutgan çaraġ.) (Yarḳin, 2009: s. 72).

lay: “çamur” ÖTS. 352. Örneği: (Daraẖtlarning tayiga yiġilib havuz ya āriġlarning layi-dan oni muştlab …) (Hassas, 2009: s.72).

lab: “dudak” ÖTS. 352. (Far.).

laẖta: “katı kan” ÖTS. 353. (Far.).

laẖm: “halis et, kemiksiz et” ÖTS. 353. (Far.).

larza: “titreşim” ÖTS. 353. (Far.).

laşkar: “leşker” ÖTS. 353. (Far.).

laklak: “leylek” ÖTS. 353. (Far.).

lagan: “tabak” ÖTS. 354. (Far.).

lunc: “çene” ÖTS. 354. (Far.).

langar: “ağırlık” ÖTS. 354. (Far.).

lubiya: “Fasoluya” ÖTS. 354. (Far.).

lemo: “limon” ÖTS. 355. (Far.).Örneği: (bir kişi yuziga azgına suv sepdi; yine biri az lemoni şarbat ķilib āġziga ķuydi.) (Yarķin, 2007: s. 71).

mat: “mat” ÖTS. 356. (Far.).

matam: “matem” ÖTS. 356. (Far.).

mada: “dışı” ÖTS. 356. (Far.).

maş: “maaş” ÖTS. 356.

mala: “male” ÖTS. 357. (Far.).

mānand: “benzer, gibi” ÖTS. 356. (Far.).

mayagi: “maya içi” ÖTS. 357. (Far.).

mabada: “olmazsa, yoksa” ÖTS. 357. (Far.).

mard: “mert” ÖTS. 363. (Far.).

mardikar: “amele çalışan” ÖTS. 363. (Far.).

mardum: “millet” ÖTS. 363. (Far.).

murda: “ölü” ÖTS. 363. (Far.).

marmar: “mermer” ÖTS. 363. (Far.).

marvarid: “kıymetli taş” ÖTS. 363. (Far.).

muzd: “ücret” ÖTS. 364. (Far.).

maza: “etik, ayakkabı” ÖTS. 364. Örneği: (Meni şu pilla yesang maza ḳilmaysang, yemāḳçi bolsang murç ve piyaz bilan yegin maza ḳilasang.) (İbrahim, 2007: s.12).

mujda: “müjde” ÖTS. 364. (Far.).

mija: “kirpik” ÖTS. 364. (Far.).

mis: “bakır” ÖTS. 364. (Far.).

mast: “mest” ÖTS. 364. (Far.).

maska: “tereyağı” ÖTS. 365. (Far.).

maġz: “çekirdek” ÖTS. 369. (Far.).

muft: “beleş, bedava” ÖTS. 369. (Far.).

mulla: “molla” ÖTS. 371. (Far.).

malaẖ: “çekirge” ÖTS. 371. (Far.).

mavrid: “konu” ÖTS. 374. (Far.).

mum: “mum” ÖTS. 375. (Far.).

mehr: “sevgi” ÖTS. 376. (Far.). Örneği: (iki mahvaş bu keçe bazmim ara tutdimakam-birisi mehr-i duraẖşan, biri dur mah tamam.) (Amini, 2011: s.53).

móhr: “mühür” ÖTS. 376. (Far.).

mehrabān: “merhametli” ÖTS. 376. (Far.). Örneği: (āḫtarib tapdim seningdek yarni-āḳ kongil bir mehrabān dildarini.) (Yarḳin, 2009: s.59).

mehman: “misafir” ÖTS. 377. (Far.). Örneği: (mehman habib-i ẖuda deganlari ve mehman navazlik rasm ve ʿadatlarimizga kora olarning hurmatiga başka yemak-içmaklar ḳaṭar-i palav pişiriş ham kerakdi edi, albatta.) (Yarḳin, 2007: s. 7).

mehman-ẖana: “misafirhane” ÖTS. 377. (Far.). Örneği: (mehman habib-i ẖuda deganlari ve mehman navazlik rasm ve ʿadatlarimizga kora olarning hurmatiga başka yemak-içmaklar ḳaṭar-i palav pişiriş ham kerakdi edi, albatta.) (Yarḳin, 2007: s. 7).

mehman-dar: “misafiri olan” ÖTS. 377. (Far.).Örneği: (mehman habib-i ẖuda deganlari ve mehman navazlik rasm ve ʿ adatlarimizga kora olarning hurmatiga başka yemak-içmaklar ḳaṭar-i palav pişiriş ham kerakdi edi, albatta.) (Yarḳin, 2007: s. 7).

mehman-dóst: “misafirperver” ÖTS. 377. (Far.). Örneği: (mehmanhabib-i ẖuda deganlari ve mehman navazlik rasm ve ʿ adatlarimizga kora olarning hurmatiga başka yemak-içmaklar ḳaṭar-i palav pişiriş ham kerakdi edi, albatta.) (Yarḳin, 2007: s. 7).

may: “şarap” ÖTS. 377. (Far.).

miẖ: “çivi” ÖTS. 377. (Far.).

maydan: “meydan” ÖTS. 377. (Far.). Örneği: (tuyalar gúldira-şib uradi fiş fiş-maydan ham katta yaziḳ ham kengiş.) (Hassas, 2009: s.58).

mayda: “küçük” ÖTS. 377. (Far.).

mirab: “mihrap” ÖTS. 377. (Far.).

maymun: “maymun” ÖTS. 378. (Far.).

mez: “masa” ÖTS. 379.

mezban: “misafir karşılayan” ÖTS. 379. (Far.).

mesh: “meş koyunu” ÖTS.379. (Far.).

meva: “meyve” ÖTS. 379. (Far.).

mevadar: “meyveli” ÖTS. 379. (Far.).

nabakar: “işe yaramaz” ÖTS. 380. (Far.).

nabud: “yok olma” ÖTS. 380. (Far.).

natavan: “biçare” ÖTS. 380. (Far.).

naçar: “çaresiz” ÖTS. 380. (Far.). Örneği: (nihayat naçarahvalda ḳalgan mirza aka ḳafyanıng tang girdabidan ḳutiliş maḳṣadida, …) (Yarḳin, 2007: s. 45).

nardan: “nar” ÖTS. 380. (Far.).

naras: “yetişmeyen” ÖTS. 380. (Far.).

narasa: “yetişmemiş” ÖTS. 380. (Far.).

naumid: “ümitsiz” ÖTS. 80. (Far.).

naz: “naz” ÖTS. 380. (Far.). Örneği: (yatib ḳlgin naz oyḳuda-āram bolib saz oyḳuda.) (Hassas, 2009: s.27).

nazuk: “nazik” ÖTS. 380. (Far.). Örneği: (Harhalda şariʿatning ingiçka ve nazuk tamanlari órganiş ve dini-ʿairfani taʿlimatni…) (İbrahim, 2007: s. 2).

nazanin: “sevgili” ÖTS. 381. (Far.).

nas: “Maraş otu” ÖTS. 381. (Far.).

naşta: “kahvaltı” ÖTS. 381. (Far.).

nakas: “kimsesiz” ÖTS. 381.

nagahan: “bir anda” ÖTS. 381. (Far.).

nagah: “bir an” ÖTS. 381. (Far.).

nala: “feryat” ÖTS. 381. (Far.).

nam: “ad” ÖTS. 381. (Far.).

namdar: “adı olan, meşhur” ÖTS. 381. (Far.).

namzad: “nişanlı” ÖTS. 381. (Far.).

nama: “mektup” ÖTS. 381. (Far.).

nan: “ekmek” ÖTS. 381. Örneği: (ḳarri çalga bu çay candir-ḳarri kampirga ham nan-dır.) (Hassas, 2009: s.34).

nanẖór: “yemek yiyen” ÖTS. 381. (Far.).

nanvay: “fırıncı” ÖTS. 381. Örneği: (şuning uçun peşindan keyin batinib, nanva-ga baralmay savub ḳalgan sandali içiga ózi ve balalari basinib yatgan ediler.) (Yarḳin, 2007: s.28).

nayab: “bulunmayan” ÖTS. 382. (Far.).

nabāt: “ney şekeri” ÖTS. 382.

naẖt: “nakit” ÖTS. 382. (Far.).

naẖud: “nohut” ÖTS. 382. (Far.).

nirẖ: “fiyat” ÖTS. 382. (Far.).

nirkhnāma: “fiyat belgesi” ÖTS. 382. (Far.).

narm: “yumuşak” ÖTS. 382. (Far.).

nazakat: “nezaket” ÖTS. 383. (Far.).

nişan: “simge” ÖTS. 383. (Far.).

nişāna: “simge” ÖTS. 383. (Far.).

naft: “neft” ÖTS. 384. (Far.).

nigah: “bakış” ÖTS. 385. (Far.).

nigaran: “gergin” ÖTS. 385. (Far.).

nam: “isim” ÖTS. 385. (Far.).

namaz: “namaz” ÖTS. 385. (Far.). Örneği: (ātalar namaz-inióḳimaḳa ketganda çiḳadilar ve unda ham paygahga…) (Hassas, 2009: s. 74).

namayan: “görünüş” ÖTS. 385. (Far.).

namayanda: “vekil” ÖTS. 386. (Far.).

namak-ab: “tuzlu su” ÖTS. 386. (Far.).

namuna: “numune ÖTS. 386. (Far.).

nava: “ötme” ÖTS. 386. (Far.).

navcavan: “genç” ÖTS. 386. (Far.).

navda: “gencecik” ÖTS. 386. (Far.).

navróz: “nevroz” ÖTS. 386. (Far.). Örneği: (ẖuddi navróz ya ki bayram kunlaridagi balalar toplangan sekgahni eslatir edi.) (Yarḳin, 2007: s.56).

navkar: “yeni çalışmaya başlayan” ÖTS. 387. (Far.).

navnihal: “fidan” ÖTS. 387. (Far.).

nihal: “fidan” ÖTS. 387. (Far.).

nahang: “büyük balık” ÖTS. 387. (Far.).

nay: “ney” ÖTS. 387. (Far.).

nayça: “pipet” ÖTS. 387. (Far.).

nayrang: “hile” ÖTS. 387. (Far.).

nayza: “mızrak” ÖTS. 387. (Far.).

niş: “iğne” ÖTS. 387. (Far.).

niştar: “iğneler” ÖTS. 387. (Far.).

nilufar: “nilüfer” ÖTS. 387. (Far.).

nimta: “yarım” ÖTS. 387. (Far.).

nimcan: “ölü gibi” ÖTS.387. (Far.).

padşah: “padişah” ÖTS. 139.(Far.). Örneği: bu oyinda bir āşiġni saylaydilar ve oning ālçisi ise padşah, tahası ise vazir, …) (Hassas, 2009: s.78).

pada: “inek sürüsü” ÖTS. 139. (Far.).

para: “para” ÖTS. 139. (Far.).

parakẖór: “rüşvet alan” ÖTS. 139. (Far.).

pasban: “köle” ÖTS. 139. (Far.). Örneği: (Sen, vaṭanni ótga salgan, yavga satgan,óġrisin-Men vatanga pasban man nerede sen-u nerede men.) (Yarḳin, 2009: s.46).

pasangi: “miktardan fazla” ÖTS. 139. (Far.).

paşna: “topuk” ÖTS. 139. (Far.).

paġāna: “merdiven” ÖTS. 139. (Far.).

pak: “temiz” ÖTS. 139. (Far.).

napak: “temiz olmayan” ÖTS. 139. (Far.).

pakdaman: “iffetli” ÖTS. 140. (Far.).

pakiza: “temiz” ÖTS. 140. (Far.). Örneği: (ḳançalar pagiza ve āppaḳ edi bu ḳar uçkuni.) (İbrahim, 2007: s.2).

paliz: “bostan” ÖTS. 140. (Far.). Örneği: (Çunki bu ḳişlaḳdan ótib paliz-lar ve deyma ekinler bolib ketib ābadançilig tugadi ve çól ve biyabanga yetdik.) (Yarḳin, 2007: s. 66).

pana: “odundan yapılan çivi” ÖTS. 140. (Far.).

payandaz: “hediye” ÖTS. 140. (Far.).

payan: “son, hatime” ÖTS. 140. (Far.).

paytaḫt: “başkent” ÖTS. 140. (Far.). Örneği: yani kabil şahri çarraḥilerida tarafik çiraġlari bolmagan dúnyadagi yagana paytaḫt-dır.)(Yarḳin, 2007: s. 55).

payça: “mafsal” ÖTS. 140. (Far.).

paymal: “ayakla ezme” ÖTS. 140. (Far.).

paynab: “havuzdan çıkan fazla su” ÖTS. 140. (Far.).

paya: “sap” ÖTS. 140. (Far.).

patak: “paket” ÖTS. 140. (Far.).

paḫta: “pamuk” ÖTS. 140. (Far). Örneği: (paḫta tugil çigiti yoḳ-ḥoşlab tayyar yigiti yoḳ.) (Hassas, 2009: s.25).

paraganda: “perakende” ÖTS. 141. (Far.).

parç: “halı” ÖTS. 141. (Far.).

par: “tüy” ÖTS. 141. (Far.).

parça: “parça” ÖTS. 141. (Far.).

parçin: “eğirmek” ÖTS. 141. (Far.).

parda: “perde” ÖTS. 141. (Far.). Örneği: (keyinraḳ ise, asta-sekin kózi āldidagi ḳara parda kotarilib, oyidagi narsalar ḫiraraḳ bolsada, korina başladı) (Yarḳin, 2007: s.17).

parastiş: “tapma” ÖTS. 141. (Far.).

parma: “perme” ÖTS. 141. (Far.).

parva: “fark etmez” ÖTS. 142. Örneği: (Mirza aka parva ķilmnglar, koşiş ķilib miyani işga taşlasanglar tapasiz, dedi ġurur bilan.) (Yarķin, 2007: s. 77).

beparva: “farkında olmayan” ÖTS. 142. (Far.).Örneği: (Mirza aka parva ķilmnglar, koşiş ķilib miyani işga taşlasanglar tapasiz, dedi ġurur bilan.) (Yarķin, 2007: s. 77).

parvaz: “uçuş” ÖTS. 142. (Far.). Örneği: (boldi cihan kengligi parvaz unga-boldiʿ ayan har yaşurun raz unga.) (Yarķin, 2009: s.74).

parvana: “pervane” ÖTS. 142. (Far.). Örneği: (gulni korib oynadi parvana-lar-iki yúrak başladi afsanalar.) (Yarķin, 2009: s.73).

parvardigar: “tanrı, yaratıcı” ÖTS. 142. (Far.).

parvarda: “un ve şekerden yapılan tatlı” ÖTS. 142. (Far.).

parvariş: “eğitim” ÖTS. 142. (Far.).

parvarişgah: “eğitim merkezi” ÖTS. 142. (Far.).

parhez: “perhiz” ÖTS. 142. (Far.).

parhezana: “diyet yemeği” ÖTS. 142. (Far.).

parhezgar: “perhizkâr” ÖTS. 142. (Far.).

pari: “peri” ÖTS. 142. (Far.). Örneği: (bir āzgina şehri imiş-bir ayrimipari imiş, (Hassas, 2009: s.22).

parizad: “peri gibi” ÖTS. 142. (Far.).

parişan: “perişan” ÖTS. 142. (Far.). Örneği: (Yuragi tinmamiş ve parişan idi.) (Muradi, 2008: s.104).

parivaş: “periye benzeyen, çok güzel” ÖTS. 142. (Far.).

pajmurda: “pejmürde” ÖTS. 142. (Far.).

past: “aşağılık” ÖTS. 142. (Far.). Örneği: (ama pas-trāķ tavuş bilan: agar mundan keyin maktabga barsang, …) (Yarķin, 2007: s.19).

pista: “fiştik” ÖTS. 142. (Far.). Örneği: (çarbaġçamda kimi bar-pista badam gulim bar.) (Hassas, 2009: s. 108).

puşta: “ekin yerinin ayrılan yüksekliği” ÖTS. 143. (Far.).

paşşa: “sinek” ÖTS. 143. (Far.).

paşşaẖāna: “sineğin girmemesi için alınan perde“ ÖTS. 143. (Far.).

puşayman: “pişman” ÖTS. 143. (Far.).

pufak: “balon” ÖTS. 143. (Far.).

plaẖman: “taş atmak için ip ve kumaştan yapılan alet” ÖTS. 143. (Far.).

palaġda: “bozulan yumurta” ÖTS. 143. (Far.).

palav: “pilav” ÖTS. 143. (Far.). Örneği: (ana şu sevib palav berişlariningiçida balasi ham boladi.) (Hassas, 2009: s.103).

palla: “devir, dönem, vakit” ÖTS. 143. (Far.).

palid: “temiz olmayan” ÖTS. 143. (Far.).

panah: “kapanacak yer” ÖTS. 143. (Far.).

pancara: “pencere” ÖTS. 143. (Far.). Örneği: (ḳar yaġib turgan bir kun, pancara damida turgan idim.) (İbrahim, 2007: s.1).

pancşāẖa: “tırmık” ÖTS. 143. (Far.).

panc-şanbi: “Perşembe” ÖTS. 143. (Far.). Örneği: (Haftaning yetti kunidir ve har patning āti şanba, yak-şanba, du-şanba, se-şanba, çahar-şanba, panc-şanba ve cumadan ibaratdir.)(İbrahim, 2007: s.143).

panca: “parmak” ÖTS. 143. (Far.).

pand: “öğüt” ÖTS. 143. (Far.).

pinhan: “kapalı, gizli” ÖTS. 143. (Far.).

pinhani: “gizli” ÖTS. 143. (Far.).

puç: “boş” ÖTS. 144. (Far.).

póst: “deri” ÖTS. 144. (Far.). Örneği: (danalarni suv ve tuzga yibitti dek ki ḳabuḳi pósti yaẖşi açilsin dib.) (Muradi, 2008: s.79).

póstdunba: “kuyruk derisi” ÖTS. 144. (Far.).

póstak: “kepek” ÖTS. 144. (Far.).

póstin: “kork” ÖTS. 144. (Far.).

pul: “pul” ÖTS. 144. (Far.). Örneği: (pul birganingiz kelmasa-uzaġraḳḳa ḳaçinglar.) (Hassas, 2009: s.37).

puldar: “zengin” ÖTS. 144. (Far.).

pólad: “Polat” ÖTS. 144. (Far.).

pahlavan: “pehlivan” ÖTS. 144. (Far.). Örneği: (sen kuraş maydanida bir zomanda ḳaçgan pahlavan-men bu yolda ḳahraman mannerede sen-u nerede men.) (Yarḳin, 2009: s.46).

pay: “damar” ÖTS. 145. (Far.).

paydarpay: “tekrar-tekar” ÖTS.145. (Far.).

piyada: “yaya” ÖTS. 145. (Far.). Örneği: (…katta yol boyi piyada-ravni arıḳçaga óḥşaş ḳazib barayatib, arḳasidan ise ikinçi adam o ḳazib çiḳargen topraḳlarni ḳaytadan arıḳçaga taşlab toldirib barar idi.) (Yarḳin, 2007: s. 62).

piyaz: “piyaz” ÖTS. 145. (Far.). Örneği: (…meni şu pilla yesang mazza ḳilmaysan, yemāḳçi bólsang murç ve piyaz bilan yegin mazza ḳilasang.) (İbrahim, 2007: s. 12).

piyazdaġ: “piyaz kavurması” ÖTS. 145. (Far.). Örneği: kuncid da bosin!-piyaz-daġ ḳılaymi yoḳ mi?) (Yarḳin, 2007: s. 8).

piyala: “bardak” ÖTS. 145. (Far.). Örneği: (iki piyala çaydan taşḳari hiç narsaning mazzasini tatmagan idi.) (Yarḳin, 2007: s.28).

peyda: “bulunmak” ÖTS. 145. (Far.).

pir: “yaşlı” ÖTS. 145. (Far.).

payrav: “iz birinin izinden olan” ÖTS. 145. (Far.).

payġambar: “peygamber” ÖTS. 146. (Far.). (Bir payġambar-ni āti yaʿḳub idi-on iki turki kitab oḳi idi.) (Hassas, 2009: s.47).

pilla: “ipek kurdu” ÖTS.146. (Far.).

payman: “söz” ÖTS. 146. (Far.).

paymana: “ölçü” ÖTS. 146. (Far.).

payvast: “yapışık” ÖTS. 146. (Far.).

payvasta: “yapışan” ÖTS. 146. (Far.).

payvand: “aşı” ÖTS. 146. (Far.).

peç: “ishal” ÖTS. 146. (Far.).

peçak: “küçücük yumurta kadar kokusu güzel olan kavun” ÖTS. 146. (Far.).

peşana: “halın” ÖTS. 147. (Far.). Örneği: (prayşan halini peşana-sidan āḳḳan tamçi terlaridan bilib…) (Yarḳin, 2007: s.15).

peşṭaḳ: “balkon” ÖTS. 147. (Far.).

peşḳadam: “öne yürüyen ılgar” ÖTS. 147. (Far.).

peşva: “imam” ÖTS. 147. (Far.).

peşvaz: “gütmek için öne çıkan” ÖTS. 147. (Far.).

peşin: “öğlen” ÖTS. 147.

raz: “sır” ÖTS. 232 (Far.). Örneği: (boldi cihan kengligi parvaz onga-boldiʿ ayan har yaşurun raz onga.) (Yarkın, 2009: s. 74.)

razdar: “sırdaş” ÖTS. 232. (Far.).

rast: “doğru, gerçek” ÖTS. 232. (Far.). Örneği: (Burastmen siz uçun dua ḳilib, ertalabgaça yatmagan keçalarim az emas.) (Yarḳin, 2007: s. 13).

rastgöy: “doğru söyleyen” ÖTS. 232. (Far.).

raca: “ölçü ipi” ÖTS. 233. (Far.).

raẖna: “çizgi” ÖTS. 233. (Far.).

rasta: “saf, sıra” ÖTS. 234. (Far.).

rusva: “rüsva” ÖTS. 234. (Far.).

rişta: “soy, damar” ÖTS. 234. (Far.).

raşk: “küsmek, kızmak” ÖTS. 234. (Far.)

ranc: “dert, gam” ÖTS. 235. (Far.).

randa: “rende” ÖTS. 23. (Far.).

rang: “renk, boya” ÖTS. 235. (Far.). Örneği: (ġariblikdan rang zard edi ay şah-i husn). (Hassas, 2009: s.63).

rangbarang: “çeşit çeşit renkler” ÖTS. 236. (Far.).

rava: “reva” ÖTS. 236. (Far.).

ravan: “hareket” ÖTS. 236. (Far.).

rubaru: “karşı karşıya” ÖTS. 236. (Far.).

róza: “oruç” ÖTS. 236. (Far.). Örneği: (róza aga suygan ḳuydi goşi ḳani-goşinisizga berdik toşi ḳani.) (Hassas, 2009: s.46).

rózahór: “oruç tutmayan” ÖTS. 236. (Far.).

rózadar: “oruçlu” ÖTS. 236. (Far.).

raviş: “tarz, sitil” ÖTS. 236. (Far.).

ravşan: “aydın” ÖTS. 236. (Far.).

rukaş: “örtü” ÖTS. 236. (Far.).

rumal: “mendil” ÖTS. 237. (Far.).

rahbar: “rehber” ÖTS. 237. (Far.).

rahnama: “yol gösterici” ÖTS. 237. (Far.).

riyakar: “riyakar” ÖTS. 237. (Far.).

riyakarana: “riyakârca” ÖTS. 237. (Far.).

rişa: “damar” ÖTS. 237. (Far.).

çala: “eksik” ÖTS. 241. (Far.).

saẖtagi: “sahte gerçek olmayan” ÖTS. 242. (Far.).

saẖta: “sahte” ÖTS.242. (Far.).

sadda: “sadda, kolay” ÖTS. 242. (Far.).

sadadil: “saf gönüllü” ÖTS. 242. (Far.).

sarban: “sarban, deveci” ÖTS. 242. (Far.).

saz: “saz” ÖTS. 242. (Far.).

sazinda: “sanatkâr” ÖTS. 243. (Far.).

sazman: “örgüt” ÖTS. 243. (Far.).

salnama: “yıl dergisi” ÖTS. 243. (Far.).

sayaban: “şemsiye” ÖTS. 245. (Far.).

sāya: “gölge” ÖTS. 245. (Far.).

sabad: “sepet” ÖTS. 245. (Far.).

sabz: “yeşil” ÖTS. 245. (Far.). Örneği: (ay dostim sabz meni ḳizilbaş ḳilibsiz ku dibdi iʿtiraz bilan. (Yarḳin, 2007: s. 46).

sabza: “sebze” ÖTS. 245. (Far.). Örneği: (sabza gulning ḳoşiḳlarini yesiga keltirmāḳ ve yuragdan yiġlamāḳ ister edi.). (Muradi, 2008: s.26).

sabzi: “yeşillik” ÖTS. 245. (Far.).

sipah: “asker, ordu” ÖTS. 245. (Far.).

sutun: “direk” ÖTS. 245. (Far.). Örneği: bu eski óy devarlarini kotarib turgan çop sutun-lar ve tamga yapilgan yaġaçlar…).(Yarḳin, 2007: s. 24).

sarab: “suya yakın olan” ÖTS. 246. (Far.).

saray: “saray” ÖTS. 246. (Far.).

sarbaz: “asker” ÖTS. 246. (Far.).

sarparast: “yönetici” ÖTS. 246. (Far.).

sarçaşma: “başlangıç, başlanış” ÖTS. 246. (Far.).

sarçin: “seçilmiş” ÖTS. 246. (Far.).

sarḫóş: “sarhoş” ÖTS. 246. (Far.).

sarsan: “avare” ÖTS. 246. (Far.). Örneği: (Adabiyat tadḳiḳatçilari āvara ve sarsan bolmasinlar dip,…). (Yarḳin, 2007: s. 43).

sarsabz: “yeşil” ÖTS. 246. (Far.).

sarişta: “hazırlık” ÖTS. 246. (Far.).

sarkarda: “baş, büyük” ÖTS. 247. (Far.).

sarkaş: “serkeş” ÖTS. 247. (Far.).

sirka: “sirke” ÖTS. 247. (Far.).

sarguzaşt: “geçmiş” ÖTS. 247. (Far.).

sargardan: “perişan” ÖTS. 247. (Far.). Örneği: (bilmadim neça āy kokda sargardanedik.). (İbrahim, 2007: s.3).

sarlavha: “başlık, unvan” ÖTS. 247. (Far.).

sarmaya: “sermaye” ÖTS. 247. (Far.).

sarmayadar: “servetli” ÖTS. 247. (Far.).

sarmast: “sarhoş” ÖTS. 247. (Far.).

sarv: “Selvi” ÖTS. 247. (Far.).

sara: “en iyi, kusursuz” ÖTS. 247. (Far.).

sazavar: “uygun” ÖTS. 247. (Far.).

sust: “tembel” ÖTS. 247. (Far.).

saġana: “kabirde ölüyü koyacak yer” ÖTS. 248. (Far.).

saman: “açık sarışın at” ÖTS. 249. (Far.).

sandan: “senadan” ÖTS. 250. (Far.).

sana: “sana, yıl” ÖTS. 250. (Far.).

sud: “faiz” ÖTS. 251. (Far.).

savda: “sevda” ÖTS. 251. (Far.). Örneği: (…savda ḳayġusini yurakdan sekin sekin yuvibdi.). (Muradi, 2008: s.33).

sudẖór: “faiz yiyen” ÖTS. 251. (Far.).

surnay: “melodi” ÖTS. 252. (Far.).

sózāk: “tenasül hastalığı” ÖTS. 252. (Far.).

se-şanbi: “Salı” ÖTS. 256. (Far.). Örneği: (…haftaning yetti kunidir ve har patning āti şanba, yak-şanba, du-şanba, se-şanba, çahar-şanba, panc-şanbaa ve cumadan ibaratdir.). (İbrahim, 2007: s.35).

siẖ: “demir” ÖTS. 257. (Far.).

sim: “Demircik” ÖTS. 259. (Far.).

simab: “Simav” ÖTS. 259. (Far.).

sina: “meme veya göğüs” ÖTS. 259. (Far.). Örneği: (ketdi yuraklar uyidan kinalar-tóldi muhabat mayidan sina-lar.). (Yarḳin, 2009: s.73).

ser: “ölçü miktarı 7 kg bir ser olur” ÖTS. 260. (Far.).

serab: “suyu çok olan bölge” ÖTS. 260. (Far.).

şatut: “kırmızı dut” ÖTS. 262. (Far.).

şaẖça: “ağaç dalı” ÖTS. 262. (Far.).

şāẖa: “dal” ÖTS. 262. (Far.).s(91)alis

şād: “şad, mutlu” ÖTS. 262. (Far.). Örneği: (óylari yulduz bolib, āy yaruġida men bilan-óynaşar har keça-u can-u kóngúlni şād etar.) (Yarḳin, 2009: s.20).

şadab: “yeşil” ÖTS. 262. (Far.).

şadiyana: “mutluluk” ÖTS. 262. (Far.).

şagird: “öğrenci” ÖTS. 262. (Far.).

şāl: “çarşaf” ÖTS. 262. (Far.). Örneği: (o toplarni ise yúzini mahkam şal-ip bilan tikip túrla edilar.) (Hassas, 2009: s.160).

şali: “pirinç sapı” ÖTS. 262. (Far.).

şām: “akşam” ÖTS. 262. (Far.). Örneği: (tarbiyat eyladilar şām-u saharlar-keta edilar balahisarni başiga.).(Hassas, 2009: s.56).

şāna: “omuz” ÖTS. 263. (Far.).

şāyad: “mümkün” ÖTS. 263. (Far.).

şāyi: “belki” ÖTS. 263. (Far.).

şabkór: “gece göremeyen” ÖTS. 263. (Far.).

şabnam: “çiğ” ÖTS. 263. (Far.).

şitab: “acele” ÖTS. 263. (Far.).

şatranc: “satranç” ÖTS. 263. (Far.).

şudyar: “sürülen yer” ÖTS. 264. (Far.).

şarfa: “ses” ÖTS. 264. (Far.).

şarm: “utanç” ÖTS. 265. (Far.).

şarminda: “utanmış” ÖTS. 265. (Far.). Örneği: (agar tirik ḳalsam, sizni, baburcanni, el-ulusimni ve ozimni şarmanda-likdan ḳutḳarib ḳisas ālar man.). (Yarḳin, 2007: s.15).

şaftalu: “şeftali” ÖTS. 265. (Far.).

şakar: “şeker” ÖTS. 266. (Far.). Örneği: (şakar için dala ormanga bolma āvara. nigahin oḳini at men sari şakaring man. (Yarḳin, 2007: s.4).

şikast: “inilmek” ÖTS. 266. (Far.).

şikasta: “kırılmış” ÖTS. 266. (Far.).

şikasta-nafs:“nefisine hâkim olan” ÖTS. 266. (Far.).

şikastaband: “kırık elleri bağlayan usta” ÖTS. 266. (Far.).

şikanca: “işkence” ÖTS. 266. (Far.).

şukur: “şükür” ÖTS. 266. (Far.).

şal: “felç” ÖTS. 266. (Far.).

şanbi: “cumartesi” ÖTS. 267. (Far.). Örneği: (…haftaningyetti kunidir ve har patning āti şanba, yak-şanba, du-şanba, se-şanba, çahar-şanba, panc-şanbaa ve cumadan ibaratdir.). (İbrahim, 2007: s.35).

şóẖ: “şımarık” ÖTS. 267. (Far.).

şór: “tuzlu” ÖTS. 267. (Far.).

şórbaẖt: “bahtı kötü olan” ÖTS. 267. (Far.).

şórva: “çorba” ÖTS. 268. (Far.).

şóra: “pas” ÖTS. 268. (Far.).

şahr: “şehir” ÖTS. 268. (Far.).

şahr-daş: “hemşeri” ÖTS. 268. (Far.).

hamşahr: “hemşeri” ÖTS. 268. (Far.).

şahzada: “şazade” ÖTS. 268. (Far.).

şaypur: “melodi” ÖTS. 269. (Far.).

şayda: “âşık” ÖTS. 269. (Far.).

şirbirinc: “sütlaç” ÖTS. 269. (Far.).

şirçay: “sütlü çay” ÖTS. 269. (Far.).

şira: “şıra” ÖTS. 269. (Far.).

şirin: “tatlı” ÖTS. 269. (Far.). (19)alis

şişa: “cam” ÖTS. 269. (Far.). Örneği: piçtabni çaldan ālib ózu teşikka tiḳib şişa-ni kotarib ḳoydi.). (Yarḳin, 2007: s. 57).

şer: “aslan” ÖTS. 270. (Far.).

şeva: “tarz, kanun” ÖTS. 270. Örneği: (Adabi fanlar eski tadris şeva-sidaArapça alfaz dairesida ḳullanilgan istilahlar bilan birga ʿanʿanavi taʿlimat barnamasidan orin ālgan mazmunlar cumlasidan sanalib kelgan.). (Amini, 1390: s.1).

tilla: “altın” ÖTS. 276. (Far.).

tab: “sabır, istikamet” ÖTS. 148. (Far.).

tarāc: “hırsızlık” ÖTS. 149. (Far.).

tac: “taç” ÖTS. 149. (Far.).

taza: “taze” ÖTS. 150. (Far.). Örneği: (bunu ham aytmaḳ kerak ki: bu beş-taş oyinida kop ḳaida ve ḳanunlari bar ve taza-ligda hamayniḳsa ayniḳsa ḳaidalar bāğlabdirlar, …). Hassas, 2009: s.121).

tazi: “av köpeği” ÖTS. 150. (Far.).

tak: “üzüm ağacı” ÖTS. 151. (Far.).

tavan: “emanet alan şeyi kayıp ederse onun karşılığını ödemek” ÖTS. 152. (Far.).

tava: “saç” ÖTS. 152. (Far.).

taẖt: “taht” ÖTS. 153. (Far.). Örneği:(Hasan baba āyaġini tartibga keltirib, o bu işlerni bacarib yurib, bir taẖt ham tuzatib ḳoymaḳçi boldi.). (İbrahim, 2007: s.6).

taẖta: “tahta” ÖTS. 153. (Far.). Örneği: (baba taẖta-lar tapib keldi, asbablarnini ālib çiḳdi.)(İbrahim, 2007: s.6).

tuẖum: “yumurta” ÖTS. 154. (Far.).

tuẖumdan: “rahim” ÖTS. 154. (Far.).

tarazu: “tarazı” ÖTS. 154. (Far.). Örneği: (ḳara saçi aytilgan-tarazu-ga tartilgan.) (Hassas, 2009: s.65).

taraşa: “çöp” ÖTS. 154. (Far.).

tarana: “terane” ÖTS. 154. (Far.).

tarbuz: “karpuz” ÖTS. 154. (Far.).

tasma: “kalın enli ip” ÖTS. 156. (Far.).

taġāra: “büyük hamur kasesi” ÖTS. 159. (Far.). Örneği: yarab ketdi āvazasi-sinib ḳaldi taġara-si.). (Hassas, 2009: s.106).

taf: “hararet” ÖTS. 159. (Far.).

taft: “buhar” ÖTS. 159. (Far.).

tafs: “sıcaklık” ÖTS. 159. (Far.).

talvasa: “acele” ÖTS. 161. (Far.).

tamaşā: “izlemek” ÖTS. 161. (Far.). Örneği: taşḳarinitamaşa kilardim. Ḳar uçḳunlari oynab oynab kelib hama narsalarning ústiga ḳonar edilar.). (İbrahim, 2007: s. 1).

tamcid: “büyük” ÖTS. 162. (Far.).

tamiz: “temiz” ÖTS. 162. (Far.).

tan: “beden” ÖTS. 162. (Far.).

tanavar: “güçlü” ÖTS. 162. (Far.).

tanbaku: “tutun” ÖTS. 162. (Far.).

tanbal: “tembel” ÖTS. 162. (Far.).

tanbur: “gitar” ÖTS. 162. (Far.).

tandurst: “sağlıklı” ÖTS. 162. (Far.).

tanur: “ocak” ÖTS. 162. (Far.). Örneği: (tandurdan: tanurcan tanur-can turnalar ukam ḳa ya ḳḳa alib ketganini, kormading mi deb sorabdi.) (İbrahim, 2007: s.17).

tana: “ten, cisim” ÖTS. 163. (Far.).

tang: “dar” ÖTS. 163. (Far.).

tóbra: “torba” ÖTS. 164. (Far.).

top: “top” ÖTS. 164. (Far.). Örneği: (Valibalning top-ini tepganday ḳilib tepib pas berib turadilar.) (Hassas, 2009: s. 124).

tut: “dut” ÖTS. 164. (Far.). Örneği: (Bala yanbaşlaridan tut yiġib puf-puflab yedi.). (Muradi, 2008: s. 84).

tóda: “toplanmış” ÖTS. 165. (Far.).

tófān: “tufan” ÖTS. 169. (Far.).

tayar: “hazır” ÖTS. 176. (Far.). Örneği: (ḳozi bay birinçi bolub seni yesemmikan? tayar bolub tur.) (İbrahim, 2007: s. 26).

tir: “ok” ÖTS. 176. (Far.).

tiġ: “kılıç” ÖTS. 178. (Far.).

tez: “tez, çabuk” ÖTS. 182. (Far.). Örneği: (yaġin yaġib sel keldi-siz tamanga tez keldi.) (Hassas, 2009: s.147).

umid: “ümit” ÖTS. 80. (Far.).

vucud: “vücut” ÖTS. 390. (Far.).

vayran: “bozuk, viran” ÖTS. 392. (Far.).

vayrana: “(Far.) bozulmuş, virane” ÖTS. 392. Örneği: ḳança uylar yiḳilib vayrana-ga aylangan edi, ḳança adamlar ólúb ḳançalari tiriklayin topraḳ āstiga komilgan edilar.) (Yarḳin, 2007: s.39).

yad: “hatır” ÖTS. 398. (Far.).

yal: “yal” ÖTS. 400. (Far.).

yaẖ: “buz” ÖTS. 403. (Far.).

yakşanbi: “Pazar” ÖTS. 405. (Far.).

yagana: “tek, yalnız” ÖTS. 406. (Far.). Örneği: (Yagana ārzusi oḳişga kiriş edi.) (Altay, 2007: s. 406).

zāġ: “karga” ÖTS. 238. (Far.).

zabardast: “usta, mahir” ÖTS. 238. (Far.).

zardab: “irin” ÖTS. 238. (Far.).

zardóz: “desenli” ÖTS. 238. (Far.).

zargar: “kuyumcu” ÖTS. 238. (Far.). Örneği: (eski bazardan merhum ẖidir aġa zargar, ḳozibayḳaladan rahmatlilar ḳurban samavarçi.). (Hassas, 2009: s. 11).

zarang: “güçlü” ÖTS. 238. (Far.).

zireh: “zırh” ÖTS. 239. (Far.).

zirehdar: “zırhlı” ÖTS. 239. (Far.).

zulf: “zülüf” ÖTS. 239. (Far.). Örneği: (zulf-ige guller ḳundirir-āsmandan ayday endirir.). (Hassas, 2009: s.21).

zulfin: “zülfün” ÖTS. 239. (Far.).

zancir: “zincir” ÖTS. 239. (Far.). Örneği: (nobatda zancir-ni uzup utadılar.). (Hassas, 2009: s. 128).

zancirband: “zincirli” ÖTS. 239. (Far.).

zang: “pas” ÖTS. 239. (Far.).

zuvala: “hamur ekmek yapacak kadar ayrılanı” ÖTS. 239. (Far.).

zóravar: “zor gösteren” ÖTS. 239. (Far.).

zóraki: “zorla” ÖTS. 239. (Far.).

zufa: “bir çeşit bitki” ÖTS. 239. (Far.).

zavlana: “kelepçeli” ÖTS. 240. (Far.).

zahr: “zehir” ÖTS. 240. (Far.).

zahrḫand: “sınırlı iken gülmek” ÖTS. 240. (Far.).

zahr-zakum: “çok acı” ÖTS. 240. (Far.).

zirak: “zeki” ÖTS. 240. (Far.). Örneği: (zirak-ligige mağrur amirlerning hoş ve farasatlarını seniş için olardan birige..). (Yarḳin, 2007: s. 1).

zira: “zire” ÖTS. 240. (Far.).

zina: “ağaç merdiveni” ÖTS. 240. (Far.).

SONUÇ

Ele aldığımız şalışmanın söz varlığı tekrarsız 32 ek ve 1370 sözcüktur. Farsça çok eskilerden buyana bölgede birçok dillere tesir ettiği gibi Özbekçe üzerinde de tesir etmiştir. Yalnızca bölgede tesir ederken Afganistana göre azdır. Mallasef Afganistan'da birçok Özbek milleti ana dilini bırakıp sonsuza denk farsça konuşmaya başlamıştır. Bu sayı ise en çok şehirlerde görülmektedir.

Bu çalışma Afganistan'da yazılan ilk sözlük üzerind yapılmaktadır. Dolayısı ile şuana kadar böyle bir konu üzerinde çalışma yapılmadığı için, bu konuyu ele almamızı zaruri bildik. Tizimüç bölümden ibaret olup birinci bölüm yöntem, amaç ve kapsam adı altında geçmektedir. İkinci bölüm ise Özbekçede Farsçanın etkisi, Afganistan tarihi, coğrafiyesi ve Afganistan'da yaşayan Özbekler ve Özbek edebiyatı hakkında bilgiler yazılmıştır. Üçüncü bölümde ise Farsçadan Özbekçeye girem ekler ve sözcükler yazılmıştır. Eklerde ise örnekler verilerek ayrı ayrı gösterilmiştir. Sözcüklerde ise elimizde bulundurduğumuz kitaplardan, bula bildiğimiz kadar örnek verilmiştir, örneğini bulamadığımız sözcüklerin örnek kısmı boş bırakılmıştır.

Çalışmamız ise böyle bir yapıya sahip olup, şuanki Afganistan'da yazılmamış ve hatta düyülmemiş bir şalışma diyebiliriz. Bu çalışmamız gelecek nesillere yol açmak için ve gelecek nesillerimizi böyle konular hakkında uyandırmak için önemli bir örnek çalışma olmuştur.

KAYNAKÇA

Altay, N., Özbek Dili Sözlüğü, D’ Orient Express Printing Grup, Malezya, 2007.

Bozkurt, F., Türklerin Dili, Kapı, Yayınları, İstanbul, 2005.

Beg, R., Afganistan Talibanların Eline Nasıl Düştü, Turan Yayınları, İstanbul 2001.

Coşkun, V., Özbek Türkçesi Grameri, (TDK) Yayınları, Ankara, 2000.

Cuzcani, H., Edebi Fenler, Zahiriddin Muhammed Babür Edebi Encümeni Yayınları, Mezar-i Şerif, 2008.

Davudi, A.M., Din ve Devlet Tahlili Afganistan Tarihinde, Afganistan’ın Gelecek Siyası Nizamı, Meyvend, Yayınları, Kabil, 1998.

Eymāḳ, F., Halk Dur-daneleri, Mirza Uluġbek Matbaası, Yayınları, Mezar-i Şerif, 2008.

Faiz, Ġm., Njad Nami Afgan, İsmail’i, Yayınları, Pakistan, 2000.

Fişer, D.L., Afganistan’ın Siyasi ve İktisadi Durumu, Meyvend, Yayınları, Kabil, 2008.

Hassas, S., Ḳoşiḳler ve Oyunlar, Mirza Uluġbek Matbaası, Yayınları, Mezar-i Şerif, 2009.

Halil Yorqin, Afganistan Özbekleri, Çağatay Yayınevi, Belh, 1998.

Gubar, Mġ., Afganistan Tarihi ve Coğrafiyesi, Meyvend, Yayınları, Kabil, 2005.

İbrahim, R., Çümçüḳçe, Afganistan Meslek Matbaası, Yayınları, Kabul, 2007.

Hakcu, M. A., Afganistan ve Haricî Muameleler, Afganistan, 1997.

Ḳayumi, H., Siyasi Partilerin Kanunu ve Onun Rolü Ülkede birkaç Partinin Sistemine, Hukuk ve Yaşam, Pakistan, 1993.

Muradi, . K., Tāġa Temirçi, Mirza Uluġbek Matbaası, Yayınları, Mezar-i Şerif, 2008.

Marzdin, P., Talipler Mezhep Avucuna ve Afganistan’da Yeni Nizam, Şiraz, Yayınları, İran, 1998.

Safi, R., Yada Afganistan Sahte Bir İsimdir, Pişavur, Pakistan, 2009.

Yıldırım, H., Özbek Türkçesi, Öz Baran Ofset Matbaacılık, Yayınları, Ankara, 2009.

Yārḳin, Ş., Ālisden Bir ses, Afgan Meslek Basma-hanesi, Yayınları, Kabul, 2009.

Yārḳin, Ş., Yine Korişgünçe, Afgan Meslek Basma-hanesi, Yayınları, Kabul, 2007.

Yārḳin, M.A., Vekalet Dağdaġaları, Aydın Afganistan Kültürel, Yayınları, Kabul, 2007.

Mucahidi, A., Afganistan Büyük Amirlikten ta Büyük Rehberliğe Kadar, Mayvand, Yayınları, Kabil 2008.

1,ŞAHRANİ, Nimatullah, Amsal ve Hukm-i Farsi, kabil devlet matbaası yayınları, 1980, s. 1-5.

2, ARİAN, Nasir Ahmad, Tariẖ Tamaddun-i Afghanistan, Balh, matbaasi yayınları, Mezar-i Şerif, 2006, s. 9.

3, ARİAN, Nasir Ahmad, Tariẖ Tamaddun-i Afghanistan, Balh, matbaasi yayınları, Mezar-i Şerif, 2006, s. 15.

5,TANİN, Zahir, Afghanistan Der Qarn-i Bist, İntişarat-i Haver yayınları, Tehran 2004, 19.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	: Kianoosh KARİMİ
Doğum Tarihi ve Yeri	: 15/05/1981-Badakhshan/AFGANİSTAN
Medeni Durumu	: Bekâr

<u>Eğitim Durumu</u>

Mevzun Olduğu Lise	: Bakhtar Lisesi, 2004
Lisans Diploması	: Balkh Üniversitesi Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2009
Yüksek Lisans Diploması	: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2013
Tez Konusu	: Afganistan Özbek Türkçesi Üzerinde Farsçanın Tesiri
Yabancı Dil / Dller	: Farsça, Özbekçe, İnglize
E-Mail	:kianooshkarimi81@yahoo.com